

**INSTYTUT EKONOMIKI ROLNICTWA
I GOSPODARKI ŻYWNOŚCIOWEJ
PAŃSTWOWY INSTYTUT BADAWCZY**

Wzmacnianie pozycji polskiego rolnictwa – propozycje wstępne

nr 65

Warszawa 2012

**KONKURENCYJNOŚĆ POLSKIEJ GOSPODARKI
ŻYWNOŚCIOWEJ W WARUNKACH GLOBALIZACJI
I INTEGRACJI EUROPEJSKIEJ**

**Wzmacnianie pozycji
polskiego rolnictwa
– propozycje wstępne**

INSTYTUT EKONOMIKI ROLNICTWA
I GOSPODARKI ŻYWNOŚCIOWEJ
PAŃSTWOWY INSTYTUT BADAWCZY

Wzmacnianie pozycji polskiego rolnictwa – propozycje wstępne

*Praca zbiorowa pod redakcją
prof. dr hab. Wojciecha Józwiaka*

*Autorzy:
mgr Konrad Jabłoński
prof. dr hab. Wojciech Józwiak
dr hab. Józef Kania
dr Bożena Karwat-Woźniak
prof. dr hab. Wiesław Musiał
dr hab. Jacek Strojny
mgr inż. Marek Zieliński
prof. dr hab. Wojciech Ziętara*

KONKURENCYJNOŚĆ POLSKIEJ GOSPODARKI
ŻYWNOŚCIOWEJ W WARUNKACH GLOBALIZACJI
I INTEGRACJI EUROPEJSKIEJ

Warszawa 2012

Pracę zrealizowano w ramach tematu **Konkurencyjność obecna i w perspektywie średnioterminowej polskich gospodarstw rolnych i produktów rolniczych**, w zadaniu *Możliwości rozwojowe różnych grup gospodarstw rolnych i ich zdolności konkurencyjne w perspektywie średnioterminowej*

Książka zawiera opracowania będące efektem współpracy zespołu pracowników IERiGŻ-PIB z grupą naukowców reprezentujących Uniwersytet Rolniczy w Krakowie. Autorzy siedmiu publikacji skupili uwagę na możliwościach poprawy konkurencyjności polskiego rolnictwa i efektywnym wykorzystaniu środków, jakie pojawią się w ramach wspólnej polityki rolnej w nowej perspektywie finansowej, tj. w latach 2014-2040.

Recenzent

prof. dr hab. Andrzej Kowalski

Opracowanie komputerowe

Zofia Mirkowska

Korekta

Krzysztof Mirkowski

Redakcja techniczna

Leszek Ślipki

Projekt okładki

AKME Projekty Sp. z o.o.

ISBN 978-83-7658-311-2

*Institut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej
– Państwowy Instytut Badawczy
ul. Świętokrzyska 20, 00-002 Warszawa
tel.: (22) 50 54 444
faks: (22) 50 54 636
e-mail: dw@ierigz.waw.pl
<http://www.ierigz.waw.pl>*

SPIS TREŚCI

Od Autorów 7

POMIAR KONKURENCYJNOŚCI MIĘDZYNARODOWEJ ROLNICTWA
UNII EUROPEJSKIEJ – UJĘCIE DYNAMICZNE 9

Jacek Strojny

1. Uwagi wstępne 9
2. Konkurencyjność międzynarodowa 11
3. Badanie i pomiar konkurencyjności międzynarodowej 16
4. Kwantyfikacja konkurencyjności międzynarodowej miarą syntetyczną 19
5. Konkurencyjność międzynarodowa rolnictwa krajów UE 26
6. Podsumowanie 30
- Literatura 31

PRZEOBRAŻENIA W STRUKTURACH SPOŁECZNYCH
I PRODUKCYJNYCH WSI I ROLNICTWA W LATACH 2000-2011
W ŚWIETLE BADAŃ TERENOWYCH 34

Bożena Karwat-Woźniak

1. Wprowadzenie 34
2. Zmiany w liczbie i strukturze społeczno-ekonomicznej badanych wsi 37
3. Przebobrażenia w strukturze obszarowej indywidualnych gospodarstw rolnych 44
4. Kontakty z rynkiem rodzinnych gospodarstw rolnych 47
5. Kategorie społeczno-ekonomiczne rodzin z użytkownikiem indywidualnego gospodarstwa rolnego 51
6. Podsumowanie 54
- Literatura 56

ANALIZA ZMIAN W GOSPODARSTWACH ROLNYCH
KORZYSTAJĄCYCH Z POMOCY W RAMACH PROW 2007-2013 57

Marek Zieliński

1. Wstęp 57
2. Metoda analizy 58
3. Ocena gospodarstw korzystających z działania „Ułatwianie startu młodym rolnikom” 61
4. Ocena gospodarstw realizujących działanie „Modernizacja gospodarstw rolnych” 65
5. Wnioski 69
- Literatura 71

PRÓBA SPORZĄDZENIA PROJEKCJI WARTOŚCI DODANEJ BRUTTO
POLSKIEGO ROLNICTWA W PERSPEKTYWIE ŚREDNIOTERMINOWEJ.
ASPEKTY METODYCZNE 72

Konrad Jabłoński

1. Wprowadzenie..... 72
2. Wybrane informacje na temat prognozowania 73
3. Dane i metodyka badań..... 75
4. Różne warianty modelu oraz wyniki projekcji na 2014 rok..... 84
5. Podsumowanie..... 87
- Literatura 89

PRZESŁANKI WSPARCIA INWESTOWANIA W GOSPODARSTWACH
ROLNYCH W RAMACH WPR W LATACH 2014-2020 90

Wojciech Józwiak, Wojciech Ziętara

1. Wprowadzenie..... 90
2. Przyjęta metodyka 93
3. Kryteria wsparcia gospodarstw 99
4. Reasumpcja 107
5. Wnioski 110
- Literatura 113

PROBLEMY WSPARCIA GOSPODARSTW MAŁYCH W NOWEJ
PERSPEKTYWIE FINANSOWEJ UNII EUROPEJSKIEJ NA LATA
2014-2020 – PRZYCZYNEK DO ROZWAŻAŃ 114

Wiesław Musiał

1. Wprowadzenie..... 114
2. Atuty i korzyści gospodarstw małych..... 115
3. Problemy adekwatności wsparcia gospodarstw małych 120
- Literatura 128

DORADZTWO PUBLICZNE W POLSCE WOBEC WYZWAŃ
ZREFORMOWANEJ WSPÓLNEJ POLITYKI ROLNEJ 2014-2020 129

Józef Kania

1. Wstęp..... 129
2. Rodzaje działań proponowane we wsparciu rozwoju obszarów wiejskich. 130
3. Charakterystyka wybranych środków wspierających rozwój obszarów
wiejskich..... 131
4. System doradztwa rolniczego w latach 2014-2020 133
5. Wnioski 135
- Literatura..... 136

PODSUMOWANIE 137

OD AUTORÓW

Pomysł przygotowania prezentowanej książki powstał na początku 2012 roku, a jej ostateczny kształt został sformułowany podczas kilkakrotnej wymiany poglądów profesorów – W. Józwiaka i W. Musiała. Wstępne rezultaty prac nad książką zostały zaprezentowane na IV Krakowskim Seminarium Ekonomistów Rolnictwa, które odbyło się w dniach 17-18 października 2012 roku w Instytucie Ekonomiczno-Społecznym Wydziału Rolniczo-Ekonomicznego Uniwersytetu Rolniczego w Krakowie.

W 2012 roku kontynuowane były w naszym kraju prace nad najkorzystniejszym dla krajowego rolnictwa kształtem wspólnej polityki rolnej w nowej perspektywie finansowej, tj. na lata 2014-2040. Ponieważ jeden z autorów przygotowujących opracowania do książki oceniał konkurencyjność rolnictwa w poszczególnych krajach Unii Europejskiej, inny uczestniczył w pracach nad oceną efektywności środków oferowanych w ramach obecnie realizowanej wspólnej polityki rolnej na realizację określonych działań w krajowych gospodarstwach rolnych, a jeszcze inni partycypowali w pracach nad koncepcją ukierunkowania wsparcia gospodarstw rolnych w nowej perspektywie finansowej, dlatego centralną częścią książki stała się problematyka wzmocnienia pozycji konkurencyjnej krajowego rolnictwa i zdolność konkurencyjna krajowych gospodarstw rolnych. Liczba gospodarstw wyróżniających się taką zdolnością wzrosła ewidentnie w latach po akcesji w porównaniu z sytuacją w latach poprzedzających to wydarzenie i chodziło o to, by ten korzystny trend utrzymać w 2014 roku i w sześciu latach następnych.

Trzy pierwsze opracowania umieszczone w książce zawierają analizę przesłanek, które pozwoliły „przygotować grunt” umożliwiający uporanie się z niełatwą problematyką zasygnalizowaną w tytule książki. Dwa z tych opracowań dotyczą pozycji konkurencyjnej polskiego rolnictwa wśród innych krajów Unii Europejskiej i jej zmian, oraz procesów zachodzących na obszarach wiejskich i w rolnictwie naszego kraju (dezagraryzacja, dywersyfikacja dochodów ludności wiejskiej, itd.). Ważne przesłanie wynika z trzeciego opracowania. Na podstawie przeprowadzonej w nim analizy zarysował się bowiem wniosek o efektywnym wykorzystywaniu części środków wydatkowanych w naszym kraju w ramach wspólnej polityki rolnej na wsparcie rolników.

Czwarte opracowanie zawiera charakterystykę metody sporządzania projekcji wartości dodanej brutto w perspektywie średnioterminowej w całym rolnictwie krajowym. Metodyczne wywody zostały zilustrowane precyzyjnie przygotowanym przykładem projekcji. Wynika z niej, że pozytywne procesy i zjawiska uruchomione w 2004 roku będą kontynuowane co najmniej do końca 2013 roku, a więc roku poprzedzającego nową unijną perspektywę finansową.

Piąte opracowanie zawiera propozycję wyodrębnienia spośród ogółu gospodarstw rolnych tych, które powinny mieć prawo do korzystania ze środków wspólnej polityki rolnej w nowej perspektywie finansowej (lata 2014-2020) na inwestycje gospodarcze. Są to gospodarstwa: w pełni towarowe, drobne lecz żywotne gospodarczo i przejmowane przez młodych rolników. Propozycja ta została pomyślana tak, by łączyła cele i priorytety ogólnounijne przewidziane do realizacji w latach 2014-2020 z potrzebami krajowymi. Chodzi o usuwanie najważniejszych barier utrudniających wzmocnienie pozycji konkurencyjnej krajowych gospodarstw rolnych (przejmowanie środków budżetowych przez gospodarstwa rolne na tyle silne ekonomicznie, że są w stanie bez wsparcia finansować własny rozwój, ograniczenie ryzyka gospodarczego związanego ze zmianami klimatu, celowość wprowadzania wąskiej specjalizacji w produkcji określonych dóbr, itd.), przy jednoczesnym ograniczaniu: negatywnego wpływu produkcji rolniczej na zmiany klimatu i stopnia wykluczenia społecznego wśród ludności wiejskiej. Ocenia się, że realizacja przedłożonej w tym rozdziale propozycji pozwoli powiększyć liczbę gospodarstw rolnych wyróżniających się zdolnością konkurencyjną i liczbę posiadaczy niewielkich gospodarstw rolnych uruchamiających i prowadzących działalności zapewniające dochody alternatywne względem dochodów z gospodarstwa rolnego. Pozwoli także zachęcić młode i przygotowane od strony fachowej osoby do przejmowania gospodarstw od poprzedników.

Szósta część prezentowanej książki rozwija problematykę warunków dalszego funkcjonowania niewielkich gospodarstw rolniczych, która została przedstawiona na podstawie opinii posiadaczy takich gospodarstw. Zwracana jest uwaga na potrzebę rozgraniczenia pojęcia gospodarstwa drobnego, na te, które powinny mieć prawo do dopłat zryczałtowanych i większe obszarowo, funkcjonujące na ogólnych zasadach, lecz z dochodami poniżej poziomu parytetowego. Chodzi też o: możliwości ograniczenia kosztów transakcyjnych związanych z ubieganiem się o dopłaty i ich pobieraniem, posiadaniem prawa do tych dopłat tylko w razie prowadzenia towarowej produkcji rolniczej, rewaloryzację dopłat w razie zmiany koniunktury dla rolnictwa itd.

Ostatnie, siódme opracowanie, zwraca uwagę na szerokie spektrum zadań, jakie postawi przed gospodarstwami rolnymi polityka rolna programowana na lata 2014-2020. Znaczna część proponowanych działań (i związanych z nimi środków) nie jest bowiem znana polskim rolnikom z autopsji, więc niezbędne będzie fachowo przygotowane doradztwo, by zagospodarować efektywnie środki przeznaczone dla gospodarstw rolnych w ramach wspólnej polityki rolnej. Książka kończy się podsumowaniem.

POMIAR KONKURENCYJNOŚCI MIĘDZYNARODOWEJ ROLNICTWA UNII EUROPEJSKIEJ – UJĘCIE DYNAMICZNE

1. Uwagi wstępne

Konkurencja jest immanentną składową gospodarki rynkowej i można ją określić jako rywalizację w celu uzyskania korzyści z działalności gospodarczej. Przeglądu definicji konkurencyjności dostarcza literatura, np.: prace Bieńkowskiego [1995] i Bossaka [1984].

Klasyczna teoria ekonomii podaje, że dzięki konkurencji są tworzone warunki zapewniające wszystkim uczestnikom rynku równy dostęp do ograniczonych zasobów, co zapewnia ich optymalną alokację. Konkurencyjność odnosi się do podmiotów prowadzących działalność gospodarczą. Mechanizmem, który je weryfikuje ze względu na efektywność, a zarazem konkurencyjność, jest rynek. Firmy, które nie sprostały wymogom rywalizacji konkurencyjnej są z rynku eliminowane, a w rezultacie dochodzi do alokacji zasobów i zmian w strukturze podmiotowej gospodarki.

Z uwagi na skutki należy w konkurencji upatrywać raczej walki o dominację na danym rynku. Zatem, zjawisko powoduje nie tylko kreatywne, ale i destrukcyjne efekty. Finalny rezultat procesu konkurencji to zmniejszanie zróżnicowania poprzez eliminację przegranych uczestników rynku – tych, którzy nie byli w stanie sprostać dominującym siłom. Autorzy raportu „Granice konkurencji” [1996] podają, że system, w którym dopuszczono do nadmiernej konkurencji zmierza ku destrukcji. Zbyt intensywna konkurencja prowadzi do nadmiernej eksploatacji środowiska naturalnego oraz przyczynia się do powstania sfer odrzucenia społecznego wśród ludzi, którzy nie są w stanie sprostać jej wymaganiom. Dodatkowo preferowanie krótkookresowego rachunku efektywnościowego nie gwarantuje równowagi długookresowej.

Rozważając rolę konkurencyjności w rozwoju struktur rynkowych można postawić pytanie – czy środek nie zastąpił celu? Konkurencyjność pretenduje do roli podstawowego celu dla przedsiębiorstw, a nawet całych społeczeństw. Logika konkurencji pomija jednak fakt, że rynek nie jest jedynym wyznacznikiem rozwoju gospodarczego, a w szczególności społecznego. Dotychczas systemy rynkowe wykazywały się efektywnością – nie można jednak przesądzać, że poradzą sobie z nawarstwiającymi się w coraz szybszym tempie negatywnymi skutkami rozwoju.

Niedostatkim teorii konkurencyjności jest przyznanie prymatu narzędziom i rozwiązaniom technologicznym nad człowiekiem, a to skutkuje powstaniem cywilizacji „technopolu”. Wśród badaczy relacji ekonomicznych występuje tendencja do przyrównywania unifikacji procesów technologicznych, umiędzynarodowienia rynków, upodobniania się wzorców konsumpcji z trendami do wyrównywania poziomów rozwoju ekonomicznego, a nawet unifikacji systemów społecznych. Realne procesy wydają się jednak przeczyć takowym hipotezom, ponieważ źródła konwergencji systemów społeczno-ekonomicznych należy upatrywać w potencjale gospodarczym i społecznym. Znajduje to odzwierciedlenie w międzynarodowych zdolnościach konkurencyjnych.

Określenia, takie jak konkurencje: jakościowa, cenowa, kosztowa i inne, wskazują na źródła przewagi konkurencyjnej. Dzięki nim określone podmioty gospodarcze osiągają relatywnie większe korzyści. Firmy jednak uzyskują ze swojej działalności zróżnicowane korzyści, a to wskazuje, że charakteryzują się zróżnicowanymi poziomami konkurencyjności. Na podstawie zróżnicowania uzyskiwanych korzyści można zatem dokonać szacunku poziomu konkurencyjności poszczególnych uczestników rynku. Ocena taka ma charakter względny, ponieważ poziom konkurencyjności badanego obiektu jest determinowany odchyleniem od stanu średniego dla danej grupy odniesienia.

Na kształt gospodarki rozstrzygający wpływ wywierają dwie siły: konkurencja oraz współpraca, i dlatego badacze międzynarodowych relacji ekonomicznych poszukują optymalnych warunków rozwoju gospodarczego. Konkurencja nie ma jednego oblicza. Uczciwa konkurencja wnosi ważny wkład do wzrostu ludzkiego dobrobytu, jest akceleratorem innowacji i bodźcem do poszukiwania nowych oraz tańszych technologii. Skłania także do rozwoju produktów. Z drugiej strony należy napiętnować tendencje przekształcania roli konkurencji ze środka osiągania celów, do celu samego w sobie, co prowadziło by do nazbyt uproszczonej wizji rzeczywistości sprowadzającej się jedynie do rywalizacji technologicznej i gospodarczej między społeczeństwami.

W rolnictwie, podobnie jak w całej gospodarce, przesłanką zyskania szans na rozwój w warunkach zmagania z innymi uczestnikami procesu rynkowego jest wygrana w rywalizacji konkurencyjnej. Podmioty konkurujące, jakimi są również gospodarstwa rolne, dyskontując wygraną w zmaganiach rynkowych doświadczają ponadprzeciętnego rozwoju. W wyniku tego procesu postęp ekonomiczny jest w najszerszym zakresie przypisywany firmom konkurencyjnym. Należy jednak pamiętać, że przegrana w międzynarodowej rywalizacji ekonomicznej wynikająca z braku zdolności konkurencyjnych oznacza wyrugowanie z rynku, z wszelkimi konsekwencjami tego stanu. Jest to przyczyna, dla której

problematyka konkurencyjności znajduje szeroki oddźwięk, zarówno wśród badaczy, jak i praktyków.

Współcześnie wykonywane analizy problematyki konkurencji nawiązują szeroko do badań empirycznych oraz ocen tendencji obserwowanych w przebiegach realnych procesów rywalizacji rynkowej. Dodatkowo analizy takie czerpią szeroko z różnych dziedzin nauki ekonomii w związku ze stopniową ewolucją wiedzy o źródłach przewag konkurencyjnych. Analizy konkurencyjności nakierowane są coraz intensywniej na poszukiwania międzynarodowych uwarunkowań rozwoju gospodarczego i dostarczenie bezpośrednich rekomendacji dla celów zwiększania konkurencyjności. Prezentowane opracowanie jest ukierunkowane zatem nie tylko na teoretyczne rozważania na temat różnych aspektów konkurencyjności międzynarodowej i różnych koncepcji jej pomiaru, ale stanowi próbę połączenia dociekań teoretycznych z próbą ich weryfikacji empirycznej. Próba kwantyfikacji zagadnienia, jego ujęcie w kategoriach ilościowych, wydaje się dostarczać bardziej obiektywnego i pełnego obrazu niż jedynie subiektywne wartościowania. Aspekt konkurencyjności, który poddano oszacowaniu, to międzynarodowa pozycja konkurencyjna gospodarek rolno-żywnościowych państw członkowskich Unii Europejskiej. Sporządzona analiza ma charakter *ex post*. Pomiaru dokonano przy użyciu zaprojektowanego dla tego celu miernika syntetycznego. Dynamikę zjawiska badano za pomocą trendów miernika konkurencyjności.

2. Konkurencyjność międzynarodowa

Rynek światowy dalece odbiega od modelowego rynku doskonałego. Jego właściwością jest konkurencja o charakterze oligopolistycznym. Jest on mniej przejrzysty niż krajowe rynki wewnętrzne. Ustalanie ceny światowej w handlu międzynarodowym i ceny dla przepływu czynników produkcji jest procesem bardziej złożonym niż kształtowanie się cen na rynkach narodowych. Wynika to ze zróżnicowania uczestników międzynarodowej wymiany gospodarczej i odmienności warunków ich działania. Mimo oligopolistycznego charakteru konkurencji długookresowo ceny rynku międzynarodowego zdążają do wartości określonej jako przeciętne koszty wytwarzania na świecie. Powoduje to, że producenci o kosztach niższych od średnich odnoszą stosunkowo większe korzyści. Tendencję tę należy wiązać z procesami konkurencji.

Współczesny porządek ekonomiczny tworzą: system międzynarodowego prawa gospodarczego, mechanizmy koordynacji działalności ekonomicznej i instytucje międzynarodowe. Rynek światowy nie ma jednorodnego charakteru, ale składa się z wielu wycinkowych rynków międzynarodowych o różniących się zasadach funkcjonowania. Zasadniczo, można wyodrębnić rynki grup towarowych o zbliżonych podstawach działania. Ta platforma jest areną rywalizacji

firm, ponadnarodowych przedsiębiorstw oraz państw o zróżnicowanych poziomach rozwoju i potencjałach ekonomicznych, odmiennej strukturze ekonomicznej oraz różnych zakresach umiędzynarodowienia gospodarki.

Równość podmiotów rynku międzynarodowego ma jedynie charakter formalny. Wynik rywalizacji na rynku międzynarodowym jest silnie determinowany nie tylko czynnikami ekonomicznymi, ale wpływają na niego także takie czynniki, jak: potencjał polityczny, technologiczny, militarny, zasoby kapitałowe. Kraje zdolne do kształtowania relacji ekonomicznych są w stanie zarezerwować dla siebie większy udział w korzyściach z międzynarodowego podziału pracy. Źródłem ponadprzeciętnych korzyści może być dominująca pozycja w jakiejś dziedzinie, np. w technologii, w zakresie praw własności czy umiejętności marketingowych. Nadzwyczajne profity uzyskują kraje, których waluty pełnią funkcję rozliczeniową i rezerwową.

Istota procesu konkurencji sprowadza się do rywalizacji podmiotów rynku dążących do osiągnięcia podobnych celów. Stawianie analogicznych celów, czyli proces konkurencji, wiąże się na ogół z ograniczoną możliwością ich realizacji przez wszystkich uczestników gry ekonomicznej. Osiąganie założonych celów w warunkach utrudnień stwarzanych przez innych uczestników gry rynkowej jest warunkowane posiadaniem zdolności do konkurowania i w rezultacie zyskaniem konkurencyjności [Stankiewicz 2002].

Istota konkurencyjności międzynarodowej na poziomie makroekonomicznym wykracza poza zakres tego terminu na szczeblu przedsiębiorstwa. Niektóre z ujęć definicyjnych traktują gospodarki narodowe jako bezpośrednie podmioty konkurencji, inne zaś upatrują źródeł konkurencyjności kraju lub gałęzi jego przemysłu w zdolności do zapewnienia przedsiębiorstwom dogodnych warunków funkcjonowania. Pojęcie konkurencyjności międzynarodowej wywodzone jest minimum z trzech dziedzin ekonomii: teorii handlu międzynarodowego, teorii wzrostu gospodarczego oraz mikroekonomii.

W klasycznej teorii handlu międzynarodowego termin konkurencyjność nie jest wykorzystywany, ponieważ proces rywalizacji gospodarczej prowadzi do konfliktu interesów. Natomiast, na gruncie teorii neoklasycznej kształtowanie się struktury handlu międzynarodowego ma charakter bezkonfliktowego dopasowywania się [Corsi 1991]. Prace podejmujące problem wspierania przez państwo rywalizacji przedsiębiorstw i przenoszenia jej na poziom państwa skutkowały wyłonieniem się nurtu badań nad konkurencyjnością zwanego koncepcją korzyści konkurencyjnych. Alternatywny nurt badań sprowadzał konkurencyjność do przewag komparatywnych, które są podstawowymi wyznacznikami specjalizacji międzynarodowej, co ogniskowało problem badawczy wokół struktury handlu, a do oceny tak postrzeganej konkurencyjności implikowało użycie

wskaźników specjalizacji. Przez długi czas postrzeganie konkurencyjności jedynie z perspektywy handlu międzynarodowego znajdowało wyraz w sposobie jej badania i pomiaru. Analogie między czynnikami kształtującymi konkurencyjność oraz specjalizację stały się źródłem problemów z umiejscowieniem konkurencyjności w teorii handlu międzynarodowego, a nawet było to przyczyną kłopotów ze znalezieniem dla konkurencyjności miejsca w teorii ekonomii. Problematyka rywalizacji konkurencyjnej wykracza poza zakres handlu międzynarodowego i obejmuje takie podmioty, jak państwa z ich polityką handlową oraz przedsiębiorstwa [Hübner 1994], a znaczna część współzawodnictwa odbywa się na rynkach krajowych. Niedostatki teorii w zakresie wyjaśnienia istoty konkurencyjności międzynarodowej znalazły odzwierciedlenie w analizach rzeczowych procesów gospodarczych oraz stały się przyczyną różnorodnej interpretacji jej istoty – co nie pozostało bez wpływu na środki polityki gospodarczej.

Wielu autorów, jak np. Aiginger i Landesmann [2002], ściśle wiąże zdolność do konkurowania na rynku międzynarodowym z procesami rozwojowymi, a nawet słusznie rozszerza koncepcję tworzenia konkurencyjności międzynarodowej ze sfery ekonomicznej także na sferę społeczną [Varblane 2006]. Konkurencyjność ekonomiczna w takim ujęciu stanowi jedynie składową część szerszego pojęcia, jakim jest konkurencyjność społeczno-ekonomiczna.

Liberalizacja ekonomiczna stwarza szanse, ale zarazem zagrożenia rozwojowe. Rynek międzynarodowy intensywnie premiuje uczestników wysoce konkurencyjnych, podczas gdy kraje o niższej konkurencyjności są poddawane presji na przyspieszenie rozwoju. Słabsze systemy ekonomiczne spychane są poza margines głównego nurtu procesów rozwojowych, a niedostosowujące się do wzrastających wymagań międzynarodowego otoczenia są z rynku światowego eliminowane. Gospodarki, które są w stanie wykorzystać swoje szanse – przyciągnąć inwestycje, technologie, wysokokwalifikowaną siłę roboczą zyskują możliwość ponadprzeciętnego tempa wzrostu. Źródła przewag konkurencyjnych systematycznie przemieszczają się z obszarów wymiany handlowej, a nawet produkcji w strefy przepływów kapitałowych, transferu technologii, sprawności i elastyczności zarządzania, jakości instytucji. Znajduje to odzwierciedlenie w badaniach nad konkurencyjnością międzynarodową, gdzie obserwowane jest przesunięcie centrum zainteresowań z analiz wymiany handlowej w kierunku poszukiwań międzynarodowych uwarunkowań rozwoju gospodarczego. Powoduje to przesunięcie centrum zainteresowań studiów konkurencyjności międzynarodowej w stronę teorii wzrostu gospodarczego.

Podstawowym sposobem konkurowania jest zwiększanie efektywności mikroekonomicznej, a efektem skutecznego konkurowania jest uzyskiwanie wysokich przewag konkurencyjnych.

Dla wielu z autorów, w szczególności Portera [1990], konkurencyjność jest kategorią mikroekonomiczną i wywodzi się bezpośrednio z konkurencji. W piśmiennictwie polskim między innymi Meredyk [2000b] i Żukrowska [2000] bezpośrednio wywodzą konkurencyjność z rywalizacji rynkowej. Wziątek-Kubiak [2001] poszukuje istoty konkurencyjności we względnych zmianach produktywności i pozycji rynkowej, a jej źródeł upatruje w rywalizacji krajowych przedsiębiorstw.

Porter przyjmował, że konkurowanie firm jest jednym z najważniejszych stymulatorów osiągania większej efektywności, co dokonuje się przez maksymalizację efektów przy danych zasobach lub optymalizację nakładów dla uzyskania założonych rezultatów. W nowoczesnym ujęciu konkurencja rozszerzana jest na alokację zasobów zapewniającą ich najwyższy zwrot. Wziątek-Kubiak [2000] wskazuje, że należy wyraźnie rozgraniczyć konkurencyjność produktów od konkurencyjności całych przedsiębiorstw.

Mimo, iż liczni badacze podkreślali mikroekonomiczny aspekt konkurencyjności, nie podlega wątpliwości jej charakter międzynarodowy. W wyniku otwarcia na gospodarkę światową konkurencyjność nie jest weryfikowana wyłącznie przez partnerów krajowych, ale także przez dostawców zagranicznych na rynek krajowy [Kozuch 2000], a w przypadku eksportu jest oceniana przez rynek międzynarodowy.

Przyjmując kryterium zasięgu Pierścionek [2003] rozróżnia następujące poziomy rywalizacji ekonomicznej:

- megakonkurencyjność – na poziomie ugrupowań krajów, makrokonkurencyjność – na poziomie gospodarki narodowej,
- mezokonkurencyjność – na poziomie gałęzi gospodarki, sektorów, branż, konkurencyjność klastrów (*clusters*),
- mikrokonkurencyjność – na poziomie przedsiębiorstwa,
- konkurencyjność na poziomie towarów i usług.

W dobie globalizacji zmienia się zakres przestrzenny konkurencji. Systemy ekonomiczne poszerzają skalę działania z ograniczonych terytorialnie gospodarek narodowych do otwartej gospodarki globalnej. Zasięg procesów globalizacji powoduje, że ich skutki docierają do najodleglejszych regionów świata. Nie można już dłużej konkurować w ograniczonym zakresie i w wybranych dziedzinach, ponieważ obecna rywalizacja ekonomiczna posiada znamiona kompleksowości i powszechności. Tendencje integracji regionalnej dodatkowo przyczyniły się do rozwoju handlu na terenach unii gospodarczych i celnych. Międzynarodowa wymiana ekonomiczna opiera się w coraz szerszym stopniu na specjalizacji wewnątrzgałęziowej. Rosnące udziały w międzynarodowych obrotach gospodarczych przypadają na ponadnarodowe korporacje. W wyniku

ewolucji rynku światowego tradycyjna polityka handlowa opierająca się na taryfowych i pozataryfowych barierach handlu traci na znaczeniu, ponieważ potoki handlowe i przepływy kapitałowe są stymulowane poziomem kursów walutowych i polityką monetarną.

Liberalizacja rynku międzynarodowego powoduje nasilenie konkurencji. Produkcja krajowa musi rywalizować nie tylko z łatwiej dostępnym importem, ale także z towarami powstałymi w wyniku napływu bezpośrednich inwestycji zagranicznych. Czynniki te znacznie osłabiają monopolistyczne pozycje dostawców krajowych. Zaostrzenie konkurencji należy odnotować nie tylko w kategorii produktów standardowych, ale również w grupach towarowych o większej wartości dodanej, a więc dóbr unikatowych.

Współcześnie zdolność do konkurowania staje się podstawowym warunkiem zachowania własnej tożsamości całych społeczeństw. Jednak konkurencyjność krajów jest pod tym względem warunkowana szerszą gamą czynników niż wyłącznie efektywność produkcji. Klepper i Weiss [1992] zauważają, że konkurencyjność jest kształtowana także czynnikami pozaefektywnościowymi. Lipschitz i McDonald [1991] zwracają uwagę na szczególnie silny wpływ na konkurencyjność zmian kursów walutowych bądź zmian polityki handlowej – zarówno ze strony krajów importujących, jak i eksportujących.

Konkurencyjność gospodarki jest determinowana wieloma czynnikami i ma charakter wielowymiarowy i zarazem dynamiczny. Definicje tego zagadnienia muszą podążać za zmianami w gospodarce światowej. Konkurencyjność międzynarodowa ma także charakter względny i należy ją rozpatrywać w ramach precyzyjnie określonego kontekstu. Wraz ze zmianą międzynarodowego otoczenia ekonomicznego ewolucji muszą ulec ujęcia definicyjne konkurencyjności.

Zasadniczo konkurencja na rynku międzynarodowym dokonuje się na następujących płaszczyznach:

- konkurencja o charakterze cenowo-kosztowym, która odwołuje się do efektywności wytwarzania i prowadzi do niskich marż i cen,
- konkurencja o charakterze oligopolistycznym, dotycząca produktów o dużej wartości dodanej – innowacyjnych, która ma miejsce na rynkach o znacznym stopniu dywersyfikacji,
- konkurencja pozacenowa – oparta o wewnątrzgałęziowy podział pracy i relacje produkcyjno-handlowe współpracujących podmiotów o podobnym poziomie rozwoju.

Rolnictwo, tak jak wszelkie inne dziedziny życia gospodarczego, podlega obiektywnie przebiegającym procesom globalnym. Skutki oddziaływania globalizacji wynikają ze specyfiki samego rolnictwa i czynników jego rozwoju. Integrację rolnictwa w nurcie procesów internacjonalizacji i globalizacji hamuje

znacznie niemobilność czynnika ziemi. Mimo to procesy globalne były akceleratorem zmian w rolnictwie i na obszarach wiejskich przez upowszechnianie nowych technologii, a także modernizację i technizację rolnictwa. Na kształt międzynarodowej wymiany handlowej produktów rolno-żywnościowych oddziałują regulacje WTO, które zmierzają do usuwania ograniczeń handlu oraz postulują zmniejszanie ochrony rynku rolnego. Współczesne rolnictwo włącza się w nurt gospodarki globalnej głównie przez składowe agrobiznesu – sektory zaopatrzenia rolnictwa, przemysłu przetwórczego, dystrybucji żywności przez sieci handlowe, handlu międzynarodowego. Czynnikiem stymulującym relacje konkurencyjne na międzynarodowym rynku żywności jest dynamicznie rozwijający się handel wewnątrzgałęziowy. Wzrost obrotów handlowych produktami rolno-spożywczymi osiąga szybsze tempo niż surowcami rolniczymi. Odnotować należy także dynamiczny rozwój zagranicznych inwestycji bezpośrednich w sektorze przetwórstwa i handlu żywnością. Mimo wielu pozytywnych skutków nie można pomijać faktu, że procesy globalizacji wzmogły również ryzyko ekonomiczne.

Stosunki konkurencyjne w rolnictwie wykazują specyfikę, bowiem kształtowane są w daleko szerszym zakresie niż w innych sektorach gospodarki przez warunki przyrodnicze. Adamowicz [2002] wskazuje ponadto, że szczególne oddziaływanie na funkcjonowanie rynków rolnych ma polityka gospodarcza Unii Europejskiej, która stymuluje kierunki i strukturę handlu zagranicznego żywnością poszczególnych krajów tego ugrupowania.

3. Badanie i pomiar konkurencyjności międzynarodowej

Konkurencja dokonuje się na wielu poziomach. Zagadnienia związane z tą problematyką pozostają w centrum zainteresowania badaczy, przedsiębiorstw, krajów, organizacji międzynarodowych. Istota konkurencyjności międzynarodowej wykracza poza ramy nauk ekonomicznych *in sensu stricte* i obejmuje takie obszary, jak teoria i praktyka zarządzania czy marketing. Autorzy, jak Krugman [1994a] bądź Stierle [1998] kwestionują bezkrytyczne podejście do badań nad konkurencyjnością międzynarodową, skoro nie dopracowano jednoznacznego zdefiniowania przedmiotu dociekań. Jednak zjawisko, które funkcjonuje w rzeczywistości gospodarczej, skłania do kontynuacji wysiłków, aby nakreślić kierunki rozwoju tej subdyscypliny nauk ekonomicznych.

Wspomniano wcześniej o tym, że konkurencyjność można ocenić porównując efekty ekonomiczne uzyskiwane przez uczestników danej grupy do jakiegoś odniesienia. Gdy konkurencyjność szacowana jest w oparciu o osiągnięte wyniki, ocena ma charakter *ex post*. Jeżeli przedmiotem badania są zdolności konkurencyjne, wówczas należy zidentyfikować czynniki, które będą kształtowały

stosunki gospodarcze w przyszłości, a wtedy ocena taka będzie miała charakter *ex ante*. Konkurencyjność można oceniać na podstawie działań lub skutków i dlatego wyróżnia się:

- konkurencyjność czynnikową określaną potencjałem do konkurowania na rynku międzynarodowym,
- konkurencyjność wynikową wyrażaną miejscem w międzynarodowej rywalizacji gospodarczej.

Jednak konkurencyjność wynikowa jest w pewnym sensie przejawem konkurencyjności czynnikowej [Adamkiewicz-Drwiłło 2002]. W próbach oceny należy także dokonać rozróżnienia sfer kształtowania konkurencyjności: czynników realnych (np. siły wytwórcze) od systemu regulacji, który to obszar jest źródłem szczególnych problemów metodologicznych na etapie pomiaru.

Badacze międzynarodowych relacji ekonomicznych [Bossak 2006] wskazują na konieczność uwzględnienia wszystkich istotnych okoliczności kształtujących konkurencyjność międzynarodową. Jednak podstawowym rozróżnieniem jest zdefiniowanie problemu jako syntetyczny lub złożony, co implikuje użycie do jego oceny pojedynczego wskaźnika bądź metody wielowymiarowej. Definicje złożone konkurencyjności akcentują wieloaspektowość rywalizacji na rynkach międzynarodowych. Ponieważ konkurencyjność jest zagadnieniem abstrakcyjnym, więc jej występowanie i intensywność można ocenić jedynie po symptomach. Niejednoznaczności w definiowaniu zjawiska oraz wskazania czynników je kształtujących znajdują szeroki oddźwięk na etapie prób kwantyfikacji konkurencyjności międzynarodowej. Nie ulega wątpliwości, że przyjęta definicja determinuje podejście badawcze i wybór modeli do pomiaru. Istotne przy tym jest, że:

- konkurencyjność nie jest kategorią bezpośrednio obserwowalną, a w związku z tym nie jest bezpośrednio mierzalną (nie posiada relacji liczbowych, jednostki, miary),
- w wyniku mnogości ujęć definicyjnych nie ma powszechnie uznanego zestawu zmiennych objaśnianych i objaśniających,
- charakteryzowany fenomen jest kombinacją szeregu cech: mierzalnych i niemierzalnych, obserwowanych i nieobserwowanych, a zatem ich wag nie można ustalić w sposób obiektywny.

Z uwagi na poszerzającą się integrację gospodarki światowej problematyka konkurencyjności budzi duże zainteresowanie, a badania nad nią przybierają na intensywności. Wraz z przeobrażeniami charakteru relacji ekonomicznych zmianom ulega siła oddziaływania różnych czynników przewagi konkurencyjnej. W tym kontekście zachodzi potrzeba nieustannego przewartościowywania czynników konkurencyjności ekonomicznej oraz predefiniowywania środków

polityki gospodarczej im odpowiadających. Dodatkowo, mnogość modeli teoretycznych implikuje występowanie szerokiego wachlarza potencjalnych strategii wzmacniania konkurencyjności. Ze zmieniającej się roli czynników konkurencyjności wyprowadzić należy ewolucję metodologii badania rywalizacji na płaszczyźnie międzynarodowej.

Wobec postępów globalizacji debata na temat konkurencyjności międzynarodowej przybrała na intensywności. Burzliwego rozwoju metodologia pomiaru konkurencyjności doświadczyła począwszy od lat 80. ubiegłego wieku. Badania nad konkurencyjnością, które cechowały się praktycznym nastawieniem, miały na celu poszukiwanie sposobów zapewnienia sobie przewodnictwa w rywalizacji ekonomicznej. Na ukierunkowanie tych badań wpływ wywarła teoria polityki handlowej [Krugman 1994b] akcentująca pozytywne skutki zmian konkurencyjności w wyniku interwencji państwa, wspierania nisko efektywnych gałęzi gospodarki celem zwiększenia bogactwa społecznego. Zanakis i Becerra-Fernandez [2005] wskazują na implementacje do celów kwantyfikacji zaawansowanych technik statystycznych i prace nad modelami służącymi identyfikacji czynników determinujących konkurencyjność. Studia nad konkurencyjnością stały się podstawą tworzenia publicznej polityki gospodarczej oraz kształtowania strategii firm. Wyłonienie się nowych czynników decydujących o sile konkurencyjnej – wiedzy, technologii i jakości instytucji, wzbogaciło wiedzę o istocie konkurencji oraz uwypukliło znaczenie tej dziedziny ekonomii i badań nad nią. Aktualnie pośród koncepcji modelowania i pomiaru konkurencyjności wyróżnić należy:

- wskaźniki,
- rankingi konkurencyjności,
- modele oceny konkurencyjności.

Wskaźniki konkurencyjności, to miary wyliczane w sposób deterministyczny na podstawie określonych formuł. Przykładami są takie wskaźniki, jak: RCA, zrównoważony bilans obrotów handlu zagranicznego, zdolność do produkcji dóbr i usług konkurencyjnych cenowo oraz jakościowo, które uzyskują akceptację na rynkach międzynarodowych, zdolność do wzrostu PKB, PKB *per capita*, wysoki poziom wynagrodzenia czynników produkcji, rosnąca produktywność i wysoki poziom wykorzystania czynników produkcji. Ogólnie, metodologia oparta na wskaźnikach wykazuje ścisłe powiązania z teorią międzynarodowej wymiany gospodarczej bądź teorią wzrostu gospodarczego.

Następstwem poszerzenia zakresu globalizacji jest rosnąca popularność rankingów konkurencyjności krajów. Rankingi bazują na zestawie wskaźników i oferują opis problematyki konkurencyjności. Celem analizy w tej konwencji jest wyliczenie wskaźnika do względnej oceny konkurencyjności, a nie ustalenie

zależności między domniemanymi czynnikami sprawczymi a poziomem konkurencyjności. Najbardziej znane spośród nich kompleksowe, wielokryterialne oceny konkurencyjności publikowane przez World Economic Forum oraz IIMD (International Institute for Management Development). Mimo znacznej popularności wśród szerokiej publiczności, opracowania te są krytykowane za: brak teoretycznych podstaw metodologii szacunków, arbitralny dobór wag prowadzący do różnic w oszacowaniach i rozbieżności ocen poszczególnych krajów w zależności od instytucji publikującej klasyfikację [Lall 2001].

Istota metody modelowej oceny konkurencyjności sprowadza się do zbudowania modelu ekonometrycznego, który służy do identyfikacji zależności między pewnym arbitralnie wybranym wskaźnikiem konkurencyjności, a zbiorem potencjalnych determinant zjawiska. Przykładem kompleksowego makroekonomicznego modelu stworzonego dla celów analiz konkurencyjności jest koncepcja zaproponowana przez Fagerberga [1988] oraz po modyfikacjach Fagerberga i in. [2007]. Model ten eksponuje znaczenie czynników technologicznych dla sukcesu eksportowego. Model pozwala na stworzenie zestawu równań opisujących efektywność przedsiębiorstw z danego kraju w walce o rynki międzynarodowe. Ujęcie to jest oparte na kryterium wzrostu gospodarczego w warunkach zrównoważonego bilansu handlowego. Mimo ciekawej formuły model Fagerberga nie nadaje się do bezpośredniego zastosowania praktycznego ze względu na problemy z operacjonalizacją.

Liczni autorzy przyjmują wyniki handlu zagranicznego za najpewniejszy wskaźnik długoterminowej konkurencyjności międzynarodowej. W analizach konkurencyjności można zaobserwować tendencję przechodzenia od wyizolowanych wskaźników, jednak słabo oddających spektrum czynników warunkujących konkurencyjność, do ujęć kompleksowych. Kolejną z rysujących się coraz wyraźniej tendencji jest stopniowe przesuwanie punktu ciężkości analiz konkurencyjności międzynarodowej z obszaru międzynarodowej wymiany handlowej na płaszczyznę teorii wzrostu gospodarczego.

4. Kwantyfikacja konkurencyjności międzynarodowej miarą syntetyczną

Objaśnienia zjawiska ekonomicznego można dokonać różnymi metodami. Powszechnie stosowane są ujęcia, takie jak: opis analityczny, podejście modelowe oraz miary syntetyczne. Literatura ekonometryczna wskazuje na użyteczność miary syntetycznej do takich celów na licznych przykładach. Istotą miar syntetycznych jest możliwość kwantyfikacji za pomocą pojedynczej wartości zjawiska, które jest opisane znaczną liczbą cech.

Badania porównawcze z użyciem miar syntetycznych wspomagane bywają wielowymiarową analizą porównawczą, która wykorzystuje wiele różnorodnych narzędzi badawczych z zakresu: statystyki, ekonometrii, taksonomii, teorii

dyskryminacji i programowania wielokryterialnego. Metody te mają zastosowanie do wykrywania prawidłowości w opisywanych złożonych zbiorowościach, umożliwiając identyfikację podstaw różnicowania i porównywanie badanych obiektów [Grabiński 1984].

Analiza wielowymiarowa pozwala na zidentyfikowanie typu relacji oraz określenie współzależności w wielowymiarowej przestrzeni cech. Na kolejnych etapach badania możliwa jest dyskryminacja wartościowanych obserwacji celem ustalenia różnic i podobieństw, zarówno wewnątrz grup, jak i między grupami porównywanych obiektów. Dodatkowo, implementacja wielowymiarowej analizy porównawczej z wykorzystaniem zmiennej syntetycznej do reprezentacji złożonego problemu badawczego może stanowić podstawę porządkowania obiektów ze względu na poziom obserwowanego zjawiska wielowymiarowego, a także może poprzedzać analizę współzależności i dynamiki złożonych zagadnień. Badania takie na ogół zakładają, z określoną tolerancją, naśladowanie drogi rozwojowej obiektów o większym nasileniu badanego zjawiska przez obiekty o mniejszej jego intensywności.

Budowa syntetycznego wskaźnika konkurencyjności międzynarodowej sektorów rolnych krajów UE obejmuje następujące etapy:

- wybór cech diagnostycznych,
- normowanie zmiennych użytych do opisu zjawiska,
- ważenie zmiennych,
- agregację informacji.

Do badania zakwalifikowano zmienne w oparciu o kryterium merytoryczne, ale w badaniu cechy takie powinny zachowywać własność niezależności. Studium konkurencyjności międzynarodowej sektorów rolno-żywnościowych krajów UE cechuje się specyfiką w relacji do typowego badania z użyciem metod wielowymiarowych. W tym przypadku miernik syntetyczny powinien uwzględniać całe spektrum relacji konkurencyjnych. Zatem oddanie pozycji konkurencyjnych poszczególnych krajów wymaga uwzględnienia kompletnej informacji o przepływach towarowych na rynku międzynarodowym. Zróżnicowanie rolnictwa występujące wśród krajów europejskich sprawia, że dane statystyczne spełniają warunki analizy z użyciem miar syntetycznych.

Szacunki konkurencyjności kompleksów rolno-żywnościowych krajów UE przeprowadzono w oparciu o informacje pozyskane z bazy danych statystycznych FAO-FAOSTAT 2009. Dane statystyczne objęły wymianę międzynarodową produktami pochodzenia rolniczego i artykułami rolnymi przetworzonymi przez przemysł (wielkości importu i eksportu poszczególnych grup produktowych w jednostkach wartościowych USD). Źródłowe dane statystyczne odnosiły się do lat 1993-2006. Ponieważ dla Belgii i Luksemburga FAOSTAT

prezentuje dane zagregowane, rzutowało to na sposób dalszego ich przetwarzania. Procesowi kwantyfikacji konkurencyjności poddano obiekty – sektory rolno-żywnościowe krajów UE P_K ($k = 1, \dots, K$) należące do zbioru (Q):

$$Q = \{P_1, \dots, P_K\}. \quad (1)$$

Analiza porównawcza opiera się na zbiorze cech, które są oznaczone jako: $X_1, \dots, X_J$. Symbolicznie każdy obiekt można opisać za pomocą wektora:

$$X = \{X_1, \dots, X_J\}, (j = 1, \dots, J), \quad (2)$$

gdzie:

każdemu obiektowi $P_K \in Q$ są przypisane wartości x_{kjt} , które należy interpretować jako odwzorowania zbioru obiektów $Q = \{P_1, \dots, P_K\}$ na zbiór liczbowy. Zatem, w wyróżnionych okresach czasu t obrazem liczbowym badanego procesu ekonomicznego jest macierz:

$$[x_{kjt}] = \begin{bmatrix} x_{11} & x_{21} & \dots & x_{1J1} \\ x_{21} & x_{22} & \dots & x_{2J2} \\ \vdots & \vdots & \vdots & \vdots \\ x_{K1T} & x_{K2T} & \dots & x_{KJT} \end{bmatrix}, \quad \begin{array}{l} (k = 1, \dots, K), \\ (j = 1, \dots, J), \\ (t = 1, \dots, T). \end{array} \quad (3)$$

gdzie:

X_{kjt} – realizacja liczbowa j -tej zmiennej opisującej stan k -tego obiektu w okresie t .

Proces tworzenia wskaźników agregujących informacje z wielu zmiennych implikuje ich normowanie celem doprowadzenia do porównywalności. Proces normowania został przeprowadzony z wykorzystaniem metody unitaryzacji zerowanej według procedury:

$$z_{kjt} = f_1(x_{kjt}) = \frac{x_{kjt} - \min_{k,t} x_{kjt}}{\max_{k,t} x_{kjt} - \min_{k,t} x_{kjt}} \quad (4)$$

gdzie:

x_{kjt} – wartości zmiennych diagnostycznych,

f_1 – funkcja wartościująca,

z_{kjt} – wartości zmiennych transformowanych.

Realizacją liczbową unormowanej miary (z_{kjt}) na moment t , jest macierz:

$$[z_{kjt}] = \begin{bmatrix} z_{111} & z_{221} & \dots & z_{1J1} \\ z_{211} & z_{221} & \dots & z_{2J2} \\ \vdots & \vdots & \vdots & \vdots \\ z_{K1T} & z_{K2T} & \dots & z_{KJT} \end{bmatrix}, \quad \begin{array}{l} (k = 1, \dots, K), \\ (j = 1, \dots, J), \\ (t = 1, \dots, T). \end{array} \quad (5)$$

Wartości transformowane zmiennych diagnostycznych spełniają warunek:

$$0 \leq z_{kjt} \leq 1 \quad (6)$$

Z wielu opracowań z zakresu analiz wielowymiarowych, np. Grabiński [1984], Sneath i Sokal [1973] wyłania się pogląd o równomiernym wkładzie rozpatrywanych zmiennych do tworzonego miernika, co skutkuje niewprowadzaniem wag dla poszczególnych cech. Przyjęciu hipotezy o równych wagach sprzyja też brak informacji merytorycznych umożliwiających dokonanie wartościowania zmiennych. Jednak gdy poszczególne czynniki odgrywają różne role w procesie kształtowania badanych problemów należy wprowadzić system ważenia zmiennych. Łączy się to z koniecznością dokonania oceny istotności cech.

W określeniu roli poszczególnych zmiennych diagnostycznych wykorzystano wiedzę merytoryczną. Orędownikiem takiego sposobu ustalania systemu wag jest Kukuła [2000]. Dla unormowanych zmiennych wartość wag została ustalona na poziomie średniego wkładu poszczególnych cech diagnostycznych do całości zjawiska, a wagi zostały oszacowane jako odpowiednio średnie udziały zmiennych w eksporcie bądź eksporcie netto produktów rolno-żywnościowych wszystkich krajów Unii Europejskiej. Podejście to wykazuje pewne analogie do rozwiązania zastosowanego przez Nowaka [1977]. Uniknięto dzięki temu „dyskryminowania” szczególnie ważnych zmiennych oraz nadmiernego „eksponowania” mniej istotnych grup towarowych dla kształtowania wskaźnika konkurencyjności międzynarodowej. Przyjęcie wag dla zmiennych czyni wskaźnik syntetyczny bardziej wrażliwym na wszelkie zmiany pozycji konkurencyjnej każdego z krajów.

Tok postępowania, którego efektem było wyznaczenie wag zmiennych diagnostycznych można przedstawić w następujący sposób. Niech wektor ω będzie J wymiarowym wektorem wag cech składających się na miernik syntetyczny:

$$\omega = [\omega_1, \omega_2, \dots, \omega_J]. \quad (7)$$

Poszczególne składniki wektora (7) spełniają warunki:

$$\omega_j > 0, \quad (8)$$

oraz

$$\sum_{j=1}^J \omega_j = 1. \quad (9)$$

Zatem wagi zmiennych (ω_j) to odpowiednio uśrednione udziały rozważanych kategorii produktowych dla całości zbioru obiektów:

$$\omega_j = \frac{\sum_{k=1; t=1}^{K; T} x_{kjt}}{\sum_{k=1; t=1; j=1}^{K; T; J} x_{kjt}}, \quad \begin{aligned} (k = 1, \dots, K), \\ (j = 1, \dots, J), \\ (t = 1, \dots, T). \end{aligned} \quad (10)$$

Kolejnym etapem tworzenia miernika syntetycznego międzynarodowej pozycji konkurencyjnej jest agregacja informacji zawartych w unormowanych zmiennych. Konieczność wprowadzenia tego etapu wynika z faktu, że po normowaniu badane obiekty mogą być porównywane jedynie w ramach poszczególnych cech. Dodatkowo unormowane zmienne $[z_{kjt}]$ są trudne w interpretacji. Bardziej uogólniona ocena ze względu na poziom konkurencyjności międzynarodowej badanych sektorów rolno-żywnościowych jest możliwa po utworzeniu wskaźników agregujących informację zawartą w zmiennych $[z_{kjt}]$. Do agregacji unormowanych zmiennych $[z_{kjt}]$ posłużono się formułą addytywną i wykorzystano funkcję f_2 :

$$f_2^l = \frac{1}{n_l} \sum_{j=1}^n \omega_j z_{kjt}, \quad \left(\begin{array}{l} l, l' = 1, \dots, n \\ n_l \neq n_{l'} \end{array} \right) \quad (11)$$

gdzie:

n_l – liczba zmiennych tworzących l -ty wskaźnik.

Dla każdego z obiektów P_k ($k = 1, \dots, K$) w rozpatrywanych okresach t wartości $[a_{klt}]$ funkcji f_2 tworzą macierz o wymiarze $(K \times T \times L)$:

$$[a_{klt}] = f_2^l \begin{bmatrix} \omega_1 z_{111} & \omega_2 z_{221} & \dots & \omega_j z_{j1j} \\ \omega_1 z_{211} & \omega_2 z_{221} & \dots & \omega_j z_{2j2} \\ \vdots & \vdots & \vdots & \vdots \\ \omega_1 z_{k1T} & \omega_2 z_{k2T} & \dots & \omega_j z_{kJT} \end{bmatrix}, \quad \begin{array}{l} (k = 1, \dots, K), \\ (t = 1, \dots, T), \\ (l = 1, \dots, L), \end{array} \quad (12)$$

gdzie:

L – liczba wskaźników agregowanych,

f_2^l – funkcja wartościująca l -tego wskaźnika,

a_{klt} – wskaźniki agregowane obiektu k w okresie t .

Dla całości zbioru Ω obiektów P_k wskaźniki $[a_{klt}]$ tworzą macierz:

$$[a_{klt}] = \begin{bmatrix} a_{111} & a_{112} & \dots & a_{11L} \\ a_{211} & a_{212} & \dots & a_{21L} \\ \vdots & \vdots & \vdots & \vdots \\ a_{kT1} & a_{kT2} & \dots & a_{kTL} \end{bmatrix}, \quad \begin{array}{l} (k = 1, \dots, K), \\ (t = 1, \dots, T), \\ (l = 1, \dots, L). \end{array} \quad (13)$$

Wskaźniki agregowane $[a_{klt}]$ opisują rozważane komponenty międzynarodowej pozycji konkurencyjnej gospodarek rolno-żywnościowych obiektów P_k (krajów UE). Uwzględnione w analizie przejawy pozycji konkurencyjnej to:

- eksport produktów rolnych,
- eksport produktów rolnych *per capita*,
- eksport netto produktów rolnych,
- eksport netto produktów rolnych *per capita*.

Ocenę całościową – kwantyfikację pozycji konkurencyjnej w postaci jednego miernika dla każdego z obiektów P_k w poszczególnych okresach czasu t ($t = 1, \dots, T$) uzyskano w wyniku przekształcenia wskaźników $[a_{klt}]$ według procedury:

$$[S_{kt}] = \frac{1}{L} \sum_{l=1}^L a_{klt}, \quad \begin{array}{l} (k = 1, \dots, K), \\ (t = 1, \dots, T), \\ (l = 1, \dots, L). \end{array} \quad (14)$$

W wyniku tego odwzorowania otrzymano wskaźnik syntetyczny $\{S_{kt}\}$, który według przyjętej koncepcji dla każdego z krajów w relatywnej przestrzeni odzwierciedla poziom konkurencyjności międzynarodowej rolnictwa. Dla poszczególnych obiektów oszacowania formułują wektor o wymiarach $(K \times T \times 1)$:

$$[S_{kt}] = \begin{bmatrix} S_{11} \\ S_{21} \\ \vdots \\ S_{KT} \end{bmatrix}, \quad \begin{array}{l} (k = 1, \dots, K), \\ (t = 1, \dots, T). \end{array} \quad (15)$$

Uzupełnieniem oceny konkurencyjności dokonanej za pomocą wskaźników syntetycznych $[S_{kt}]$ jest wyodrębnienie grup jednorodnych obiektów P_k ze względu na ich wartości. Grupowanie takie można przeprowadzić w oparciu o metody taksonomiczne, a jego rezultatem jest podział zbioru $Q = \{P_1, \dots, P_K\}$ na homogeniczne podgrupy obiektów $Q^* = \{Q_1^*, Q_2^*, \dots, Q_G^*\}$. Stąd oszacowania pozycji konkurencyjnej opierające się na wskaźnikach syntetycznych dla roku 2006 poddano klasyfikacji metodą analizy skupień.

Procesy ekonomiczne z natury mają charakter dynamiczny i wykazują własności tendencji rozwojowej. Ujęcie dynamiczne sugeruje istnienie pewnej ścieżki rozwojowej. W warunkach realnych zmiany w siłach wymuszających dostosowania determinują pewną ścieżkę rozwojową procesu, która nieustannie zmieniając się oscyluje jednak wokół pewnej równowagi, mimo że mogą pojawić się problemy w zakresie natychmiastowych dostosowań. Zróżnicowanie natężenia procesów rozwojowych w czasie wyraża się w stabilności bądź braku takiej własności przekształceń zjawisk ekonomicznych. Niestabilności znajdują odzwierciedlenie w wahaniach mierników opisujących dany proces rozwojowy, a stabilność może być utożsamiana z równomiernością zmian pewnych wielkości ekonomicznych, czy też stałością zmian charakterystyk procesu. Jednak złożoność procesów rozwojowych powoduje, że stabilność tendencji rozwojowych można obserwować jedynie w długich okresach czasu. Zatem uproszczone ujęcie stabilności pewnego procesu, stosowane w modelach matematycznych, poszukuje ścieżki rozwojowej pozbawionej wahań i zakłada stałe tempo wzrostu przyjętego syntetycznego wskaźnika badanego zjawiska.

Ewolucja procesów gospodarczych odzwierciedlana w przebiegach odpowiednich wskaźników jest ważnym aspektem analizy dynamiki systemów ekonomicznych. Stąd, ewolucję procesów konkurencyjnych rolnictwa krajów UE na płaszczyźnie międzynarodowej skojarzono z dynamiką miernika syntetycznego $[s_{kt}]$. Tempo zmian wskaźnika międzynarodowej pozycji konkurencyjnej zostało oszacowane stopą wzrostu trendu liniowego miernika syntetycznego (z uwagi na zalety tej formy dla celów ekstrapolacji). Przytoczona zależność przyjmuje formę:

$$Q_{kt} = b_{0k} + b_{1k}t, \quad (16)$$

gdzie dla poszczególnych obiektów k :

Q_{kt} – wartość zmiennej syntetycznej dla obiektu k w okresie t ,

b_{0k} – stała trendu liniowego (wyraz wolny),

b_{1k} – współczynnik kierunkowy trendu liniowego,

t – zmienna reprezentująca czas.

Międzynarodowe pozycje konkurencyjne skwantyfikowano odpowiednimi wartościami zmiennej syntetycznej. Tempo zmian miernika syntetycznego w czasie oszacowane współczynnikiem kierunkowym jego trendu liniowego jest związane z dynamiką relacji konkurencyjnych na rynku międzynarodowym. Zatem, perspektywa niwelowania dysproporcji poziomów konkurencyjności w badanej grupie krajów jest warunkowana:

- różnicami w absolutnych poziomach zjawiska,
- intensywnością tendencji wyrównywania różnic.

Oszacowanie parametrów trendu zmiennej syntetycznej stwarza możliwość identyfikacji wzorców w zakresie kształtowania się relacji konkurencyjnych w analizowanej grupie państw. Efekt ten można osiągnąć poprzez kwantyfikację okresu czasu niezbędnego do zrównywania się wartości wskaźnika syntetycznego pomiędzy badanymi obiektami (jeżeli taki trend występuje). Mimo iż w rzeczywistości dla badanych obiektów można wyróżnić większą liczbę typów relacji między przebiegami ich mierników syntetycznych, schematycznie ideę kwantyfikacji dystansu czasowego zbieżności trendów obrazuje rys. 1.

Kwantyfikację „luki konkurencyjności” – oszacowanie dystansu czasowego $\{d_t\}$ niezbędnego do wyrównania dysproporcji w poziomach miernika $\{S_{kt}\}$ (struktur zbieżnych) można wyznaczyć jako różnicę okresów $\{T_o\}$ i $\{T\}$:

$$d_t = T_o - T, \quad (17)$$

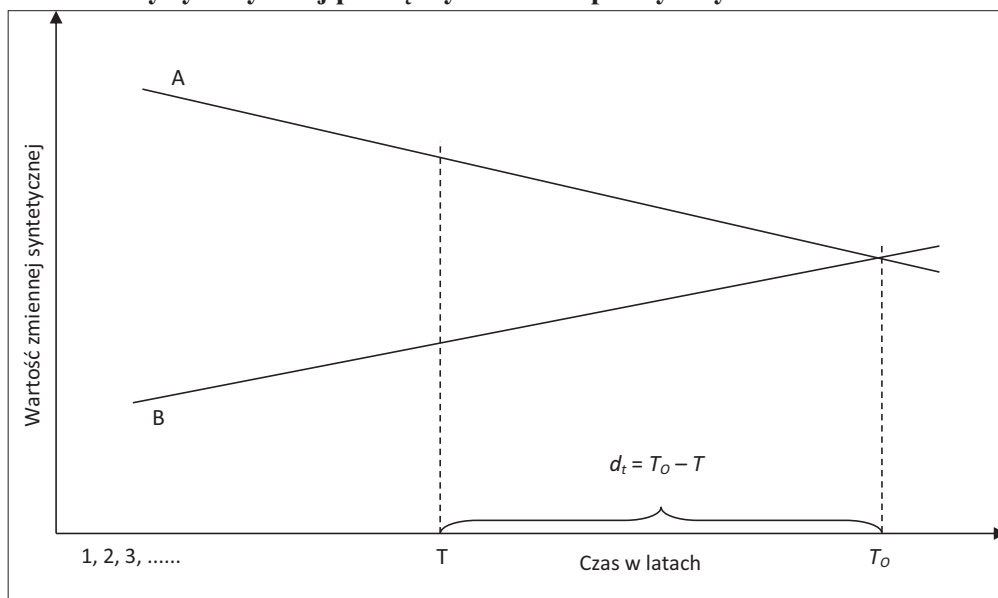
gdzie:

d_t – okres wyrównywania dysproporcji pomiędzy obiektami,

T_o – moment, w którym trendy liniowe zmiennych syntetycznych uzyskały zbieżność,

T – moment, poza którym następuje ekstrapolacja trendów miernika syntetycznego.

Rysunek 1: Schemat kwantyfikacji czasu niwelacji dysproporcji wartości miary syntetycznej pomiędzy dwoma hipotetycznymi obiektami

Źródło: opracowanie własne autora.

Zbieżność trendów wskaźnika syntetycznego należy interpretować jako wyrównanie poziomów konkurencyjności rozważanych krajów na międzynarodowym rynku produktów rolnych. Owa zbieżność przed ostatnim okresem, z którego są dostępne dane empiryczne winna być traktowana jako narastanie zróżnicowania konkurencyjności.

5. Konkurencyjność międzynarodowa rolnictwa krajów UE

Według przedstawionej koncepcji badawczej za wskaźnik międzynarodowej pozycji konkurencyjnej gospodarki rolno-żywnościowej poszczególnych krajów Unii Europejskiej przyjęto oszacowania wskaźnika syntetycznego (tab.1). Badane kraje wykazują znaczne zróżnicowanie ze względu na wielkość wskaźnika w 2006 roku i z uwagi na to kryterium można wyróżnić cztery ich grupy. Dyskryminacja zbioru na podgrupy dokonana została metodą taksonomiczną z wykorzystaniem algorytmu Warda (zmienna „grupa” w tab. 1).

Najwyższą wartość miernika syntetycznego uzyskano dla Holandii (1,000) – ze względu na znaczny dystans do kolejnego oszacowania kraj ten tworzy samodzielnie grupę czwartą. Wysokimi wartościami zmiennej syntetycznej (ze średnią na poziomie 0,554) odznacza się także grupa trzecia. Dodatkowo, kraje ją tworzące cechują się niewielkim zróżnicowaniem ze względu na poziom miernika. Skupienie drugie tworzą cztery kraje o relatywnie mniejszych

wartościach wskaźnika syntetycznego (średnia: 0,299). W relacji do grupy trzeciej odnotować należy tutaj także wyraźniejsze zróżnicowanie wewnętrzne. Ostatnią z wyróżnionych podgrup (pierwszą) tworzy siedemnaście krajów. Słabsze pozycje konkurencyjne gospodarek rolno-żywnościowych tych państw odzwierciedlają niskie poziomy miernika syntetycznego. Średnia wartość wskaźnika syntetycznego wynosi tutaj jedynie 0,097. Dodatkowo, zróżnicowanie miernika między obiektami jest znaczne.

Tabela 1

Oszacowania międzynarodowej pozycji konkurencyjnej rolnictwa krajów UE (2006 r.)

L.p.	Symbol	Kraj	Zmienna syntetyczna $\{S_{it}\}$		
			wartość	tempo zmian	Grupa
1	NL	Holandia	1,000	0,020	4
2	DK	Dania	0,584	0,008	3
3	B-L	Belgia- Luksemburg	0,552	0,015	3
4	IRL	Irlandia	0,541	0,002	3
5	F	Francja	0,539	0,005	3
6	D	Niemcy	0,341	0,015	2
7	E	Hiszpania	0,336	0,012	2
8	A	Austria	0,279	0,014	2
9	I	Włochy	0,239	0,009	2
10	PL	Polska	0,195	0,006	1
11	HU	Węgry	0,171	0,002	1
12	LT	Litwa	0,154	0,003	1
13	BG	Bułgaria	0,122	0,000	1
14	EL	Grecja	0,113	-0,002	1
15	CZ	Czechy	0,113	0,001	1
16	SK	Słowacja	0,106	0,001	1
17	EE	Estonia	0,101	-0,001	1
18	LV	Łotwa	0,089	-0,001	1
19	SI	Słowenia	0,088	0,000	1
20	FIN	Finlandia	0,088	-0,002	1
21	P	Portugalia	0,083	0,001	1
22	RO	Rumunia	0,083	-0,001	1
23	S	Szwecja	0,077	0,001	1
24	CY	Cypr	0,036	-0,008	1
25	UK	Wielka Brytania	0,024	-0,006	1
26	MT	Malta	0,000	-0,002	1

Źródło: obliczenia własne autora.

Ocenę międzynarodowej pozycji konkurencyjnej można rozszerzyć o badanie jej przemian w czasie, w oparciu o dynamikę wskaźników syntetycznych. Dokonane w tym celu oszacowania trendu liniowego syntetycznego miernika pozycji konkurencyjnej dla większości krajów dobrze odwzorowały kształtowanie się wskaźnika w okresie objętym badaniem (istotność statystyczna). Jedynie w przypadku kilku państw, głównie „nowych” krajów członkowskich UE

w wyniku procesu transformacji do realiów gospodarki rynkowej, odnotowano pewne odstępstwa przebiegu miernika konkurencyjności w czasie od tendencji liniowej. Dla „starych” krajów członkowskich trendy wskaźnika syntetycznego wykazują także większą stabilność i na ogół mają charakter wzrostowy.

Estymacja współczynników trendu liniowego wskaźnika syntetycznego stanowiła podstawę kwantyfikacji dysproporcji poziomów konkurencyjności między krajami (ustalenia czy między parami obiektów należy oczekiwać zrównania się ich mierników syntetycznych oraz oszacowania horyzontu czasowego takiej konwergencji) i identyfikacji wzorców w tym zakresie.

Szacowany czas konwergencji wskaźników syntetycznych dla każdej z par krajów poddanych badaniu przedstawiono w tabeli 2. Prognozy przyjmują za punkt wyjściowy (zerowa wartość) ostatni rok badania (2006 r.). Wartości ujemne oszacowań wskazują na rozbieżność trendów mierników syntetycznych już przed rokiem 2006.

Analiza wzorców przebiegu trendów miernika syntetycznego wykazała, że zbieżności jego wartości oczekiwać należy nie w całości zbioru, ale w podgrupach krajów, natomiast pomiędzy obiektami wchodzącymi w skład różnych skupisk, na ogół odnotowano dywergencję poziomów wskaźnika. Grupy państw przejawiające tendencję wyrównywania poziomów miernika syntetycznego, stosownie do idei analizy, podlegają procesom prowadzącym do zrównywania się poziomów konkurencyjności międzynarodowej w obszarze gospodarki rolno-żywnościowej. Grupowanie takie pozwala na identyfikację podobieństw w zakresie ścieżek rozwojowych badanych procesów.

Grupy wyodrębnione na podstawie perspektywy zbieżności wskaźnika znacznie się różnią między sobą ze względu na obie determinanty procesu konwergencji – wartość miernika oraz tempo jego zmian. Na etapie formowania skupień w oparciu o procesy zbieżności miernika syntetycznego między każdą z par krajów przyjęto założenia (w oparciu o rzeczywiste procesy zbieżności), że:

- tendencja zbieżności jest wyraźna przy prognozie nieprzekraczającej 30 lat, tendencja ma charakter umiarkowany dla prognozy zbieżności w przedziale 30-45 lat,
- prognozę powyżej 45 lat (lub poniżej 45 lat) potraktowano jako tendencję utrzymywania się stałej różnicy konkurencyjności między dwoma obiektami,
- oszacowania z przedziału (0-45 lat) interpretować należy jako proces narastania różnic w konkurencyjności między danymi krajami.

Tabela 2

Oszacowania czasowe konwergencji wskaźnika międzynarodowej pozycji konkurencyjnej rolnictwa między krajami UE

Lp.	Kraj	Grupa										Cypr	Wielka Brytania	Malta															
		Holandia	Dania	Belgia-Luksemburg	Irlandia	Francja	Niemcy	Hiszpania	Austria	Polska	Węgry				Włochy	Litwa	Bułgaria	Czechy	Łotwa	Grecja	Słowacja	Estonia	Słowenia	Finlandia	Portugalia	Rumunia	Szwecja		
		0,020	0,008	0,015	0,002	0,005	0,015	0,012	0,014	0,006	0,002	0,009	0,003	0,000	0,001	-0,001	-0,002	0,001	-0,001	0,000	-0,002	0,001	-0,001	0,001	0,001	-0,008	-0,006	-0,002	
		1,000	0,584	0,552	0,541	0,539	0,341	0,336	0,279	0,195	0,171	0,239	0,154	0,122	0,113	0,089	0,113	0,106	0,101	0,088	0,088	0,083	0,083	0,077	0,036	0,024	0,000		
1	Holandia	0	-13	-51	-8	-10	-106	-49	-80	-35	-23	-43	-27	-23	-24	-22	-19	-24	-23	-24	-21	-26	-22	-27	-14	-16	-24		
2	Dania	0	13	51	8	10	106	49	80	35	23	43	27	23	24	22	19	24	23	24	21	26	22	27	14	16	24		
3	Belgia-Belgia-Luksemburg	-13	0	16	1	3	43	63	63	-207	-43	206	-60	-40	-45	-35	-28	-44	-38	-44	-32	-51	-36	-53	-15	-19	-39		
4	Holandia	-51	16	0	9	13	307	-46	-210	-25	-11	-35	-16	-13	-14	-13	-9	-14	-13	-15	-11	-17	-13	-17	-6	-7	-15		
5	Irlandia	-8	1	9	0	0	24	26	31	76	4715	42	368	-229	-343	-110	-73	-287	-151	-234	-93	-557	-126	-812	-25	-36	-109		
6	Francja	-10	3	13	0	0	33	40	45	376	-75	79	-118	-62	-71	-50	-38	-69	-56	-67	-45	-84	-52	-87	-18	-24	-54		
7	Niemcy	0,015	0,341	-106	43	307	24	33	0	21	-19	0	5	3	1	2	1	3	1	0	2	-1	1	-1	4	3	-2		
8	Hiszpania	0,012	0,336	-49	63	-46	26	40	21	0	64	-14	-1	-23	-7	-4	-6	-5	-7	-4	-9	-5	-9	0	0	-1	-9		
9	Austria	0,014	0,279	-80	63	-210	31	45	-19	64	0	5	9	13	5	4	3	6	4	4	3	4	2	4	2	6	5	0	
10	Polska	0,006	0,195	-35	-207	-25	76	376	0	-14	5	-7	5	6	4	2	7	3	3	1	4	-2	3	-2	6	5	-5		
11	Węgry	0,002	0,171	-23	-43	-11	4715	-75	5	-1	9	15	0	6	53	-26	-55	-18	-3	-50	-24	-46	-11	-139	-20	-210	2	0	-31
12	Włochy	0,009	0,239	-43	206	-35	42	79	3	-23	13	-7	6	0	-1	0	-1	3	-1	-1	-2	1	-4	0	-4	4	3	-5	
13	Litwa	0,003	0,154	-27	-60	-16	368	-118	1	-7	5	53	-1	0	7	1	-1	8	-2	0	-6	3	-21	0	-23	7	5	-13	
14	Bułgaria	0,000	0,122	-23	-40	-13	-229	-62	2	-4	5	6	-26	1	7	0	36	-12	9	100	-21	-299	-2	66	-12	50	6	5	-33
15	Czechy	0,001	0,113	-24	-45	-14	-343	-71	1	-6	4	-55	0	1	36	0	-2	13	-28	-2	-31	4	106	0	61	8	7	-22	
16	Łotwa	-0,001	0,089	-22	-35	-13	-110	-50	1	-5	3	2	-18	-1	-12	-2	0	47	0	-3	7	38	12	-11	11	11	-102		
17	Grecja	-0,002	0,113	-19	-28	-9	-73	-38	3	-2	6	7	-3	3	8	9	13	47	0	16	24	22	54	22	29	20	5	2	234
18	Słowacja	0,001	0,106	-24	-44	-14	-287	-69	1	-6	4	3	-50	-1	-2	100	-28	0	16	0	3	-33	7	53	4	36	9	8	-22
19	Estonia	-0,001	0,101	-23	-38	-13	-151	-56	1	-5	4	3	-24	-1	0	-21	-2	-3	24	3	0	19	11	20	5	17	9	9	-41
20	Słowenia	0,000	0,088	-24	-44	-15	-234	-67	0	-7	3	1	-46	-2	-6	-299	-31	7	22	-33	19	0	14	21	14	15	10	10	-20
21	Finlandia	-0,002	0,088	-21	-32	-11	-93	-45	2	-4	4	-11	1	3	-2	4	38	54	7	11	14	0	16	14	14	9	8	-665	
22	Portugalia	0,001	0,083	-26	-51	-17	-557	-84	-1	-9	2	-2	-139	-4	-21	66	106	12	22	53	20	21	16	0	17	-8	11	11	-9
23	Rumunia	-0,001	0,083	-22	-36	-13	-126	-52	1	-5	4	3	-20	0	0	-12	0	-11	29	4	5	14	14	17	0	14	9	9	-62
24	Szwecja	0,001	0,077	-27	-53	-17	-812	-87	-1	-9	2	-2	-210	-4	-23	50	61	10	20	36	17	15	14	-8	14	0	10	11	-8
25	Cypr	-0,008	0,036	-14	-15	-6	-25	-18	4	0	6	6	2	4	7	6	8	11	5	9	9	10	9	11	9	10	0	10	19
26	Wielka Brytania	-0,006	0,024	-16	-19	-7	-36	-24	3	-1	5	5	0	3	5	5	7	11	2	8	9	10	8	11	9	11	10	0	24
27	Malta	-0,002	0,000	-24	-39	-15	-109	-54	-2	-9	0	-5	-31	-5	-13	-33	-22	-102	234	-22	-41	-20	-665	-9	-62	-8	19	24	0

Źródło: obliczenia własne.

Kraje wyróżniające się wysokim poziomem konkurencyjności międzynarodowej dodatkowo cechuje ponadprzeciętna dynamika wskaźnika syntetycznego. Umiarkowanym wartościom miary syntetycznej, w większości przypadków, towarzyszy średnie dla całości zbiorowości tempo jej zmian. Natomiast kraje, w których zaobserwowano niskie oszacowania wskaźnika, także wyróżniają się najniższym tempem jego wzrostu (niekiedy nawet ujemnym).

6. Podsumowanie

Studium konkurencyjności kompleksów rolno-żywnościowych krajów UE przeprowadzone na podstawie danych obejmujących wymianę międzynarodową produktami pochodzenia rolniczego miało na celu kwantyfikację międzynarodowej pozycji konkurencyjnej tego wielowymiarowego problemu badawczego z wykorzystaniem miary syntetycznej. Ze względu na procedurę tworzenia wskaźnika syntetycznego całość porównania dokonana została w przestrzeni relatywnej, a poszczególne mierniki zasadniczo reprezentują poziom odchylenia od „uśrednionej pozycji konkurencyjnej”. Oszacowania mogą zatem być interpretowane jedynie w kontekście rozważanego zbioru krajów oraz uwzględnionego okresu analizy.

Ze względu na wartości oszacowań miernika syntetycznego na ostatni rok badania, zbiorowość cechuje się znaczną heterogenicznością i można w niej wyróżnić cztery bardziej homogeniczne podgrupy krajów o nierównych liczebnościach. Analiza taka tworzy podwaliny objaśnienia źródeł dyskryminacji konkurencyjności poszczególnych krajów przez strukturę produktową ich międzynarodowej wymiany handlowej.

Kluczowym źródłem zróżnicowania w rozpatrywanym zbiorze państw były tempo i kierunek ewolucji konkurencyjności kwantyfikowanej parametrami trendu liniowego wskaźnika syntetycznego. Zarówno wyjściowy poziom, jak i tempo oraz kierunek przeobrażeń procesu rzutują na kształt relacji konkurencyjnych w przyszłości – intensywność zmian warunkuje poprawę, bądź pogorszenie pozycji konkurencyjnej w stosunku do okresu początkowego analizy.

Analiza dynamiki procesów konkurencyjnych oraz ich prognoza oparta na ekstrapolacji trendów liniowych wskaźników syntetycznych wykazała, że zrównywania poziomów konkurencyjności należy oczekiwać w podgrupach krajów, a nie dla całości zbioru UE. W stosunku do krajów wchodzących w skład różnych podgrup Unii odnotowano proces narastania zróżnicowania wartości miernika międzynarodowej pozycji konkurencyjnej.

Dla dalszych rozważań związanych z celem tej książki ważne jest to, że rolnictwo polskie znajduje się na jedenastej pozycji listy konkurencyjnej wszystkich krajów Unii Europejskiej (licząc oczywiście bez Chorwacji). Przed nim na tej liście jest 10 krajów tzw. starej Unii, za nim natomiast rolnictwa

wszystkich krajów nowo przyjętych, a także Finlandii, Grecji, Portugalii, Szwecji i Wielkiej Brytanii.

Polskie rolnictwo zostało zakwalifikowane do grupy o najmniejszej pozycji konkurencyjnej obejmującej 17 krajów, ale jest na czele tej grupy. Wyróżnia się ono poza tym w swej grupie największym tempem zmian pozycji konkurencyjnej. Przesunięcie się polskiego rolnictwa do grupy o wyższej pozycji konkurencyjnej nie będzie jednak łatwe, ponieważ większość krajów znajdujących się przed nim na liście ma większy wskaźnik zmian pozycji konkurencyjnej. Nie oznacza to oczywiście, że próby awansu pozycji konkurencyjnej krajowego rolnictwa są z góry skazane na niepowodzenie.

Literatura:

1. Adamkiewicz-Drwiłło H.G.: *Uwarunkowania konkurencyjności przedsiębiorstwa*, PWN, Warszawa 2002.
2. Adamowicz M.: *Konkurencyjność w agrobiznesie krajów Unii Europejskiej*, Prace Naukowe AE Wrocław, nr 941, Agrobiznes 2002.
3. Adamowicz M.: *Przemiany w agrobiznesie i obszarach wiejskich oraz ich następstwa*, s. 36-43, Wrocław 2002.
4. Aiginger K., Landesmann M.: *Competitive economic performance: USA versus EU*, Wiener Institut für Internationale Wirtschaftsvergleiche, Forschungsbericht, Nr 291, Wien 2002.
5. Bieńkowski W.: *Reganomika i jej wpływ na konkurencyjność gospodarki amerykańskiej*, PWN, Warszawa 1995.
6. Bossak J.: *Spoleczno-ekonomiczne uwarunkowania międzynarodowej zdolności konkurencyjnej gospodarki Japonii*, Monografie i Opracowania nr 153, SGPiS, Warszawa 1984.
7. Corsi M.: *Division of labour. Technical change and economic growth*, Avebury, Aldershot–Brookfield–Sydney 1991.
8. Fagerberg J.: *International Competitiveness*, The Economic Journal, nr 391, s. 355-374, 1988.
9. Fagerberg J., Srholec M., Knell M.: *The Competitiveness of Nations: Why Some Countries Prosper While Others Fall Behind*, World Development 35(10), s. 1595-1620, 2007.
10. Grabiński T.: *Wielowymiarowa analiza porównawcza w badaniach dynamiki zjawisk ekonomicznych*, Zeszyty Naukowe AE Kraków, Monografie, nr 61, Kraków 1984.
11. *Granice konkurencji*, Grupa Lizbońska, Poltext, Warszawa 1996.
12. Hübner D.: *Międzynarodowa konkurencyjność gospodarki a strategia rozwoju*, Ekonomista, nr 3, s. 335-349, 1994.
13. Klepper G., Weiss F.D.: *Protection and international competitiveness: A view from West Germany*, Oxford University Press, New York–Oxford 1992.

14. Kozuch B.: *Konkurencyjność małych i średnich przedsiębiorstw* [w:] *Konkurencyjność gospodarki polskiej a rola państwa przed akcesją do Unii Europejskiej*, H. Podedworny, J. Grabowiecki, H. Wnorowski (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2000.
15. Krugman P.: *Competitiveness: A dangerous obsession*, *Foreign Affairs*, nr 73(2), s. 28-44, 1994a.
16. Krugman P.: *Import protection as export promotion: International competition in the presence of oligopoly and economies of scale* [w:] *Rethinking international trade*, P. Krugman (red.), MIT Press, Cambridge, Mass, 1994b.
17. Kukuła K.: *Metoda unitaryzacji zerowanej*, PWN, Warszawa 2000.
18. Lall S.: *Comparing national competitive performance: An economic analysis of World Economies Forum's competitiveness index*, Working Paper No. 61, Queen Elisabeth House, Oxford 2001.
19. Lipschitz L.: McDonald D., *Real exchange rates and competitiveness: A clarification of concepts and some measurements for Europe*, IMF Working Paper 91/25, Washington D.C. 1991.
20. Meredyk K.: *Warunki konkurencyjności rolnictwa polskiego*, Prace Naukowe AE Wrocław, nr 865, Agrobiznes a rozwój wsi i rolnictwa w warunkach przygotowań do przystąpienia Polski do Unii Europejskiej, s. 159-167, Wrocław 2000.
21. Nowak E.: *Syntetyczne mierniki plonów w niektórych krajach europejskich*, *Wiadomości Statystyczne*, nr 10, s. 19-22, 1977.
22. Pięrcionek Z.: *Strategie konkurencji i rozwoju przedsiębiorstwa*, PWN, Warszawa 2003.
23. Porter M.E.: *The competitive advantage of nations*, Macmillan Press, Houndmills-Basingstoke-London 1990.
24. Sneath P.H.A., Sokal R.R.: *Numerical taxonomy*, W.H. Freeman & Co., San Francisco 1973.
25. Stankiewicz M.J.: *Konkurencyjność przedsiębiorstwa*, Dom Organizatora, Toruń 2002.
26. Stierle M.: *Volkswirtschaften in der Globalisierung*, Forschungsinstitut für Öffentliche Verwaltung bei der Deutschen Hochschule für Verwaltungswissenschaften, Speyer 1998.
27. Varblane U.: *Does the broadening of EU detain its competitiveness on the world market*, Proceedings of the conference „The Future Competitiveness of the EU and its Eastern Neighbours”, Pan-European Institute Turku, s. 27-47, Turku 2006.
28. Wziątek-Kubiak A.: *Analiza konkurencyjności polskiego przemysłu w okresie transformacji*, Working Paper No. 4, INE PAN, Warszawa 2000.
29. Wziątek-Kubiak A., *Międzynarodowa specjalizacja a konkurencyjność*, *Ekonomista*, nr 4, s. 471-491, 2001.

30. Zanakis S.H., Becerra-Fernandez I.: *Competitiveness of Nations: A knowledge discovery examination*, European Journal of Operational Research, 166, s. 185-211, 2005.
31. Żukrowska K.: *Konkurencyjność systemowa w procesie transformacji. Przykład Polski*, [w:] Konkurencyjność gospodarki Polski w dobie integracji z Unią Europejską i globalizacji, J. Bossak, W. Bieńkowski (red.), SGH, Warszawa 2000.

PRZEOBRAŻENIA W STRUKTURACH SPOŁECZNYCH I PRODUKCYJNYCH WSI I ROLNICTWA W LATACH 2000-2011 W ŚWIETLE BADAŃ TERENOWYCH

1. Wprowadzenie

Pierwsza dekada dwudziestego pierwszego wieku była dla polskiej wsi okresem, w którym warunki zewnętrzne silniej niż wcześniej, wpływały na procesy rozwojowe rolnictwa i obszarów wiejskich. Skutkowało to zdynamizowaniem zmian nie tylko w strukturach rolnictwa, ale również we wszelkich aspektach życia społecznego i ekonomicznego ogółu mieszkańców wsi.

Przedmiotem pracy jest charakterystyka przemian jakie następują w rolnictwie i na obszarach wiejskich pod kątem zmian zachodzących w uwarunkowaniach ogólnogospodarczych.

Podstawowy materiał empiryczny, z którego korzystano przy realizacji niniejszego opracowania, stanowiły wyniki badań terenowych zrealizowane przez IERiG-PIB. Są to badania wieloletnie, prowadzone cyklicznie w tych samych 76 wsiach z różnych regionów kraju. Miejscowości do badań zostały dobrane celowo, tak by stanowiły odzwierciedlenie faktycznych cech społeczno-ekonomicznych wsi, a zwłaszcza struktury obszarowej ogółu indywidualnych gospodarstw rolnych, zarówno w skali całego kraju, jak i w przekroju makroregionalnym. Zastosowany podział przestrzenny odzwierciedla historycznie ukształtowane podobieństwa i odmienności w gospodarczych cechach rolnictwa i społeczno-ekonomicznych właściwościach ludności wiejskiej [Sikorska 1997 i 2000, Szemberg 1999].

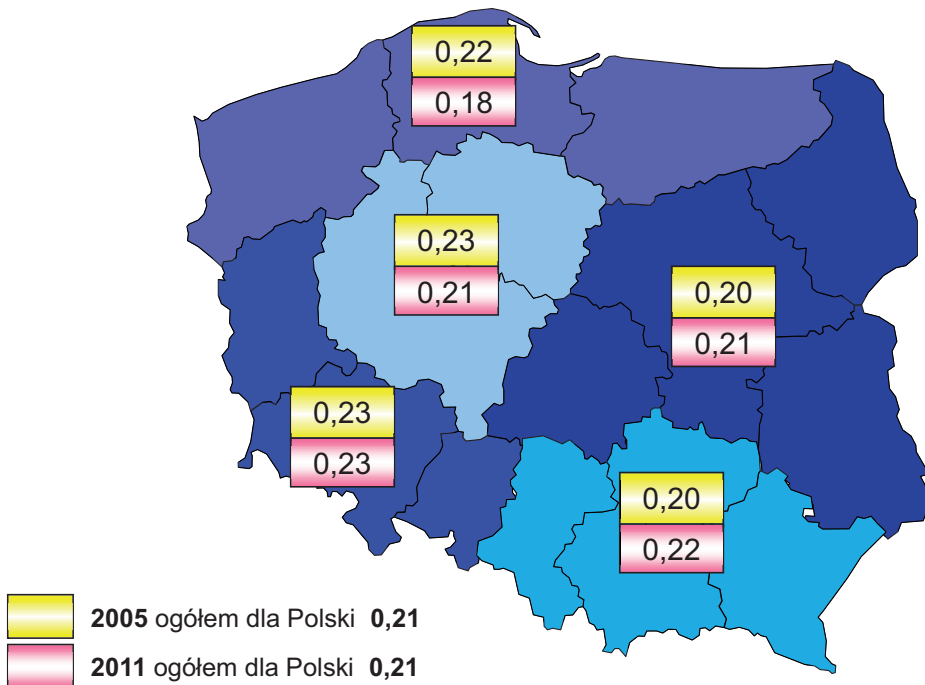
Każdorazowo wyodrębniona próba badawcza, zarówno w ujęciu ogólnym, jak i w ramach poszczególnych wyodrębnionych pięciu makroregionów obejmowała około jednej pięćsetnej rzeczywistej liczby gospodarstw indywidualnych o areale powyżej 1 ha użytków rolnych, będących *de facto* gospodarstwami rodzinnymi [Zegar 2003].

Zbliżone wielkości odwzorowania dotyczyły liczebności wybranych do badań wsi i ogółu wiejskich rodzin¹, które w tych miejscowościach zamieszkiwały (wykres 1).

---

¹ Liczonych łącznie niezależnie od posiadania bądź nieposiadania ziemi, w tym gruntów rolnych.

Mapka 1. Odsetek indywidualnych gospodarstw rolnych uczestniczących w badaniu według makroregionów*

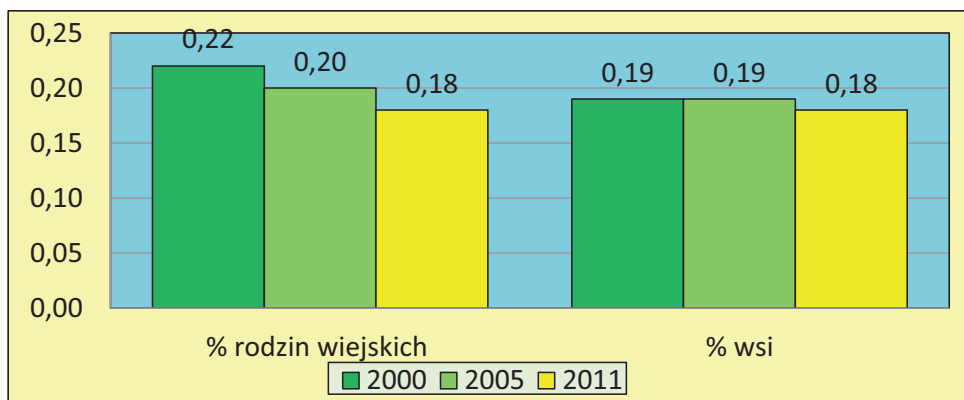
* Wydzielono 5 makroregionów, którym odpowiadają następujące województwa: **środkowozachodni (I)** – kujawsko-pomorskie i wielkopolskie; **środkowowschodni (II)** – łódzkie, mazowieckie, lubelskie i podlaskie; **południowo-wschodni (III)** – świętokrzyskie, małopolskie, podkarpackie i śląskie; **południowo-zachodni (IV)** – opolskie, lubuskie i dolnośląskie; **północny (V)** – zachodniopomorskie, pomorskie i warmińsko-mazurskie.

Źródło: opracowano na podstawie „Charakterystyka gospodarstw rolnych”, GUS, Warszawa 2005, s. 322, tab. 18 oraz „Użytkowanie gruntów, Powszechny Spis Rolny 2010”, GUS, Warszawa 2011, tab.11, s. 56 oraz danych z badań terenowych w latach 2005 i 2011.

W tej płaszczyźnie odnotowano poza tym określone, chociaż relatywnie małe odmienności przestrzenne, które nie miały jednak wpływu na wiarygodność zbieranych informacji. Zasada doboru próby pod kątem optymalnego dopasowania do struktur rolniczych w ramach wydzielonych makroregionów, przy jednoczesnej normie badania wszystkich rodzin z wytypowanych miejscowości spowodowała, że badane wsie pokazują głównie procesy zachodzące na obszarach wiejskich o charakterze rolniczym².

² W próbie badawczej nie występują na przykład wsie typowo rybackie i podmiejskie, pełniące w głównej mierze rolę „sypialni”.

Wykres 1. Wielkość próby IERiGŻ-PIB objętych kolejnymi badaniami

Źródło: opracowano na podstawie danych z badań terenowych IERiGŻ-PIB w latach 2000, 2005 i 2011; *Biuletyn Statystyczny GUS, Warszawa 2000, nr. 8, s. 162, tab. 61, Pow szechny Spis Rolny 2002; Obszary wiejskie w Polsce, GUS, US w Olsztynie, Warszawa, Olsztyn 2011, tab. 1, s. 148; Bank Danych Regionalnych.*

W 2011 roku badaniami terenowymi objęto ogółem około 8,5 tys. wiejskich rodzin³, w tym około 3,3 tys. rodzin z użytkownikiem gospodarstwa rolnego o obszarze powyżej 1 ha użytków rolnych⁴. Tak jak w badaniach przeprowadzonych w latach 2000 i 2005, były to wszystkie gospodarstwa domowe, z terenu badanych 76 wsi.

Informacje od respondentów uzyskano przy użyciu kwestionariusza wywiadu z udziałem osób ankietujących, których funkcja sprowadzała się do jak najwierniejszego i dosłownego przekazania treści pytań oraz zarejestrowania odpowiedzi. Oznacza to, że ankieterzy spełniali w istocie rolę instrumentu badawczego o dużej wrażliwości i precyzji.

Celem pracy było przede wszystkim zbadanie, jak procesy włączania się polskiej gospodarki do struktur Unii Europejskiej (UE) wpłynęły na przeobrażenia w wybranych strukturach obszarów wiejskich i rolnictwa rodzinnego. Z tego względu opracowanie obejmuje lata 2000-2011, w podziale na okres przed (2000-2005) i po akcesji (2005-2011). Przyjęcie takich okresów badawczych wynikało również z czasu przeprowadzania badań terenowych, stanowiących podstawowy materiał empiryczny wykorzystywany przy realizacji tego opracowania. Należy podkreślić, że prezentowany materiał ma charakter wstępny. Nie

³ Za rodzinę uznaje się grupę osób prowadzących wspólne gospodarstwo domowe i z tego też względu w tekście opracowania stosuje się zamiennie określenia: rodzina i gospodarstwo domowe.

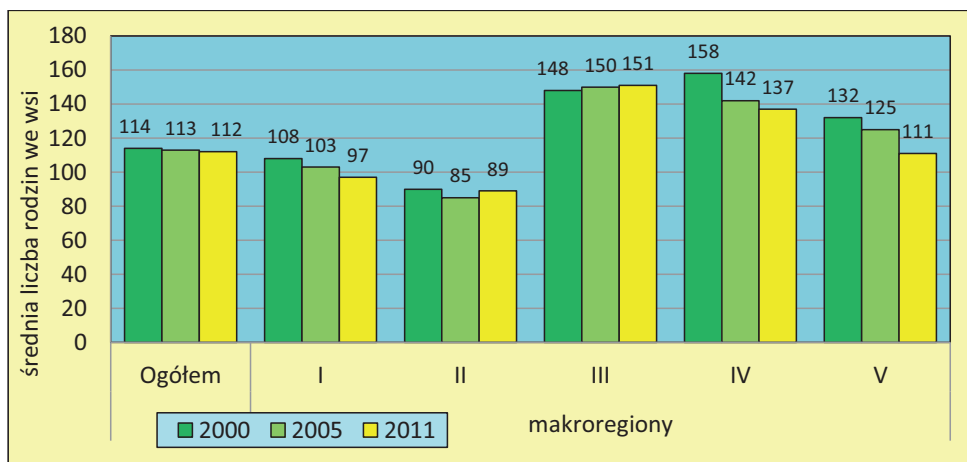
⁴ Gospodarstwa rolne osób fizycznych o areale przekraczającym 1 ha UR określa się mianem indywidualnego gospodarstwa rolnego – zob. J. St. Zegar: *Struktura polskiego rolnictwa rodzinnego pod koniec pierwszej dekady XXI wieku*, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2009, s. 26.

zmienia to faktu, że pozwala na przedstawienie zmian w analizowanych strukturach w rolnictwie i na obszarach wiejskich, jak również ocenę tempa i ukierunkowania zachodzących przemian z punktu widzenia rozwoju obszarów wiejskich (zwłaszcza rolnictwa) oraz określenie lokalnych (regionalnych) odmienności w zachodzących procesach.

2. Zmiany w liczbie i strukturze społeczno-ekonomicznej badanych wsi

Lata 2005-2011 były kolejnym okresem, w którym w odniesieniu do całego porównywalnego zbioru nie zaszły znaczące zmiany w ogólnej liczbie gospodarstw domowych (rodzin) zamieszkujących badane wsie. W 2011 roku średnia liczba rodzin przypadająca na 1 z tych wsi wynosiła 112 i była ona mniejsza o jedną rodzinę niż w 2005 roku, a w stosunku do 2000 roku – o dwie. Oznacza to, że w latach 2000-2011 wielkość statystycznej wsi objętej ankietą zmniejszyła się tylko o niespełna 2%.

Wykres 2. Średnia liczba rodzin w badanych wsiach

*Oznaczenia makroregionów i województwa jak w mapce 1.

Źródło: opracowanie autorki na podstawie danych terenowych zgromadzonych przez IERiGŻ-PIB w latach 2000, 2005 i 2011.

Relatywnie niewielkie zmiany (netto) w statystycznej liczebności poszczególnych miejscowości wiejskich odnotowano również w przekroju makroregionalnym. Na większości wyróżnionych terenów średnia liczba badanych rodzin uległa zmniejszeniu. Te tendencje najbardziej zaznaczyły się w makroregionie północnym, gdzie w latach 2005-2011 przeciętna liczba ogółu gospodarstw domowych we wsi zmniejszyła się ze 125 do 111, czyli o 14 jednostek, tj. ponad 11%, a w latach 2000-2011 aż o 21 jednostek (ze 132 do 111), czyli około 16%.

Zwiększenie średniej liczby ankietowanych gospodarstw domowych w latach 2005-2011 odnotowano w dwu przypadkach, przy czym tylko w makrore-

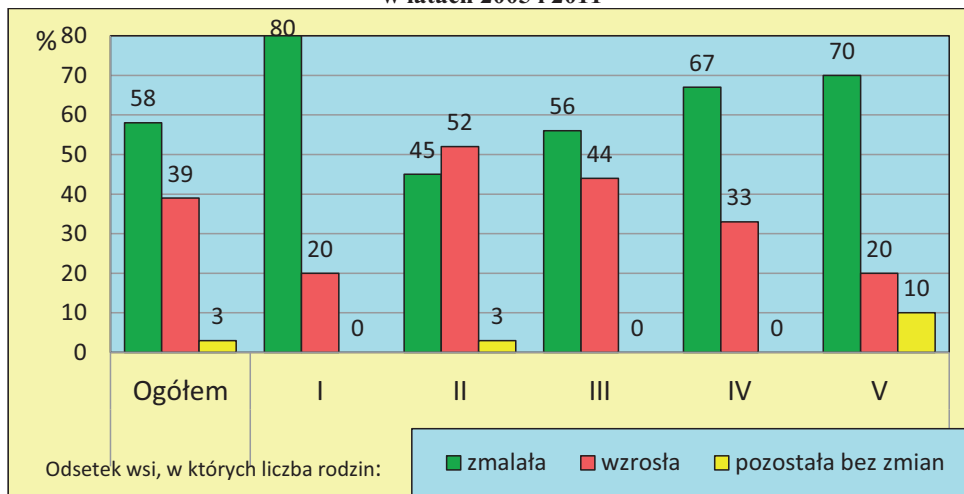
gionie południowo-wschodnim była to kontynuacja tendencji z okresów wcześniejszych. Natomiast w makroregionie środkowowschodnim, stwierdzono odwrócenie trendów depopulacyjnych z lat wcześniejszych, jednak pomimo wzrostu o 4 jednostki (o 5%), przeciętna liczba rodzin we wsi w 2011 roku była nadal nieznacznie mniejsza niż w 2000 roku (wykres 2).

Z analizy danych wynika, że pomimo niewielkich zmian w statystycznej wielkości badanych wsi, w ostatnim badanym okresie (2005-2011), podobnie jak w latach wcześniejszych, niewiele było tych, które cechowały się względną stabilnością liczby gospodarstw domowych i tych, w których nie zaszły żadne zmiany netto. Jednocześnie należy dodać, że takie sytuacje zdarzały się coraz rzadziej i w 2011 roku dotyczyły 3% badanych miejscowości wiejskich (w 2005 roku było ich 8%, a w 2000 roku 7%). Ponadto przeciętnie więcej było wsi, w których ubywało rodzin niż takich, w których liczba ta uległa powiększeniu. Można więc uznać, że takie tendencje mają charakter trwały, tym bardziej, że badania prowadzone przed rokiem 2000 odnotowały takie samo zjawisko [Sikorska 2001].

Z makroregionalnego podziału wsi według kierunku zmian jakie zaszły w ich wielkości w latach 2005-2011 wynika, że przedstawione powyżej tendencje miały charakter powszechny, chociaż z różnym nasileniem zaznaczyły się na poszczególnych obszarach kraju (wykres 3). W zasadzie jedynie miejscowości w makroregionie południowo-wschodnim i środkowo-wschodnim cechowały się najwyższą stabilnością ze względu na zbliżone nasilenia przeciwstawnych tendencji. Na tych terenach mobilność przestrzenna ludności nie spowodowała znaczących zmian w średniej liczbie gospodarstw domowych w badanych wsiach. Ponadto wsie z makroregionu południowo-wschodniego cechowały się największą gęstością zaludnienia (wykres 2).

Na północnych i zachodnich terenach Polski relacje pomiędzy wsiami, w których liczba mieszkańców uległa powiększeniu i zmniejszeniu, wskazują, że przeważały tam zjawiska depopulacji, ale występowały one lokalnie. Zachodzące na tych obszarach procesy restrukturyzacji i modernizacji gospodarki (w tym rolnictwa) wywołane mechanizmami rynkowymi wywołały szereg problemów społecznych i gospodarczych, a trudności ze znalezieniem zatrudnienia w najbliższej okolicy spowodowały relatywnie dużą ruchliwość tamtejszej ludności wiejskiej. Te tendencje skutkowały ogólnie zmniejszeniem liczby rodzin zamieszkujących wsie. Dotyczyło to zwłaszcza znacznej części wsi w makroregionie północnym, gdzie jeszcze do niedawna wskaźnik bezrobocia należał do największych w kraju.

Wykres 3. Zmiany w liczbie ogółu rodzin we wsiach objętych badaniem w latach 2005 i 2011

*Oznaczenia makroregionów i województwa jak w mapce 1.

Źródło: opracowanie własne autorki sporządzone na podstawie danych terenowych zgromadzonych przez IERiGŻ-PIB w latach 2005 i 2011.

Zwraca również uwagę sytuacja w makroregionach środkowo-zachodnim i południowo-zachodnim. Liczba zamieszkujących tam rodzin uległa zmniejszeniu w większości badanych wsi, ale jednoczesna liczna imigracja do niektórych wsi skutkowałą relatywnie niewielkim zmniejszeniem (o 5-6) średniej liczby rodzin. Był to efekt oddziaływania większych miast oferujących miejsca pracy.

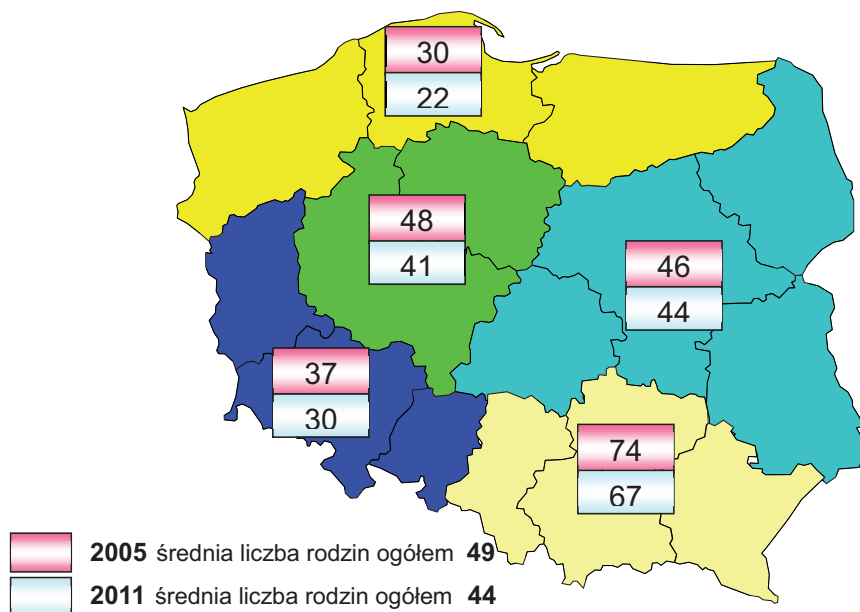
Z analizy danych w podziale na rodziny rolnicze i bezrolne wynika, że tendencje zmian były różne w zależności od charakteru gospodarstwa domowego, a przede wszystkim od tego czy rodzina użytkowała gospodarstwo rolne czy też nie (mapka 2 i 3).

W latach 2005-2011 w odniesieniu do całego porównywanego zbioru zmniejszyła się liczba rodzin użytkujących gospodarstwo rolne⁵ (średnio o 5 jednostek, tj. o 10%), a jednocześnie zwiększyła się (średnio o 4 jednostki, czyli o 6%) liczba rodzin bezrolnych zamieszkujących badane miejscowości. W konsekwencji w 2011 roku średnia badana miejscowość wiejska liczyła 44 rodziny rolnicze i 68 gospodarstw domowych bez użytkownika indywidualnego gospodarstwa rolnego.

⁵ W opracowaniu, mimo różnic pojęciowych, zamiennie używane są nazwy rolnictwo (gospodarstwo): rodzinne, indywidualne.

Mapka 2. Średnia liczba rodzin z użytkownikiem indywidualnego gospodarstwa rolnego w badanych wsiach w latach 2005 i 2011

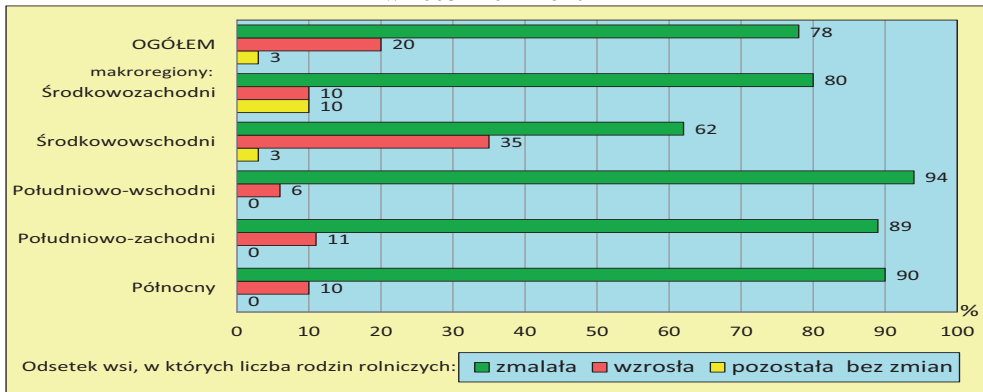
Źródło: jak na wykresie 3.

Z przeprowadzonych analiz wynika, że trendy zmniejszania się liczby rodzin z użytkownikiem indywidualnego gospodarstwa rolnego miały charakter powszechny i zaznaczyły się na terenie całego kraju (mapka 2). Procesy te (dezagrarnizacji) wystąpiły szczególnie silnie we wsiach położonych w makroregionie północnym (wykres 4).

W latach 2005-2011 średnia liczba rodzin we wsi makroregionu zmniejszyła się o dalsze 27% i w 2011 zamieszkiwało ją 22 rodziny. Tam też, podobnie jak w makroregionie południowo-zachodnim i południowo-wschodnim, badane społeczności rolnicze cechowały się relatywnie największą mobilnością i szczególnie dużą liczbą wsi ze spadkiem populacji rodzin rolniczych.

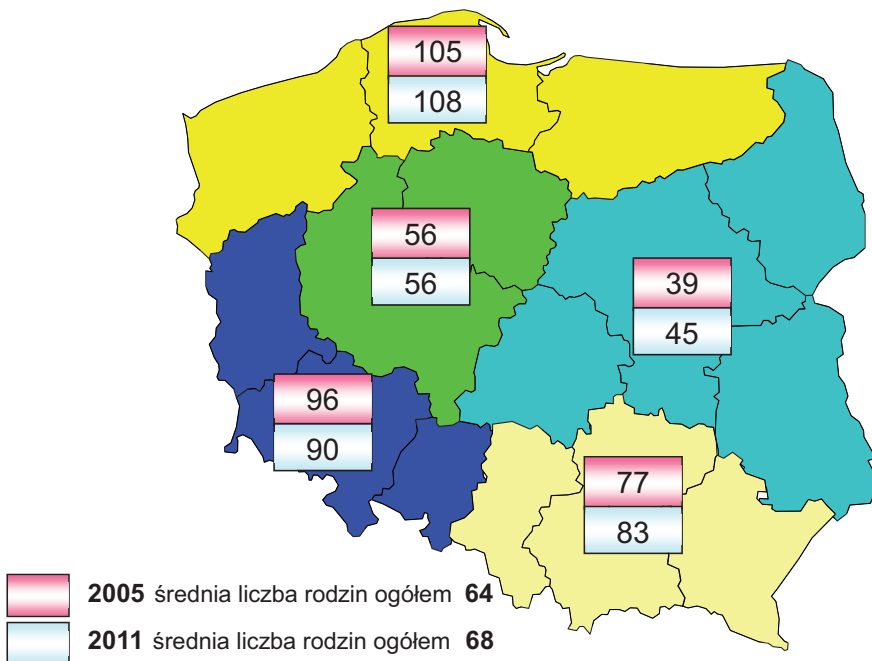
Przy tym, tendencje te najsilniej zaznaczyły się w makroregionie południowo-wschodnim. W latach 2005-2011 aż w 94% miejscowości nastąpiło zmniejszenie liczby rodzin z użytkownikiem gospodarstwa rolnego. Mimo tego, wsie tam położone cechowały się niezmiennie największą liczbą rodzin rolniczych, która w 2011 roku wynosiła średnio 67 jednostek. Było to o ponad 9% więcej niż w 2005 roku, kiedy to wieś zamieszkiwały średnio 74 rodziny.

Wykres 4. Zmiany w liczbie rodzin rolniczych we wsiach objętych badaniem w 2005 i 2011 roku

Źródło: jak na wykresie 3.

Mapka 3. Średnia liczba rodzin bez użytkownika indywidualnego gospodarstwa rolnego w badanych wsiach

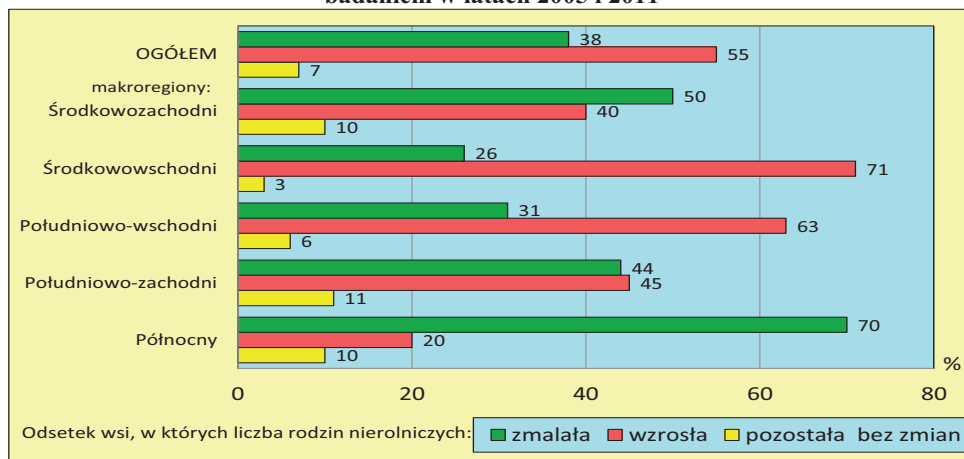
Źródło: jak na wykresie 3.

Stosunkowo największą stabilnością cechowały się wsie w makroregionie środkowowschodnim (wykres 4). Tam też odnotowano najmniejszy w skali wszystkich wyodrębnionych makroregionów udział wsi, w których następowała depopulacja społeczności rolniczej. W konsekwencji średnia wieś w makro-

gionie środkowo-wschodnim była w 2011 roku tylko o 4% mniejsza niż 2005 roku licząc 44 rodziny z użytkownikiem indywidualnego gospodarstwa rolnego.

Wspomniano wcześniej, że w latach 2005-2011 zwiększyła się liczba rodzin bezrolnych zamieszkujących badane wsie. Niewiele było wsi, które cechowały się względną stabilnością liczby tej kategorii wiejskich rodzin. Więcej natomiast było wsi, w których przybywało rodzin bez użytkownika gospodarstwa rolnego niż takich, gdzie ich liczba uległa zmniejszeniu (55% wobec 38%). Nie tylko nasilenie, ale również kierunki tych zmian były różne w poszczególnych makroregionach (mapka 3).

Wykres 5. Zmiany w liczbie rodzin bezrolnych we wsiach objętych badaniem w latach 2005 i 2011

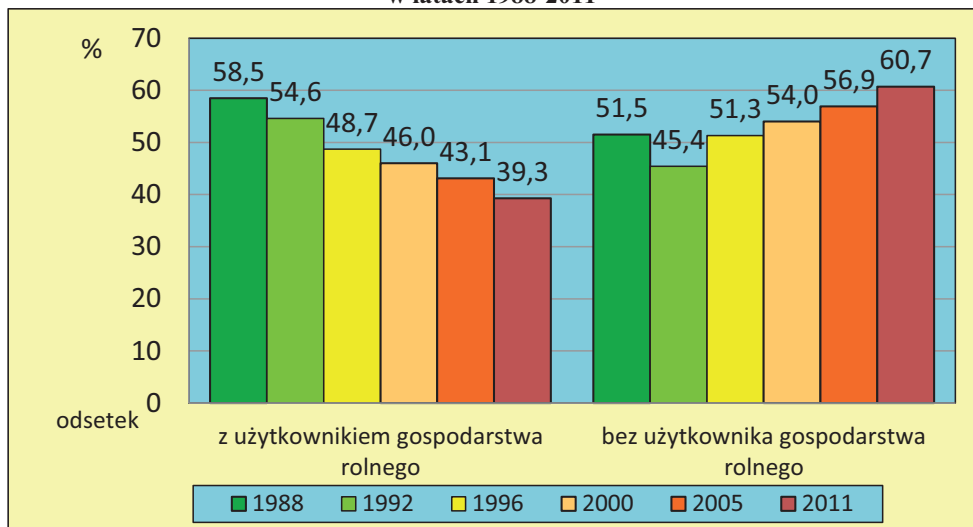
Źródło: jak na wykresie 3.

Charakteryzowane trendy zarysowały się najbardziej w makroregionie środkowo-wschodnim. Tam też odnotowano najwięcej wsi, gdzie przybyło rodzin bezrolnych. Mimo, że w latach 2005-2011 przeciętna liczba takich rodzin we wsiach makroregionu zwiększyła się aż o 15% (o 5 jednostek), to nadal była ona niewielka. W 2011 roku wieś tego makroregionu zamieszkiwały średnio tylko 45 rodzin bez użytkownika indywidualnego gospodarstwa rolnego.

Stosunkowo największą stabilnością pod względem relacji spadku/wzrostu liczby rodzin bezrolnych cechowały się wsie makroregionu środkowo-zachodniego i południowo-zachodniego. W latach 2005-2011 średnia liczba rodzin bezrolnych mieszkająca we wsiach w pierwszym z tych makroregionów nie uległa zmianie, w drugim natomiast (makroregion południowo-zachodni) zmniejszyła się tylko z 96 do 90 jednostek, a więc o 6%. Tendencje zmian zachodzących w obrębie wyróżnionych grup rodzin wiejskich świadczą o postępującej dezagraryzacji polskiej wsi [Sikorska 2001]. Ten proces dobitnie obrazują

przeobrażenia w strukturze rodzin wiejskich w podziale na te z użytkownikiem gospodarstwa rolnego, i te bez takiego użytkownika (wykres 6).

Wykres 6. Rodziny rolnicze i bezrolne w strukturze społeczno-ekonomicznej wsi w latach 1988-2011

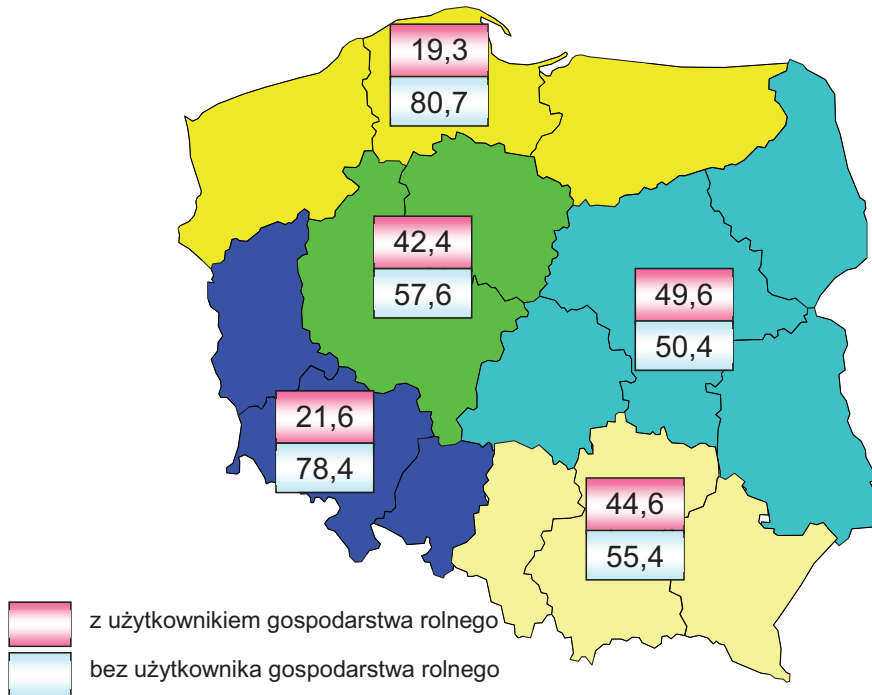
Źródło: opracowano na podstawie danych z badań terenowych IERiGŻ-PIB w latach 1988, 1992, 2000, 2005 i 2011.

Proces wyodrębniania się grupy wiejskich rodzin nie użytkujących gospodarstwa rolnego miał charakter powszechny. We wszystkich makroregionach wzrósł udział rodzin tego rodzaju w ogólnej liczbie rodzin wiejskich. W rezultacie w 2011 roku we wsiach całego kraju liczba rodzin bezrolnych była większa od liczby tych z użytkownikiem gospodarstwa rolnego (mapka 4).

Tendencje zmian w odsetku rodzin bezrolnych zaznaczyły się z różnym nasileniem w poszczególnych makroregionach. W 2011 roku, podobnie jak w latach wcześniejszych, proces wyodrębniania się grupy wiejskich rodzin nie związanych z indywidualnymi gospodarstwami rolnymi był najbardziej zaawansowany w makroregionie południowo-zachodnim i północnym, gdzie udział takich rodzin wynosił około 80% ogółu rodzin wiejskich. Mimo to, nadal najbardziej rolnicze były wsie makroregionu środkowo-wschodniego i południowo-wschodniego. Ten charakter szczególnie silnie zaznaczył się w pierwszym z wymienionych makroregionów, gdzie nadal nieco ponad połowa wiejskich rodzin użytkowała indywidualne gospodarstwo rolne.

Tym samym należy uznać, że niezmiennie najwyższym poziomem dezagrarnizacji obszarów wiejskich cechują się północne i zachodnie tereny kraju, a najmniejszym zaawansowaniem tych procesów charakteryzują się regiony południowo-wschodniej i środkowowschodniej Polski.

Mapka 4. Rodziny rolnicze i bezrolne w strukturze społeczno-ekonomicznej wsi w 2011 roku według makroregionów

Źródło: opracowano na podstawie danych z badań terenowych IERiGŻ-PIB w roku 2011.

3. Przeobrażenia w strukturze obszarowej indywidualnych gospodarstw rolnych

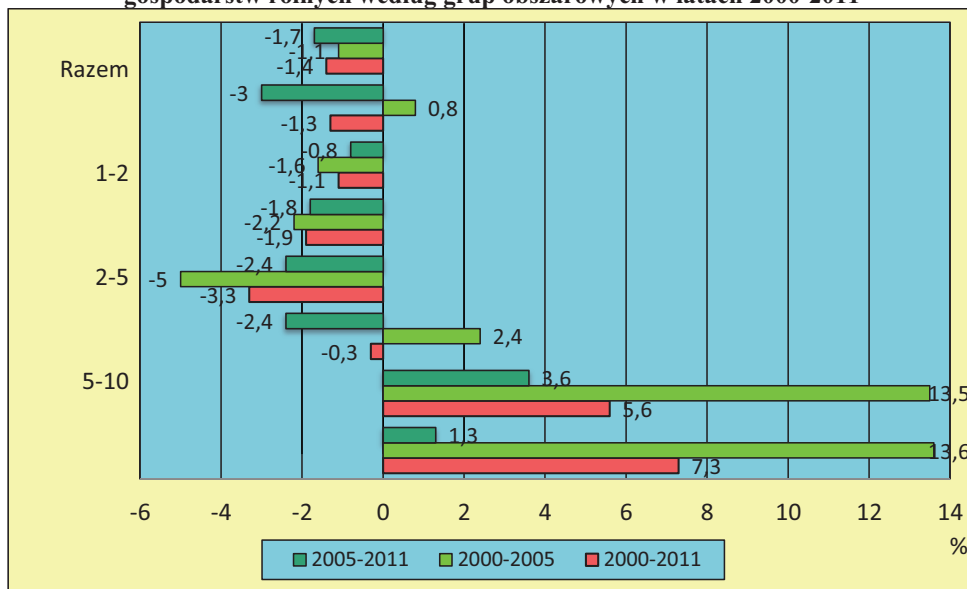
Wraz z rozwojem gospodarczym postępuje proces osłabiania wpływu wielkości obszaru uprawianej ziemi na efekty prowadzonej działalności rolniczej [Johnson 2002]. Jednak w warunkach polskiego rolnictwa, zwłaszcza z perspektywy poszczególnych producentów rolnych, powierzchnia użytków rolnych nadal w znacznym stopniu określa zarówno skalę produkcji, jak i dochody związane z tą produkcją. Oznacza to, że wzrost ich areалу może znacząco wpłynąć na poprawę ich pozycji ekonomicznej i konkurencyjnej [Karwat-Woźniak 2009]. Osiągnięcie rozsądnego zakresu koncentracji ziemi rolniczej jest pożądane również z punktu widzenia ochrony zasobów naturalnych i zrównoważonego rozwoju rolnictwa [Poczta 2007]. W jednostkach większych obszarowo istnieją bowiem większe szanse pogodzenia kryterium zrównoważenia ekonomicznego i środowiskowego [Zegar 2006]. Ponadto stosowanie metod produkcyjnych minimalizujących negatywne oddziaływanie na środowisko (np. rolnictwa precyzyjnego) jest celowe ze względów ekonomicznych i technicznych dopiero w podmio-

tach dużych obszarowo [Pawlak 2008]. Rozwój polskiego sektora rolnego jest więc uzależniony w znacznym stopniu od procesu koncentracji ziemi.

Z zebranych materiałów wynika, że w latach 2000-2011 liczba indywidualnych gospodarstw rolnych w badanych wsiach zmniejszyła się o ponad 15%, czyli średnio rocznie ubywało 1,4% podmiotów (wykres 7). Proces ten uległ wyraźnemu przyspieszeniu po przystąpieniu naszego kraju do Unii Europejskiej. Wskazują na to różnice w tempie wypadania gospodarstw. W latach 2005-2011 średnio rocznie ubywało 1,7% gospodarstw, podczas gdy w okresie 2000-2005 analogiczny wskaźnik wynosił 1,1%.

Tempo i charakter zmian w liczbie indywidualnych gospodarstw rolnych było zróżnicowane w zależności od ich obszaru (wykres 7). W latach 2000-2011 ubytek gospodarstw zaznaczył się we wszystkich przedziałach obszarowych do 30 ha użytków rolnych, lecz był nierównomierny. Największe zmniejszenie zaznaczyło się w grupie podmiotów o areale od 10 do 15 ha UR. W tym przedziale obszarowym skoncentrowało się 36,0% ogółu wypadających gospodarstw, a średnio roczne tempo wyniosło 3,3% i było ono przynajmniej około dwa razy większe niż w pozostałych grupach obszarowych.

Wykres 7. Średnie roczne tempo zmian (w%) w liczbie indywidualnych gospodarstw rolnych według grup obszarowych w latach 2000-2011

Źródło: opracowano na podstawie opracowania A. Sikorskiej: *Obrót ziemią a przemiany agrarne w indywidualnym rolnictwie, złożonego do Zagadnień Ekonomiki Rolnej.*

Zdecydowanie najsłabiej tendencje te uwidoczniły się natomiast wśród gospodarstw o powierzchni do 5 ha użytków rolnych, zwłaszcza w grupie podmiotów od 2 do 5 ha tych użytków. W analizowanym okresie średnie roczne

tempo ubytku tych podmiotów wyniosło tylko o 1,1%. Było to wyraźnie mniej niż w gospodarstwach większych obszarowo (5-20 ha użytków rolnych), ale trzeba pamiętać, że spadek ten dotyczył dużo większej zbiorowości. Ograniczenie liczby jednostek o obszarze od 2 do 5 ha UR stanowiło 22,4% łącznego zmniejszenia netto we wszystkich grupach obszarowych, gdzie taką sytuację odnotowano.

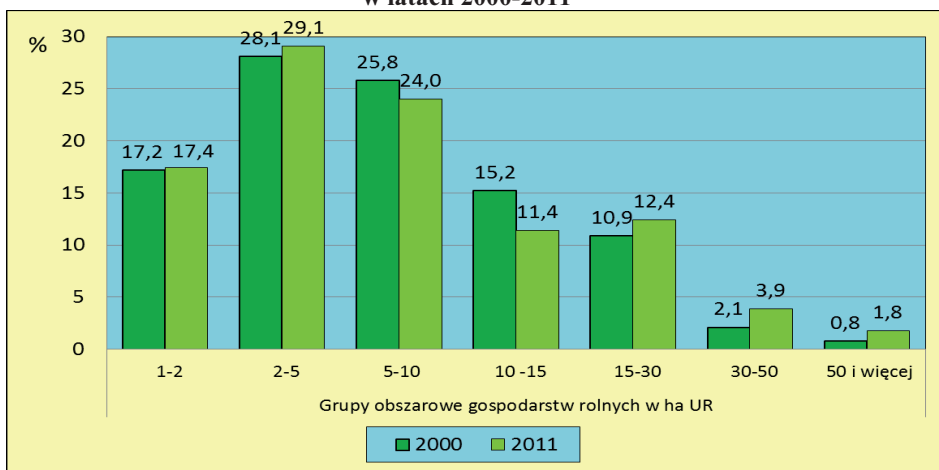
Odmienne procesy uwidoczniły się w indywidualnych gospodarstwach rolnych większych obszarowo, czyli o areale co najmniej 30 ha użytków rolnych. Ogółem w tej grupie liczba jednostek zwiększyła się w średnim rocznym tempie 6,1%. W gospodarstwach największych obszarowo, o obszarze przynajmniej 50 ha użytków rolnych, tempo to było jeszcze większe i wynosiło 7,3%.

Z porównania tendencji zmian w liczbie indywidualnych gospodarstw rolnych według grup obszarowych zachodzących w latach 2000-2005 i 2005-2011 wynika, że chociaż w obydwu wyodrębnionych okresach procesy przeobrażeń były zbliżone, to odnotowano pewne odmienności, a mianowicie:

- nastąpiło przesunięcie przedziału obszarowego, gdzie następował ubytek netto liczby indywidualnych gospodarstw rolnych. W latach 2000-2005 wypadały podmioty o areale od 2 do 15 ha użytków rolnych, zaś w latach 2005-2011 ograniczenia liczebne nastąpiły we wszystkich przedziałach obszarowych do 30 ha tych użytków;
- największe tempo wypadania podmiotów odnotowano w gospodarstwach najmniejszych (1-2 ha użytków rolnych) w latach 2005-2011, podczas gdy w latach 2000-2005 ich liczba wzrastała;
- w latach 2005-2011 nastąpiło wyhamowanie, w stosunku do okresu 2000-2005 tempa wzrostu liczby gospodarstw dużych obszarowo, a zwłaszcza tych największych;
- w okresie 2005-2011 po raz pierwszy od szeregu lat nie postępowała skala polaryzacji w strukturze obszarowej indywidualnych gospodarstw rolnych.

Wszystkie dotychczasowe analizy wykazują, że zmiany struktury obszarowej indywidualnych gospodarstw rolnych postępują powoli (mają charakter ewolucyjny [Sikorska 2006]). Tym niemniej, ubytek liczby badanych indywidualnych gospodarstw rolnych w latach 2000-2011 uznać należy za znaczący. Ubytek co szóstego gospodarstwa wskazuje na postęp dokonujący się w strukturach rolniczych, co stwarza możliwości wzrostu produktywności użytków rolnych i wydajności pracy, a w rezultacie do poprawy konkurencyjności gospodarstw krajowych.

Wykres 8. Zmiany w strukturze obszarowej indywidualnych gospodarstw rolnych w latach 2000-2011

Źródło: jak na wykresie 7.

Pozytywna ocena zmian jakie zaszły w latach 2000-2011 w strukturze obszarowej badanych indywidualnych gospodarstw nie wyklucza jednak opinii, że zaawansowanie tego procesu jest ciągle niedostateczne. Nadal bowiem zbyt mało jest gospodarstw większych obszarowo. Udział gospodarstwa, które ze względu na areal uprawianej ziemi można uznać za rozwojowe (co najmniej 30 ha użytków rolnych) wynosi bowiem tylko niespełna 6%. Jednocześnie nadal podmioty uznawane za nierozwojowe (do 5 ha użytków rolnych) tworzą prawie połowę (około 47%) badanej próby.

4. Kontakty z rynkiem rodzinnych gospodarstw rolnych

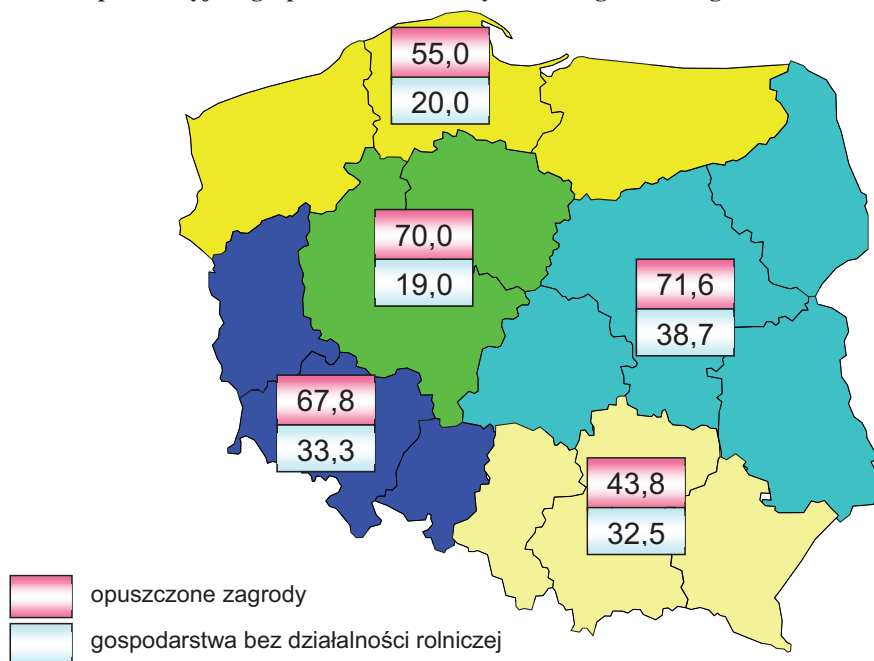
Przeobrażenia strukturalne zachodzące na obszarach wiejskich i w rolnictwie znajdują odzwierciedlenie w zmianach, jakie dokonują się w aktywności ekonomicznej mieszkańców wsi. Z badań prowadzonych w IERiGŻ-PIB wynika, że w okresie dzielącym kolejne badania, to jest między rokiem 2005 i 2011, liczba wsi w których było przynajmniej jedno opuszczone domostwo zwiększyła się z blisko 65 do 68%. Warto jednak odnotować fakt, że liczba opuszczonych domostw nieznacznie się zmniejszyła⁶.

Opuszczone domostwa występowały we wsiach o relatywnie dużym zaawansowaniu rozwoju nierolniczej działalności gospodarczej. Spostrzeżenie to dotyczy głównie wsi z makroregionu południowo-wschodniego. Na przeciwnym biegunie były wsie położone na terenach o typowo rolniczym charakterze, zwłaszcza w makroregionie środkowo-wschodnim (mapka 5).

⁶ W latach 2005-2011 ogólna liczba niezamieszkałych domostw zmniejszyła się o około 5%.

Mapka 5. Rozpowszechnienie wsi z opuszczonymi domostwami i nieaktywnymi produkcyjnie gospodarstwami rolnymi według makroregionów

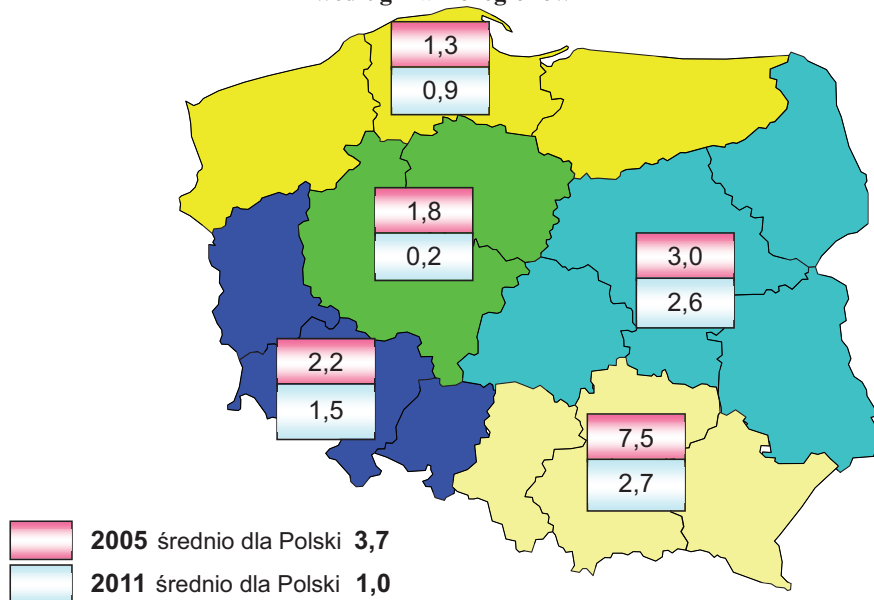
Źródło: opracowano na podstawie danych z badań terenowych IERiGŻ-PIB w roku 2011.

Jeszcze rzadszym zjawiskiem było zaprzestawanie prowadzenia produkcji rolniczej przez posiadaczy gospodarstw rolnych. Ponadto w latach 2005-2011 odnotowano zmniejszenie stopnia występowania tego zjawiska. Wyrażało się to nie tylko zmniejszeniem (z 36 do 28%) udziału miejscowości z co najmniej jednym gospodarstwem, które całkowicie zrezygnowało z działalności rolniczej, ale także spadkiem (z 4 do 1%) odsetka nieaktywnych produkcyjnie jednostek w odniesieniu do ogólnej liczby badanych gospodarstw, podczas gdy w 2000 roku analogiczny wskaźnik wynosił prawie 3%.

Tym samym należy uznać, że objęcie naszego rolnictwa Wspólną Polityką Rolną i możliwość uzyskania dopłat bezpośrednich, skutkowało między innymi praktycznym wyeliminowaniem sytuacji ograniczenia funkcji użytkowanego gospodarstwa rolnego wyłącznie do rodzinnego siedliska. Ponadto charakterystyczny jest fakt, że chociaż wsie, w których znajdują się opuszczone domostwa były zjawiskiem częstym i w ostatnim okresie ich liczba nieznacznie wzrosła, to liczba opuszczonych obejść nieznacznie się zmniejszyła⁷.

⁷ W latach 2005-2011 ogólna liczba niezamieszkałych domostw zmniejszyła się o około 5%.

Mapka 6. Rodzinne gospodarstwa rolne nieaktywne produkcyjnie według makroregionów

Źródło: opracowano na podstawie danych z badań terenowych IERiGŻ-PIB w latach 2005 i 2011.

Według danych makroregionów w 2011 roku, podobnie jak i wcześniej, niezmiennie stosunkowo najrzadziej przypadki występowania opuszczonych obejść dotyczyły miejscowości o relatywnie dużym zawansowaniu w rozwoju nierolniczej działalności gospodarczej wśród mieszkańców terenów wiejskich. Głównie dotyczyło to wsi z makroregionu południowo-wschodniego. Na przeciwnym biegunie były miejscowości położone na terenach o typowo rolniczym charakterze, zwłaszcza w makroregionie środkowowschodnim (mapka 5).

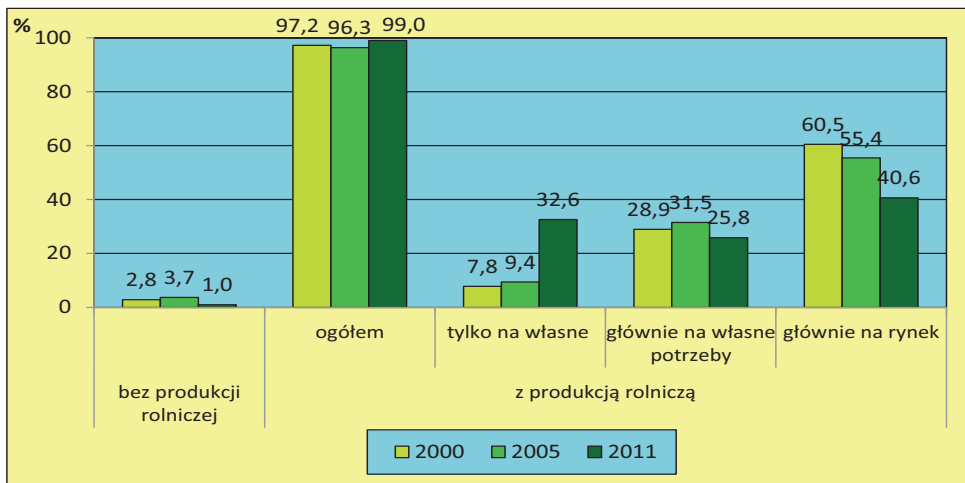
Gospodarstwa poszczególnych grup reagowały różnie na zmieniające się warunki gospodarowania. Przyjęte przez ich użytkowników strategie postępowania znajdują odzwierciedlenie w celach prowadzenia działalności rolniczej, a więc tylko na potrzeby własne, przede wszystkim na potrzeby własne czy głównie na sprzedaż [Sikorska 2006].

Zebrany materiał empiryczny dotyczący aktywności produkcyjnej wyraźnie dokumentuje, że w latach 2000-2011 postępował proces polaryzacji gospodarstw ukierunkowanych na poszczególne cele przyświecające funkcjonowaniu rodzinnych gospodarstw rolnych (wykres 9).

W wyniku marginalizacji rynkowej rósł w latach 2005-2011 odsetek badanych gospodarstw produkujących wyłącznie, bądź przede wszystkim, na potrzeby samozaopatrzeniowe (wzrost z 41 do 58%), podczas gdy w 2000 roku

było ich 37%. Jednocześnie w okresie 2005-2011 odsetek gospodarstw towarowych, tj. produkujących głównie na sprzedaż zmniejszył się z 55 do 41%, gdy w 2000 takie podmioty stanowiły blisko 61%.

Wykres 9. Struktura badanych indywidualnych gospodarstw rolnych według aktywności rynkowej w latach 2000-2011

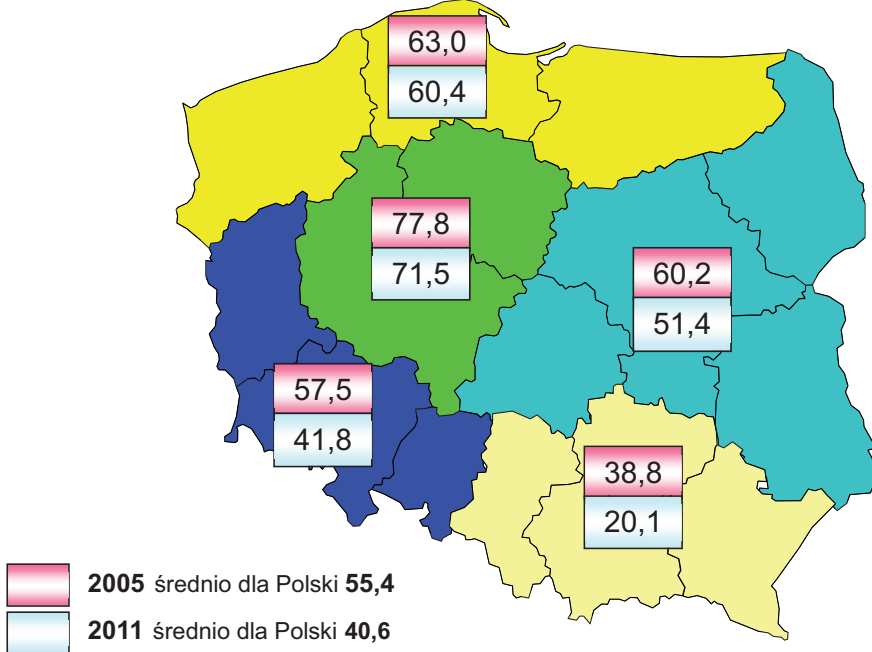

Źródło: opracowano na podstawie danych z badań terenowych IERiGŻ-PIB 2000, 2005 i 2011.

Przedstawione wyżej zmiany w aktywności rynkowej badanej grupy gospodarstw rolnych miały charakter powszechny (mapka 7). We wszystkich makroregionach zmniejszył się udział podmiotów produkujących głównie na sprzedaż. W latach 2005-2011, podobnie jak i wcześniej, to zmniejszenie zaznaczyło się głównie na terenach, które charakteryzowały się dużym nasileniem zjawiska zarobkowania ludności rolniczej. Takie warunki występowały głównie w południowych i wschodnich regionach kraju. W latach 2005-2011 szczególnie duży regres w udziale gospodarstw produkujących głównie na rynek zaznaczył się zwłaszcza w makroregionie południowo-wschodnim (z niespełna 39 do 20%). Odnotowana w analizowanym okresie tak duża redukcja udziału podmiotów towarowych wśród ogółu indywidualnych gospodarstw rolnych, dokumentuje również nasilenie i tak dużych trudności w utrzymaniu pozycji rynkowej indywidualnych gospodarstw rolnych zlokalizowanych na rozdrobnionych agrarnie obszarach południowej Polski.

Najmniejszy spadek udziału gospodarstw produkujących przede wszystkim na rynek, odnotowano na terenach północnej i zachodniej Polski, które od lat cechuje najkorzystniejsza w kraju struktura obszarowa i stosunkowo duże znaczenie ekonomiczne rolnictwa w gospodarce terenów wiejskich. Taka sytuacja miała w głównej mierze miejsce w makroregionie środkowozachodnim.

Mapka 7. Odsetek gospodarstw produkujących głównie na rynek według makroregionów w latach 2005 i 2011

Źródło: opracowano na podstawie danych z badań terenowych IERiGŻ-PIB w latach 2005 i 2011.

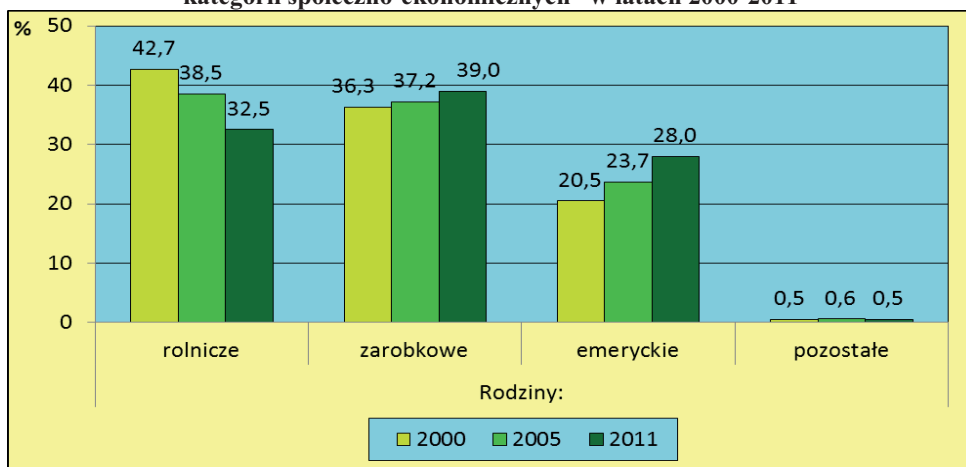
5. Kategorie społeczno-ekonomiczne rodzin z użytkownikiem indywidualnego gospodarstwa rolnego

Wobec narastających rozbieżności pomiędzy władaniem nieruchomością rolną a prowadzeniem produkcji rolniczej, zwłaszcza jeżeli uwzględni się skalę produkcji towarowej, w badaniu przeobrażeń struktur wiejskich szczególnego znaczenia nabiera podział rodzin z użytkownikiem gospodarstwa rolnego według głównego źródła utrzymania [Sikorska 2006]. Właśnie źródła dochodu oraz ich wielkość w znacznym stopniu, choćby ze względu na oddziaływanie na zachowania użytkowników gospodarstw rolnych i członków ich rodzin, stanowią fundamentalne kryteria w badaniach społecznego i ekonomicznego zróżnicowania [Sikorska 2006].

Zwyczajowo przyjmuje się, że rodziny użytkujące gospodarstwo rolne czerpią swoje dochody z prowadzonej działalności rolniczej [Sikorska 2006]. Jednak w rzeczywistości wraz z rozwojem gospodarczym postępuje proces dywersyfikacji dochodów ludności związanej z rolnictwem.

Rodziny z użytkownikiem gospodarstwa rolnego uzyskują – poza dochodami z gospodarstwa⁸ – także dochody z pracy w działalności nierolniczej (najemnej i na własny rachunek) oraz ze źródeł niezarobkowych (np. ze świadczeń społecznych). W konsekwencji współcześnie coraz mniej rodzin rolniczych czerpie dochody tylko z jednego źródła [Sikorska2006]. Te zależności zaznaczyły się również w analizowanej grupie rodzin z użytkownikiem indywidualnego gospodarstwa rolnego.

Wykres 10. Zmiany w strukturze rodzin z użytkownikiem gospodarstwa rolnego według kategorii społeczno-ekonomicznych* w latach 2000-2011

* Kierując się największym dochodem rodziny w jej całkowitym budżecie pieniężnym wydzielono następujące grupy rodzin: **rolnicze** – dominujący dochód stanowiły kwoty uzyskiwane z działalności rolniczej; **zarobkowe** – najwyższy dochód pochodził z pracy zarobkowej najemnej lub na własny rachunek; **emeryckie** – dominujący dochód stanowiły renty, emerytury i inne dochody niezarobkowe; **pozostałe** – nie można było wyodrębnić przeważającego źródła dochodu.

Źródło: opracowano na podstawie danych z badań terenowych IERiGŻ-PIB w latach 2000, 2005 i 2011.

W 2011 roku, podobnie jak w latach ubiegłych, o dochodach większości rodzin z użytkownikiem gospodarstwa rolnego decydowała aktywność ekonomiczna członków rodzin, tj. praca w gospodarstwie rolnym lub poza nim. Taka sytuacja dotyczyła 71,5% badanych rodzin użytkujących gospodarstwo rolne. Kolejną grupą obejmowała rodziny (28,0%), w których głównym źródłem do-

⁸ Dochód gospodarstwa obejmował do 2004 roku dochody ze sprzedaży produkcji rolniczej oraz z działalności prowadzonej w oparciu o majątek gospodarstwa (np. usługi mechanizacyjne, agroturystyczne), a od 2005 roku dodatkowym i wcale nie małym ich źródłem stały się również dopłaty bezpośrednie. Ze względu na charakter danych dochody z produkcji rolniczej obliczono w oparciu o ustalenia zaczerpnięte z Zakładu Rachunkowości Rolnej IERiGŻ-PIB, zgodnie z którymi tylko 40% wartości sprzedaży artykułów rolniczych spełnia funkcje dochodowe.

chodu były niezarobkowe świadczenia pieniężne. W większości przypadków były to emerytury i renty.

Z porównania wielkości zbiorowości rodzin z użytkownikiem gospodarstwa rolnego, których dochód wyznaczała działalność gospodarza (rolnicza oraz poza rolnicza) lub zarobkowa wynika, że w 2011 roku udział rodzin rolniczych czerpiących dochody z tego pierwszego źródła wynosił 32,5% i był o 6,5 p.p. mniejszy od wielkości odsetka rodzin zarobkowych, który wynosił 39,0%. Należy podkreślić, że dominująca pozycja rodzin zarobkowych wśród ogółu badanych rodzin z użytkownikiem gospodarstwa rolnego wystąpiła po raz pierwszy. Taka sytuacja mogła być spowodowana przeobrażeniami zachodzącymi w rolnictwie i poza nim, głównie z powodu postępującej marginalizacji ekonomicznej mniejszych obszarowo gospodarstw rolnych, ale także możliwością znalezienia pracy poza posiadanym gospodarstwem rolnym.

Wykorzystane w analizie zgromadzone w kolejnych badanych latach dane empiryczne wskazują na postępującą ewolucję struktury źródeł dochodów badanych. Polegało to przede wszystkim na zmniejszaniu się odsetka rodzin utrzymujących się głównie z rolnictwa z 42,7% w 2000 roku do 32,5 w 2011 roku (w 2005 roku było ich 38,5%). Równocześnie z 20,5 do 28,0% (w 2005 roku – 23,7%) powiększył się udział grupy rodzin emeryckich, co w dużym stopniu łączyło się z procesami starzenia się ludności rolniczej, ale również z ograniczeniem funkcji produkcyjnych użytkowanych gospodarstw, zwłaszcza małych obszarowo. W porównaniu ze wzrostem udziału rodzin emeryckich, zwiększanie się odsetka rodzin utrzymujących się z zarobków był zdecydowanie mniejszy. W latach 2000-2011 odsetek tej kategorii rodzin zwiększył się z 36,3 do 39,0%, podczas gdy w 2005 roku było ich 37,2%. Zwiększenie odsetka rodzin zarobkowych było konsekwencją wielu różnych czynników, wśród których na podkreślenie zasługują przeobrażenia strukturalne zachodzące w rolnictwie. Chodzi jednak nie tylko o ograniczanie rozmiarów działalności rolniczej przez użytkowników gospodarstw lokujących swoją aktywność zawodową poza rolnictwem, ale także o rozwój segmentu gospodarstw wysokotowarowych.

Z porównania tempa przeobrażeń w strukturze rodzin z użytkownikiem gospodarstwa rolnego wyróżnionych według źródeł dochodu wynika, że dynamika zmian była wyraźnie większa w latach 2005-2011 niż w latach 2000-2005. Tym samym należy uznać, że objęcie naszego rolnictwa wspólną polityką rolną wyraźnie przyspieszyło dywersyfikację aktywności zawodowej ludności związanej z rolnictwem.

Przedstawione wyżej zmiany w wielkości poszczególnych kategorii społeczno-ekonomicznych rodzin z użytkownikiem indywidualnego gospodarstwa

rolnego miały charakter powszechny, choć z różnym nasileniem zaznaczyły się w poszczególnych makroregionach.

W 2011 roku, podobnie jak i w latach wcześniejszych najbardziej „rolnicze” były wsie położone na terenie makroregionu środkowo-zachodniego i północnego, gdzie rodziny utrzymujące się głównie z prowadzonej działalności rolniczej stanowiły ponad połowę ogółu rodzin posiadających gospodarstwo rolne. Dominacja tej kategorii rodzin zaznaczyła się również w makroregionie środkowo-wschodnim, ale ich udział wynosił około 40%. W pozostałych makroregionach największy był udział gospodarstw domowych, których podstawowym źródłem dochodu były zarobki. Najsilniej ta prawidłowość zaznaczyła się w makroregionie południowo-wschodnim, gdzie udział rodzin utrzymujących się przede wszystkim z pracy poza rolnictwem wynosił połowę ogółu rodzin użytkujących gospodarstwo rolne. Ponadto na tym terenie, w porównaniu z innymi makroregionami, ujawnił się duży udział rodzin emeryckich (około 1/3 ogółu), a tylko niespełna 17% rodzin czerpała większość swych dochodów z posiadanej gospodarstwa rolnego.

6. Podsumowanie

Z analizy zmian liczby rodzin zamieszkujących wsie w latach 2000, 2005 i 2011 wynika konstatacja o ciągłości zachodzących przemian, choć ich natężenie ulegało stopniowemu wzmocnieniu. Przestrzenne zróżnicowanie we właściwościach wiejskich miejscowości uległo nieznacznemu zmniejszeniu, ale można oczekiwać dalszej koncentracji rodzin we wsiach relatywnie większych i tych położonych bliżej dużych miast.

Wykonane prace dokumentują, że przeobrażenia w miejscowościach wiejskich były powiązane przede wszystkim z odchodzeniem zamieszkującej je ludności od rolnictwa. Ten proces znalazł odzwierciedlenie w spadku odsetka rodzin z użytkownikiem gospodarstwa rolnego. W efekcie udział takich rodzin w ogólnej liczbie rodzin zamieszkujących obszary wiejskie wyniósł w 2011 roku tylko około 39%, podczas gdy w 2005 roku było ich 43%, a w 2000 roku ich udział wynosił 46%. Te zmiany są wyznacznikiem skali dezagrarnizacji obszarów wiejskich.

Stwierdzono również, że zachodzące w latach 2005-2011 przemiany o charakterze strukturalnym były kontynuacją już wcześniej zaznaczających się tendencji. Dotyczyło to zwłaszcza narastania zróżnicowania ludności w aktywności rynkowej i różnicowaniu się źródeł utrzymania rodzin zamieszkujących wsie. Warto podkreślić, że dynamika tych przemian była wyraźnie większa w tym okresie niż w latach wcześniejszych.

Proces wielofunkcyjnego rozwoju wsi oraz dywersyfikacji funkcji gospodarstw rolnych uległ znacznemu zaawansowaniu w analizowanym okresie.

Świadczy o tym między innymi to, że w 2011 roku odsetek rodzin utrzymujących się głównie z rolnictwa stanowił nieco ponad 12% całego badanego zbioru wiejskich gospodarstw domowych, gdy w 2005 roku było ich niespełna 17%, a w 2000 roku – powyżej 21%.

Z analizy zmian liczby indywidualnych gospodarstw rolnych według ich obszaru wynikają pozytywne wnioski odnoszące się do możliwości wzrostu produktywności materialnych czynników produkcji i lepszego wykorzystania ekonomiki skali do poprawy konkurencyjności polskich gospodarstw. Jednak nadal cechą charakterystyczną, a jednocześnie słabością rolnictwa krajowego jest jego nadmierne rozdrobnienie obszarowe i z tym związana mała skala produkcji w relatywnie licznej grupie gospodarstw. W 2011 roku w badanej grupie gospodarstw udział tych o niewielkim obszarze (1-5 ha użytków rolnych) wynosił prawie połowę ogółu gospodarstw. Równocześnie mimo dynamicznego wzrostu liczby relatywnie dużych obszarowo podmiotów (30 ha użytków rolnych oraz więcej) ich udział wynosił tylko niespełna 6%.

Zmiany zachodzące w strukturze obszarowej odzwierciedlały nasilający się proces różnicowania się głównych funkcji (celów) gospodarstw rolnych, od małych służących głównie celom siedliskowym i samozaopatrzeniowym, po duże i zdolne do skutecznej konkurencji na rynku. W rezultacie w latach 2000-2011 udział gospodarstw produkujących głównie na sprzedaż zmniejszył się o 20 p.p. i w 2011 roku wynosił około 40%. Zjawisku temu – co wynika z innych badań – towarzyszył jednak wzrost skali realizowanej przez nie produkcji towarowej, co w rezultacie prowadziło do dominującego ich udziału w krajowej podaży produktów pochodzenia rolniczego.

Przeobrażenia w cechach wiejskich i rolniczych struktur zaznaczyły się na terenie całego kraju, ale zachodziły one z różnym nasileniem w różnych częściach kraju. Przyczyną były przede wszystkim historycznie ukształtowane odmienności w tempie rozwoju gospodarczego, a zwłaszcza stopnia zurbanizowania oraz właściwości rolnictwa. Chociaż odnotowano symptomy niwelowania regionalnych różnic rozwojowych, to generalnie procesy te nie wpłynęły na zmniejszenie skali makroregionalnego zróżnicowania we właściwościach obszarów wiejskich i rolnictwa.

Literatura:

1. Johnson J.D.G.: *The declining importance of natural resources: lessons from agricultural land*, Resource and Energy Economics, nr 24/2002.
2. Karwat-Woźniak B.: *The area of cultivated land as a factor determining economic potential of private farms* Economics&Sociology, Vol. 2., No.1/2009, Kyiev-Ternopil 2009.
3. Pawlak J.: *Inżynieria rolnicza a zrównoważony rozwój obszarów wiejskich*, [w:] *Agrobiznes a zrównoważony rozwój obszarów wiejskich*, Prace Naukowe AE we Wrocławiu nr 1192, Wrocław 2008.
4. Poczta W., Pawlak K., Kiryluk-Dryjska E., Siemiński P.: *Perspektywy polskich gospodarstw rolnych w Europejskim Modelu Rolnictwa*, Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu, z. 2, t. IX, Warszawa–Poznań–Kraków 2007.
5. Sikorska A.: *Obrót ziemią a przemiany agrarne w indywidualnym rolnictwie*, praca złożona do Zagadnień Ekonomiki Rolnej
6. Sikorska A.: *Ogólne informacje o badanych jednostkach osadniczych*, [w:] *Charakterystyka wsi badanych w 1996 roku (wyniki ankiety IERiGŻ)* (red.) L. Ostrowski, IERiGŻ, Warszawa 1997.
7. Sikorska A.: *Przemiany w strukturze agrarnej gospodarstw chłopskich*, IREiGŻ-PIB, Warszawa 2006.
8. Sikorska A.: *Zmiany strukturalne na wsi i w rolnictwie w latach 1996-2000 a wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich. Synteza*, IERiGŻ, Warszawa 2000.
9. Sikorska A.: *Zmiany w wielkości badanych wsi oraz mobilność rodzin*, [w:] *Przemiany strukturalne we wsiach objętych badaniem IERiGŻ w latach 1996-2000*, IERiGŻ, Warszawa 2001.
10. Sikorska A.: *Źródła utrzymania rodzin użytkujących gospodarstwo rolne*. Komunikaty, Raporty, Ekspertyzy, z. 523, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2006.
11. Szemberg A.: *Spoleczno-ekonomiczne regiony rolnictwa i obszarów wiejskich*, Komunikaty, Raporty, Ekspertyzy, z. 453, IERiGŻ, Warszawa 1999, s. 5-20.
12. *Z badań nad rolnictwem społecznie zrównoważonym (2)*, praca zbiorowa pod red. J.S. Zegar, Raport PW nr 30, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2006.
13. Zegar J.St.: *Indywidualne gospodarstwa rolne w układzie przestrzennym*, [w:] *Zróżnicowanie regionalne rolnictwa*, GUS, Warszawa 2003.
14. Zegar J.St.: *Struktura polskiego rolnictwa rodzinnego pod koniec pierwszej dekady XXI wieku*, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2009.

ANALIZA ZMIAN W GOSPODARSTWACH ROLNYCH KORZYSTAJĄCYCH Z POMOCY W RAMACH PROW 2007-2013

1. Wstęp

Członkostwo Polski w Unii Europejskiej doprowadziło do zmiany warunków funkcjonowania polskich gospodarstw rolnych. Wiele mniejszych obszarowo i słabszych ekonomicznie gospodarstw rolnych zaprzestało prowadzenia działalności rolniczej ze względu na problemy z adaptacją do nowych warunków. Zacołanie technicznej infrastruktury produkcyjnej, niedostosowanie profilu, skali i jakości produkcji do potrzeb rynku, to zapewne ważne przyczyny tej sytuacji. Inne gospodarstwa natomiast wykorzystały tę nową sytuację do wprowadzania nowych technologii, specjalizacji i poprawy jakości produkcji. Było to możliwe w znacznej mierze dzięki ich uczestnictwu w Programie Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013 (PROW 2007-2013).

Proces postępującej specjalizacji, dyfuzja różnorodnych innowacji oraz inne zmiany powodują, że coraz więcej gospodarstw zwiększa swoją efektywność i konkurencyjność na rynku krajowym i europejskim. Nie jest to ani nowa, ani odosobniona opinia. Specjalizacja gospodarstw jest bowiem powszechnie uważana za ważny sposób poprawy ich efektywności, a w rezultacie i konkurencyjności [Dziwulski 2012, Ziętara, Zieliński 2011, 2012]. Podobnie jest z dyfuzją innowacji [Józwiak, Kagan, Mirkowska 2012]. Warto jednak pamiętać, że specjalizacja w produkcji rolniczej, dyfuzja wielu innowacji i inne poczynania modernizacyjne mimo wielu zalet niosą również zagrożenia. Jednym z nich jest ryzyko nadmiernej emisji gazów cieplarnianych do atmosfery, tj. podtlenku azotu (N_2O), metanu (CH_4) oraz dwutlenku węgla (CO_2). Jest to problem istotny, gdyż w 2010 roku rolnictwo krajowe wyemitowało 34,8 mln ton tych gazów w przeliczeniu na CO_2 (Gt CO_2), co stanowiło 9,5% całkowitej krajowej emisji gazów cieplarnianych do atmosfery.

W ostatnich latach struktura polskich gospodarstw rolnych w zależności od ich wielkości ekonomicznej i powierzchni użytków rolnych zmieniła się, aczkolwiek zmiany te są nadal niewielkie. Konieczne wydaje się, zatem dalsze wsparcie dla gospodarstw rolnych. Tym zmianom odpowiadają działania wspierające proces restrukturyzacji gospodarstw rolnych i zawierające się w osi 1: *Poprawa konkurencyjności sektora rolnego*, będącej częścią PROW 2007-2013. Chodzi o działanie 112 – „Ułatwianie startu młodym rolnikom” i działanie 121 – „Modernizacja gospodarstw rolnych”.

W tym opracowaniu dokonana zostanie ocena skutków ich realizacji w krajowym rolnictwie z punktu widzenia wpływu na przyrost wartości dodanej brutto (GVA = Gross Value Added) w rolnictwie. W tym celu wyodrębniono dwie panelowe grupy gospodarstw rolnych prowadzących rachunkowość dla Polskiego FADN (Farm Accountancy Data Network) w latach 2008, 2009 i 2010 r. Pierwsza z tych grup obejmowała gospodarstwa rolne, które skorzystały w 2008 roku tylko z działania 112, oraz te, które korzystały tylko z działania 121. Na drugą grupę natomiast składały się gospodarstwa spełniające warunki przyznania pomocy⁹ w działaniu 112 lub 121, ale w 2008 roku nie skorzystały z tej pomocy.

Analiza obejmuje ocenę potencjału produkcyjnego, organizacji produkcji, zysku z zarządzania i stopy reprodukcji majątku trwałego, a także wzrostu wartości dodanej brutto u beneficjentów działania 112 lub 121 w latach 2009-2010, z projekcją tej wartości w 2013 roku, na tle gospodarstw pozostałych.

2. Metoda analizy

W oparciu o przedstawiony wyżej sposób rozumowania z danych Polskiego FADN¹⁰ wyodrębniono dwie grupy gospodarstw rolnych. Pierwsza z nich podzielona została na 25 gospodarstw, które korzystały tylko z działania 112 – „Ułatwianie startu młodym rolnikom”, oraz 140 gospodarstw, które korzystały tylko z działania 121 – „Modernizacja gospodarstw rolnych”. Grupę gospodarstw pozostałych też podzielono na dwie podgrupy liczące odpowiednio 2977 i 8699 gospodarstw. Zgodnie z wcześniejszą zapowiedzią składały się na nie gospodarstwa, które mimo, że spełniały w 2008 roku warunki przyznawania pomocy finansowej w ramach pierwszego lub drugiego działania, to nie przystąpiły do ich realizacji.

Kolejnym krokiem było dokonanie oceny potencjału produkcyjnego, organizacji produkcji, zysku z zarządzania i stopy reprodukcji majątku trwałego gospodarstw będących w 2008 roku beneficjentami działania 112 lub 121, na tle gospodarstw pozostałych. Postanowiono, że:

---

⁹ Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z 17 października 2007 r. w sprawie szczegółowych warunków i trybu przyznawania pomocy finansowej w ramach działania „Ułatwianie startu młodym rolnikom” i „Modernizacja gospodarstw rolnych” objętego Programem Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013.

¹⁰ Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej – Państwowy Instytut Badawczy dysponuje unikalną bazą danych z gospodarstw rolnych prowadzących rachunkowość rolną dla Polskiego FADN. Należy podkreślić, że baza FADN jest jedyną bazą danych w Polsce, w której dane zbierane są według jednolitych zasad ustalonych dla 27 krajów Unii Europejskiej. Natomiast gospodarstwa obecne w tej bazie tworzą statystycznie reprezentatywną próbę towarowych gospodarstw rolnych funkcjonujących na obszarze Polski (FADN 2011).

- potencjał produkcyjny wyrażony będzie powierzchnią użytków rolnych, nakładami pracy ogółem oraz wartością aktywów ogółem przeliczoną na 1 ha użytków rolnych,
- organizacja produkcji zostanie oceniona przez pryzmat udziału zbóż w strukturze zasiewów i obsady zwierząt,
- efekty uzyskiwane przez gospodarstwa będą mierzone zyskiem z zarządzania, a skłonność do inwestowania – stopą reprodukcji majątku trwałego.

W trzecim etapie przygotowywania materiałów do analizy ustalono wzrost wartości dodanej brutto w każdej z wydzielonych czterech podgrup w latach 2009-2010 na tle wyników z 2008 roku, a czwarty etap polegał na sporządzeniu projekcji wartości dodanej brutto w 2013 roku¹¹.

Użyty do oceny miernik wartości dodanej brutto został policzony zgodnie z podejściem metodycznym zaproponowanym w dokumencie CMEF (Common Monitoring and Evaluation Framework). Akt ten jest podstawowym dokumentem ramowym dla oceny działań realizowanych w ramach PROW (EU 2006). Zawiera on m.in. zestaw przekrojowych i szczegółowych pytań ewaluacyjnych dotyczących poszczególnych działań oraz definicje i metody wyliczenia wskaźników (produktu, rezultatu i oddziaływania) (Terluin, Berkhout 2011).

Użyte do oceny mierniki i wskaźniki poddano następującej charakterystyce:

- powierzchnię użytków rolnych wyrażono w ha, na którą składają się: ziemia własna, ziemia dzierżawiona na jeden rok lub dłużej, ziemia użytkowana na zasadzie udziału w zbiorze z właścicielem, a także ugory i odłogi,
- nakłady pracy ogółem obejmują całkowite nakłady pracy ludzkiej na prowadzoną działalność i są one wyrażane w AWU, tj. jednostkach przeliczeniowych pracy (Annual Work Unit = 2200 godzin pracy rocznie),
- wartość aktywów ogółem wyrażono sumą aktywów trwałych i obrotowych w przeliczeniu na jednostkę powierzchni użytków rolnych (w zł na 1 ha),
- udział zbóż w powierzchni zasiewów (w %),
- obsada zwierząt jest relacją liczby sztuk przeliczeniowych wyrażonych w LU (Livestock Unit) i powierzchni użytków rolnych (LU na 1 ha),
- zysk z zarządzania (zł/gospodarstwo) obliczono, jako różnicę między dochodem z gospodarstwa rolnego, a kosztami użycia własnych czynników produkcji: pracy, ziemi i kapitału. Za podstawę obliczenia kosztów pracy własnej przyjęto przeciętny poziom opłaty pracy najemnej stosowany w wyodrębnionych grupach gospodarstw. Analogiczne rozwiązanie przyjęto w odniesieniu do kosztów użycia własnej ziemi przyjmując za podstawę jed-

---

¹¹ Punktem wyjścia dla projekcji wartości dodanej brutto w 2013 roku stał się średni poziom wartości dodanej brutto z lat 2008-2010, liczony w cenach stałych z 2009 roku.

nostkową kwotę czynszu dzierżawnego. Natomiast koszt kapitału własnego przyjęto na poziomie przeciętnego oprocentowania kredytów krótko- i długookresowych.

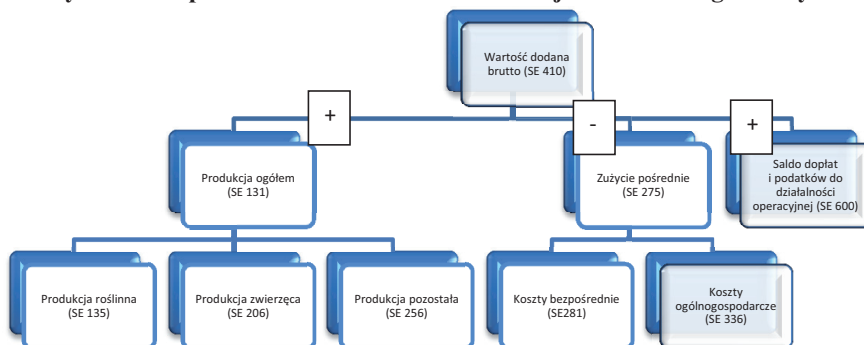
- przyjęcie zysku jako miary oceny gospodarstwa wynika z przekonania, że wszelkie gospodarstwa produkujące na sprzedaż, tj. towarowe, mają charakter przedsiębiorstw [Ziętara 2009, Ziętara i Zieliński 2012]. Podobnego zdania jest Tomczak [2009], który traktuje samowystarczalne dochodowo gospodarstwo rolne (realizujące dochód parytetowy) jako przedsiębiorstwo. Znany powszechnie teoretyk zarządzania – Drucker [1994] pisał poza tym, że *„celem przedsiębiorstwa jest osiągnięcie zysku... zysk to konieczny warunek jego przetrwania... /i że/ „zysk jest rezultatem osiągnięć przedsiębiorstwa w sferze marketingu, innowacji i produktywności”*. Według cytowanego autora troską każdego przedsiębiorstwa powinno być osiągnięcie dostatecznego zysku, który pokrywałby ryzyko działalności ekonomicznej, a więc nie pozwalałaby przynosić strat. Nadto w jego opinii, zysk jest kategorią ekonomiczną określającą wartość przedsiębiorstwa. Równie dobitnie formułuje opinię na ten temat inny znany autor – Schumpeter [1960], dla którego *„zysk pieniężny daje precyzyjną i niezależną od opinii innych ludzi miarę zwycięstwa i powodzenia w świecie kapitalistycznym”*.
- stopę reprodukcji majątku trwałego (%) określono relacją wartości inwestycji netto do wartości środków trwałych obejmujących: ziemię rolniczą, budynki gospodarstwa rolnego, nasadzenia leśne oraz maszyny i urządzenia, a także zwierzęta stada podstawowego (w %),
- wartość dodana brutto (rysunek 1), jest to wartość produkcji ogółem pomniejszona o zużycie pośrednie, a następnie skorygowana o saldo dopłat i podatków dotyczących działalności operacyjnej. Produkcja ogółem obejmuje sumę wartości produkcji: roślinnej, zwierzęcej i pozostałej, tj. sprzedaż, przekazanie do gospodarstwa domowego, zużycie na potrzeby gospodarstwa rolnego, różnicę stanu zapasów i wartości zwierząt. Natomiast zużycie pośrednie obejmuje koszty bezpośrednie (z uwzględnieniem produktów wytworzonych w gospodarstwie rolnym) oraz koszty ogólnogospodarcze towarzyszące działalności operacyjnej w roku obrachunkowym. Z kolei saldo dopłat i podatków dotyczących działalności operacyjnej obejmuje dopłaty i podatki mające związek z działalnością operacyjną w roku obrachunkowym.

W przypadku projekcji wyników na 2013 rok wykorzystano metodę ekstrapolacji trendów na szeregach czasowych danych statystycznych [Józwiak i inni 2011]. Ekstrapolacji poddano ceny produktów rolniczych i środków do produkcji, plony i wydajności jednostkowe zwierząt. W tym celu wykorzystano regresję: liniową, potęgową, wykładniczą, logarytmiczną lub wielomianową

drugiego i trzeciego stopnia. W projekcji założono niezmiennosc struktury i ilości nakładów poniesionych w procesie produkcji rolniczej. Oznacza to, że w projekcji przyjmowały one średni poziom z lat 2008-2010.

W modelach trendów wykorzystano materiały statystyczne publikowane w wydawnictwach Głównego Urzędu Statystycznego (GUS).

Rysunek 1. Sposób obliczania wartości dodanej brutto według metodyki

Polskiego FADN

Źródło: „Wyniki standardowe uzyskane przez indywidualne gospodarstwa rolne uczestniczące w Polskim FADN w 2009 roku”, IERiGŻ- PIB, Warszawa 2011.

3. Ocena gospodarstw korzystających z działania „Ułatwianie startu młodym rolnikom”

3.1. Zasoby czynników produkcji, nakłady pracy, organizacja produkcji i reprodukcja majątku trwałego w latach 2008-2010

Gospodarstwa beneficjentów użytkowały w 2008 roku przeciętnie 42,8 ha użytków rolnych, podczas gdy w tych branżach do porównań wielkość ta była mniejsza o 19,9% (tabela 1). Różnice na korzyść tych pierwszych wystąpiły również w przypadku wielkości zatrudnienia i wyposażenia w aktywa ogółem przeliczone na 1 ha użytków rolnych. W gospodarstwach beneficjentów były one większe odpowiednio o 38,9 i 1,8%.

W porównaniu z rokiem bazowym w obydwu porównywanych grupach gospodarstw w dwóch kolejnych latach (2009 i 2010) wystąpiły zmiany w potencjale produkcyjnym. W gospodarstwach beneficjentów:

- odnotowano wzrost powierzchni użytków rolnych o 1,7 ha, tj. o 4,0%, natomiast w gospodarstwach pozostałych wzrost był mniejszy i wyniósł 0,4 ha, tj. 1,1%,
- nastąpił spadek nakładów pracy w przeliczeniu na jednostkę powierzchni użytków rolnych o 11,5%, a w tych służących do porównań tylko o 1,1%,
- przeciętna wartość aktywów ogółem przeliczona na 1 ha użytków rolnych (UR) wzrosła o 1,7 tys., tj. o 9,9%, podczas gdy w pozostałych o 1,0 tys., tj.

o 5,9%; gospodarstwa beneficjentów były zatem lepiej wyposażone w maszyny, urządzenia i budynki inwentarskie.

Zmiany te należy uznać za korzystne dla gospodarstw beneficjentów z punktu widzenia poprawy ich efektywności funkcjonowania.

Tabela 1

Potencjał produkcyjny gospodarstw beneficjentów działania „Ułatwienie startu młodym rolnikom” i pozostałych w latach 2008-2010

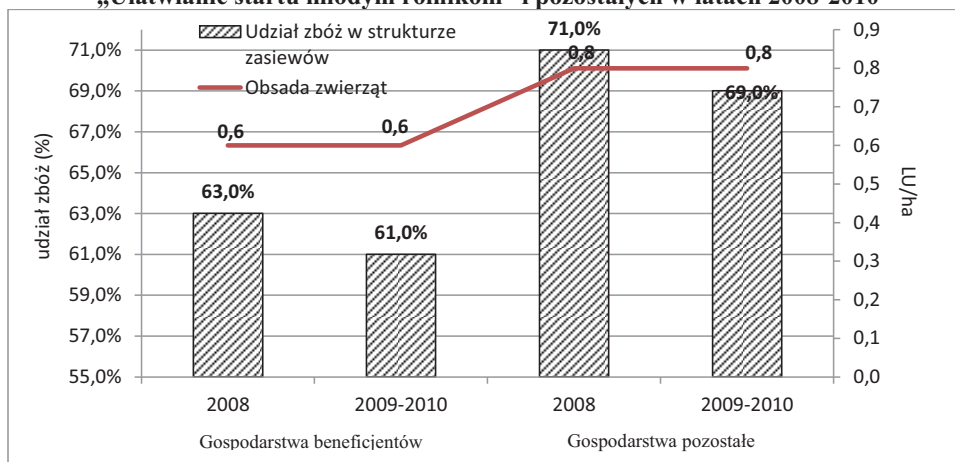
Zmienna	Gospodarstwa:					
	beneficjentów działania „Ułatwienie startu młodym rolnikom”			pozostałe		
	2008	2009-2010	zmiana	2008	2009-2010	zmiana
	1	2	3	1	2	3
Średnia powierzchnia Użytków rolnych (ha)	42,8	44,5	4,0 ¹	35,7	36,1	1,1 ¹
Nakłady pracy ogółem (AWU/gospodarstwo)	2,5	2,3	-8,0 ¹	1,8	1,9	5,6 ¹
Aktywa ogółem (tys. zł/ha)	17,1	18,8	9,9 ¹	16,8	17,8	5,9 ¹

¹ różnica w procentach (2-1)/1*100%

Źródło: opracowanie własne sporządzone na podstawie danych Polskiego FADN.

W analizowanym okresie w jednej i drugiej grupie gospodarstw w zasiewach dominowały zboża (wykres 1). Pozytywnie jednak należy ocenić to, że w obydwu grupach ich udział w powierzchni gruntów ornych był mniejszy od dopuszczalnego. W gospodarstwach beneficjentów udział ten wyniósł 61% w latach 2009-2010, wobec 63 w 2008 roku, a w pozostałych 69, wobec 71%.

Wykres 1. Elementy organizacji produkcji gospodarstw beneficjentów działania „Ułatwienie startu młodym rolnikom” i pozostałych w latach 2008-2010

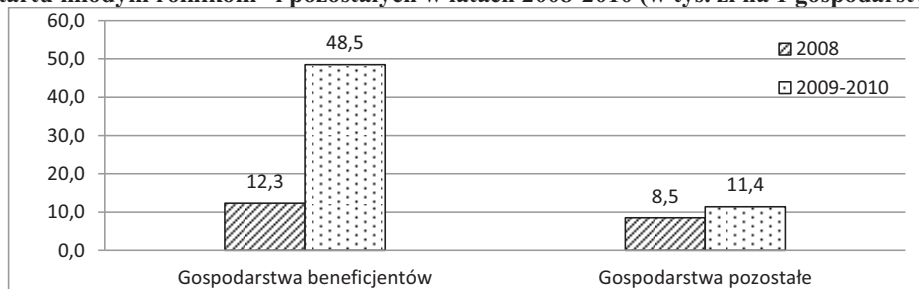
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Polskiego FADN.

W latach 2008-2010 w gospodarstwach obu porównywanych grup obsada zwierząt określona liczbą sztuk przeliczeniowych (LU) na 1 ha użytków rolnych wyniosła odpowiednio 0,6 i 0,8 LU na 1 ha. Zapewniało to co najmniej minimalny poziom nawożenia organicznego.

W roku bazowym gospodarstwa jednej i drugiej grupy uzyskały dodatni zysk z zarządzania (wykres 2). W gospodarstwach beneficjentów wyniósł on 12,3 tys. zł, podczas gdy w gospodarstwach pozostałych 8,5 tys. zł. W gospodarstwach beneficjentów był on zatem większy o 44,7%. Większy zysk z zarządzania świadczył o większych zdolnościach rozwojowych, czego potwierdzeniem była większa (o 3 p.p.) niż w gospodarstwach pozostałych stopa reprodukcji majątku trwałego (wykres 3).

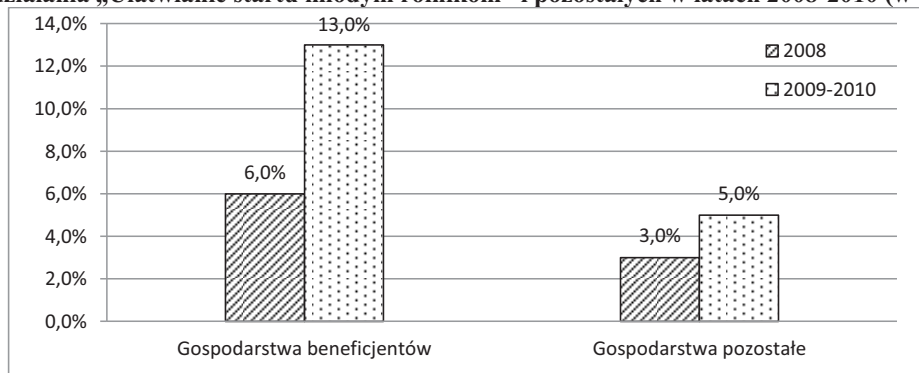
Nie inaczej było w dwóch kolejnych latach, w których korzystniejszymi zmianami zysku z zarządzania wyróżniły się również gospodarstwa beneficjentów. W stosunku do 2008 roku w gospodarstwach beneficjentów zysk z zarządzania zwiększył się bowiem o 36,2 tys. zł, tj. niemal trzykrotnie, podczas gdy w gospodarstwach pozostałych o 2,9 tys. zł, tj. o 34,1%. Korzystniejsza sytuacja ekonomiczna gospodarstw beneficjentów znalazła swój wyraz w większej ich skłonności do podejmowania decyzji inwestycyjnych. W latach 2009-2010 w gospodarstwach beneficjentów stopa reprodukcji majątku trwałego wyniosła 13,0%, wobec 5,0% w gospodarstwach pozostałych.

Wykres 2. Zysk z zarządzania w gospodarstwach beneficjentów działania „Ułatwienie startu młodym rolnikom” i pozostałych w latach 2008-2010 (w tys. zł na 1 gospodarstwo)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Polskiego FADN.

Wykres 3. Stopa reprodukcji majątku trwałego w gospodarstwach beneficjentów działania „Ułatwienie startu młodym rolnikom” i pozostałych w latach 2008-2010 (w %)

Źródło: opracowanie własne sporządzone na podstawie danych Polskiego FADN.

3.2. Zmiany wartości dodanej brutto w latach 2008-2010 i projekcja tej wartości dla 2013 roku

W latach 2009-2010 w stosunku do roku 2008 odnotowano różnice w dynamice wzrostu wartości dodanej brutto między gospodarstwami beneficjentów działania 112 i pozostałymi. Należy podkreślić, że w tych pierwszych nastąpił wzrost wartości dodanej brutto o 56,0%, natomiast w pozostałych o 15,2% (tabela 2).

Zdecydowanie większy wzrost wartości dodanej brutto w gospodarstwach beneficjentów, aniżeli w pozostałych, nastąpił w połowie dzięki bardzo dużemu przyrostowi różnicy między przyrostem wartości produkcji i kosztów zużycia, a w połowie za sprawą dużego przyrostu salda dopłat i podatków do działalności operacyjnej. Gospodarstwa pozostałe natomiast tylko w niewielkim stopniu zwiększyły koszty zużycia pośredniego, co przyniosło niewielką kwotę nadwyżki wartości produkcji nad poniesione koszty. Gospodarstwa pozostałe uzyskały poza tym niewielki przyrost salda dopłat i podatków do działalności operacyjnej. Gdyby w obydwu grupach gospodarstw przyjąć w latach 2009-2010 ten sam poziom salda dopłat i podatków z 2008 roku, to wzrost wartości dodanej brutto w gospodarstwach beneficjentów wyniósłby 25,5%, natomiast w gospodarstwach pozostałych 8,8%. Zatem zmiany wartości dodanej brutto w dwóch kolejnych latach to nie tylko efekt wzrostu salda dopłat i podatków do działalności operacyjnej, ale również wzrostu wartości produkcji ogółem. Oznacza to również, że w omawianym okresie decyzje podjęte w gospodarstwach beneficjentów działania 112 były uzasadnione ekonomicznie.

Tabela 2

Wartość dodana brutto w latach 2008-2010 oraz jej czynniki składowe
(w zł na 1 gospodarstwo)

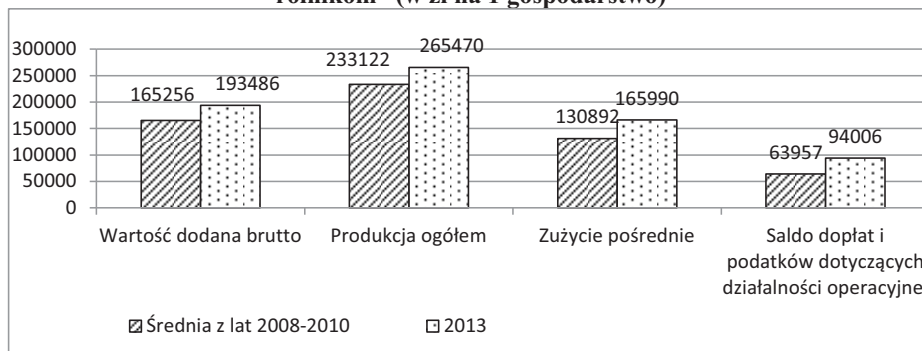
Wyszczególnienie	J.m.	Gospodarstwa:			
		beneficjentów działania „Ułat- wianie startu młodym rol- nikom”	pozostałe	beneficjentów działania „Ułat- wianie startu młodym rol- nikom”	pozostałe
		2008		2009-2010	
Produkcja ogółem	zł	207 486	184 652	245 943	195 181
Zużycie pośrednie	zł	125 790	117 267	133 443	119 226
Saldo dopłat i podatków dotyczących działalności operacyjnej	zł	39 274	29 852	76 298	36 144
Wartość dodana brutto	zł	120 970	97 237	188 798	112 099
Wzrost wartości dodanej brutto (2008 rok=100%)	%	100,0	100,0	156,0	115,2

Źródło: obliczenia własne sporządzone na podstawie danych Polskiego FADN.

Wykres 4 przedstawia wyniki projekcji wartości dodanej brutto oraz jej czynników składowych w gospodarstwach beneficjentów działania 112 w 2013 roku. Z zestawionych na wykresie liczb wynika, że wartość dodana brutto

w 2013 roku w stosunku do okresu bazowego wzrosło o 28,2 tys. zł, tj. o 17,1%. Zwraca uwagę niekorzystna dynamika zmian wartości produkcji względem zużycia pośredniego. Należy więc stwierdzić, że w tej sytuacji wzrost wartości dodanej w gospodarstwach beneficjentów w 2013 roku będzie możliwy tylko dlatego, że nastąpi wzrost dodatniego salda dopłat i podatków do działalności operacyjnej.

Wykres 4. Projekcja wzrostu wartości dodanej brutto i jej czynników składowych w 2013 roku w gospodarstwach beneficjentów działania „Ułatwienie startu młodym rolnikom” (w zł na 1 gospodarstwo)

Źródło: obliczenia własne sporządzone na podstawie Polskiego FADN i ustaleń W. Józwiaka oraz Z. Mirkowskiej [Józwiak i inni 2011].

4. Ocena gospodarstw realizujących działanie „Modernizacja gospodarstw rolnych”

4.1. Zasoby czynników produkcji, nakłady pracy, organizacja produkcji i reprodukcja majątku trwałego w latach 2008-2010

W tabeli 3 przedstawiono liczby charakteryzujące potencjał produkcyjny gospodarstw beneficjentów działania 121 i gospodarstw pozostałych (służących do porównań).

W roku bazowym gospodarstwa beneficjentów dysponowały nieco większą powierzchnią użytków rolnych oraz zatrudnieniem, odpowiednio o 1,6 i 7,7% (tabela 3). Dużo większa była natomiast wartość aktywów ogółem w przeliczeniu na ha użytków rolnych, bo o 31,8% niż w gospodarstwach pozostałych.

W dwóch kolejnych latach (2009 i 2010) w gospodarstwach obu porównywanych grup nastąpił wzrost powierzchni użytków odpowiednio o 4,8 i 1,9%. Natomiast zatrudnienie zmniejszyło się odpowiednio o 15,4 i 8,3%, a wartość aktywów o 3,6 i 4,7%. Dynamika zmian zachodzących w tych zakresach była zatem większa w gospodarstwach beneficjentów charakteryzowanego działania.

Tabela 3

Potencjał produkcyjny gospodarstw beneficjentów działania „Modernizacja gospodarstw rolnych” i pozostałych w latach 2008-2010

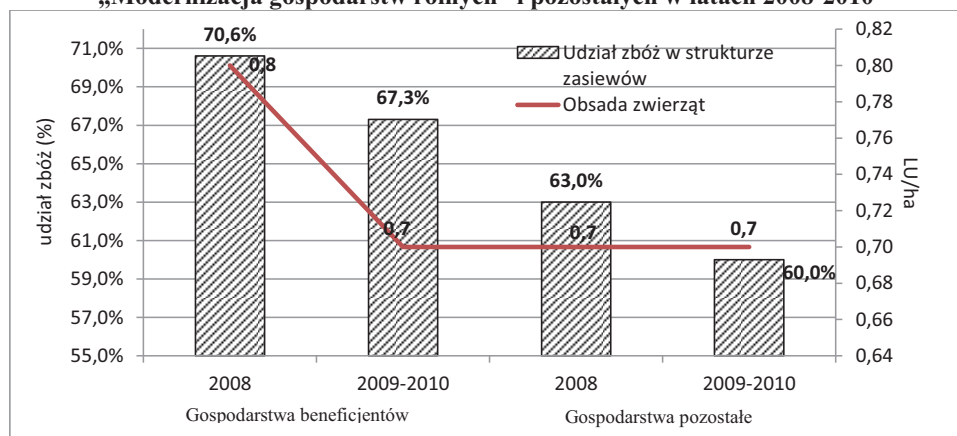
Zmienna	Gospodarstwa:					
	beneficjentów działania „Modernizacja gospodarstw rolnych”			pozostałe		
	2008	2009-2010	zmiana	2008	2009-2010	zmiana
	1	2	3	1	2	3
Powierzchnia UR (ha)	47,7	50,0	4,8 ¹	46,9	47,8	1,9 ¹
Nakłady pracy ogółem (AWU/gospodarstwo)	2,6	2,2	-15,4 ¹	2,4	2,2	-8,3 ¹
Aktywa ogółem (tys. zł/ha)	22,4	21,6	-3,6 ¹	17,0	16,2	-4,7 ¹

¹ różnica w procentach (2-1)/1*100%

Źródło: opracowanie własne sporządzone na podstawie danych Polskiego FADN.

W analizowanym okresie w zasiewach gospodarstw obydwu grup gospodarstw w 2008 roku dominowały zboża (odpowiednio 70,6 i 63,0%), a ich udział umożliwiał prawidłowe następstwo roślin (wykres 5). Z kolei, w dwóch kolejnych latach nastąpił spadek tego udziału w obydwu grupach gospodarstw odpowiednio o 3,3 i 3,0 p.p., co tym bardziej poprawiło możliwości stosowania prawidłowego następstwa roślin.

Wykres 5. Elementy organizacji produkcji gospodarstw beneficjentów działania „Modernizacja gospodarstw rolnych” i pozostałych w latach 2008-2010

Źródło: opracowanie własne sporządzone na podstawie danych Polskiego FADN.

Obsada zwierząt w gospodarstwach beneficjentów zmniejszyła się w latach 2009-2010 o 12,5% w stosunku do roku bazowego i w latach 2009-2010 kształtowała się na tym samym poziomie jak w gospodarstwach pozostałych. Obsada ta gwarantowała nieco większy od minimalnego poziom nawożenia organicznego.

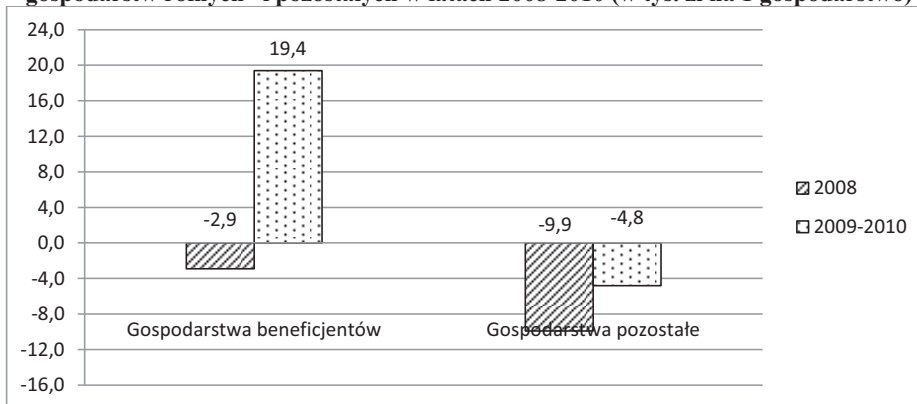
W 2008 roku obydwie grupy gospodarstw rolnych wyróżniły się ujemnym zyskiem z zarządzania (wykres 6). Niemniej jednak lepiej w tej kwestii wypadły

gospodarstwa beneficjentów, w których zysk z zarządzania wyniósł -2,9, natomiast w pozostałych -9,9 tys. zł. Mimo tej niekorzystnej sytuacji gospodarstwa obu grup charakteryzował postęp jaki nastąpił, o czym świadczy dodatnia stopa reprodukcji majątku trwałego. Stopa reprodukcji majątku trwałego w gospodarstwach beneficjentów wynosiła 3,8% i była o 1,8 p.p. większa, aniżeli gospodarstw pozostałych, gdzie wskaźnik ten osiągał poziom 2,0% (wykres 7).

W latach 2009-2010 tylko w gospodarstwach beneficjentów nastąpiła wyraźna poprawa zysku z zarządzania w porównaniu z 2008 rokiem. Gospodarstwa te miały dodatni zysk z zarządzania w kwocie 19,4 tys. zł, natomiast w pozostałych był on nadal ujemny i wyniósł -4,8 tys. zł. Oznacza to, że w ich przypadku dochód z gospodarstwa rolnego był mniejszy aniżeli koszty użycia własnych materialnych czynników produkcji: pracy, ziemi i kapitału.

W jednej i drugiej grupie gospodarstw napawa optymizmem dodatnia stopa reprodukcji majątku trwałego zarówno w 2008 roku, jak i w latach 2009-2010. Zwracają jednak uwagę dwie kwestie. Pierwsza to większe tempo reprodukcji majątku w gospodarstwach beneficjentów charakteryzowanego działania, mimo wyraźnie większego wyposażenia w aktywa w 2008 roku. W tej sytuacji zarysowuje się problem tzw. przeinwestowania, którego jednak nie można ocenić na podstawie posiadanych materiałów liczbowych.

Wykres 6. Zysk z zarządzania w gospodarstwach beneficjentów działania „Modernizacja gospodarstw rolnych” i pozostałych w latach 2008-2010 (w tys. zł na 1 gospodarstwo)

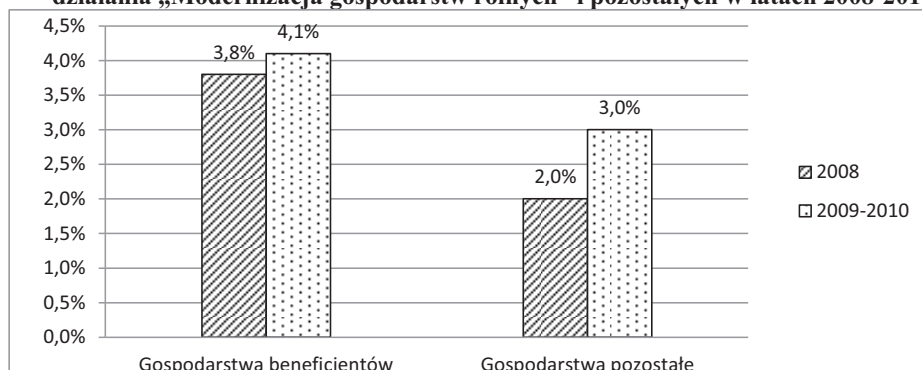

Źródło: opracowanie własne na podstawie FADN.

Druga kwestia natomiast, to większe tempo przyrostu stopy reprodukcji majątku trwałego w gospodarstwach pozostałych niż u beneficjentów, odpowiednio o 1,0 i 0,3 p.p. Gospodarstwa pozostałe zatem wyrównywały różnice dzielące je od gospodarstw beneficjentów pod względem wyposażenia kapitałowego i robiły to nie korzystając ze wsparcia. Niezrozumiałe są przyczyny tego zjawiska. Jedną z nich mogły być duże koszty transakcyjne związane z korzystaniem ze wsparcia, drugą natomiast stopień awersji do podejmowania ryzyka,

który w 2008 roku był na tyle duży, że tylko 1,6% posiadaczy gospodarstw {100*[140: (140+8699)]} zdecydowało się skorzystać z wsparcia. Tak duży stopień awersji mógł być spowodowany załamaniem się koniunktury dla rolnictwa w 2007 roku, w porównaniu do lat 2004-2006.

Wykres 7. Stopa reprodukcji majątku trwałego w gospodarstwach beneficjentów działania „Modernizacja gospodarstw rolnych” i pozostałych w latach 2008-2010

Źródło: opracowanie własne sporządzone na podstawie danych Polskiego FADN.

4.2. Zmiany wartości dodanej w latach 2008-2010 i projekcja tej wartości dla 2013 roku

W tabeli 4 przedstawiono liczby charakteryzujące wartość dodaną brutto oraz jej elementy składowe w gospodarstwach realizujących działanie 121 w latach 2008-2010. Widać na tej podstawie wyraźne różnice w dynamice wzrostu wartości dodanej brutto między gospodarstwami beneficjentów tego działania i pozostałymi, z którymi są one porównywane. W gospodarstwach beneficjentów w latach 2009-2010 nastąpił wzrost wartości dodanej brutto o 17,3% w stosunku do sytuacji z 2008 roku, natomiast w gospodarstwach pozostałych wskaźnik ten wzrósł o 13,6%.

Tabela 4

Wartość dodana brutto w latach 2008-2010 oraz jej elementy składowe (zł/gospodarstwo)

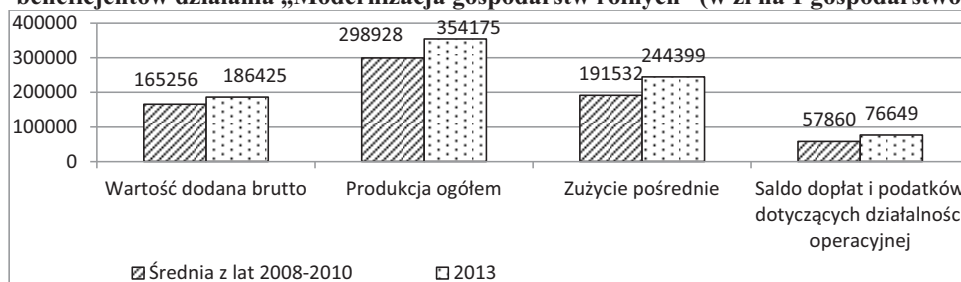
Wyszczególnienie	J.m.	Gospodarstwa:			
		beneficjentów działania „Modernizacja gospodarstw rolnych”	pozostałe	beneficjentów działania „Modernizacja gospodarstw rolnych”	pozostałe
		2008		2009-2010	
Produkcja ogółem	zł	288 307	260 870	303 988	267 526
Zużycie pośrednie	zł	190 057	175 922	192 271	173 518
Saldo dopłat i podatków dotyczących działalności operacyjnej	zł	49 769	39 596	61 905	47 525
Wartość dodana brutto	zł	148 019	124 544	173 622	141 533
Wzrost wartości dodanej brutto (2008 rok=100%)	%	100,0	100,0	117,3	113,6

Źródło: obliczenia własne na podstawie Polskiego FADN.

W gospodarstwach beneficjentów w odróżnieniu od gospodarstw pozostałych nastąpił bowiem niewielki wzrost kosztów zużycia pośredniego (o 1,5%) i w rezultacie pojawił się większy przyrost wartości produkcji, podczas gdy w gospodarstwach pozostałych koszty zużycia pośredniego zostały ograniczone (o 1,4%), co prawdopodobnie przyczyniło się do mniejszego o 2,5 p.p. przyrostu wartości produkcji. W gospodarstwach obu porównywanych grup miał miejsce poza tym przyrost kwoty salda dopłat i podatków do działalności operacyjnej, aczkolwiek w nieco mniejszym stopniu niż w gospodarstwach pozostałych.

Na wykresie 8 przedstawiono projekcję wzrostu wartości dodanej brutto w 2013 roku dla gospodarstw, które w 2008 roku zapoczątkowały swój udział w działaniu 121.

Wykres 8. Projekcja wzrostu wartości dodanej brutto w 2013 roku w gospodarstwach beneficjentów działania „Modernizacja gospodarstw rolnych” (w zł na 1 gospodarstwo)

Źródło: obliczenia własne sporządzone na podstawie danych Polskiego FADN i ustaleń W. Józwiaka oraz Z. Mirkowskiej [Józwiak i inni 2011].

Projekcja wskazała, że w gospodarstwach beneficjentów wartość dodana brutto w 2013 roku wyniesie 112,8% średniej wartości dodanej brutto z lat 2008-2010. Na tę zmianę wywrze wpływ wzrost wartości produkcji, zużycie pośrednie oraz saldo dopłat i podatków do działalności operacyjnej. Do 2013 roku średnia wartość produkcji ogółem gospodarstwa wzrośnie o około 55,3 tys. zł, z jednoczesnym jednak wzrostem kosztów zużycia pośredniego o 52,9 tys. zł, co zaowocuje przyrostem wartości dodanej brutto tylko o 2,4 tys. zł, a więc o 1,6%. W tej sytuacji wzrost wartości dodanej w gospodarstwach beneficjentów w 2013 roku będzie zatem możliwy przede wszystkim dzięki wzrostowi salda dopłat i podatków do działalności operacyjnej.

5. Wnioski

Przeprowadzona analiza daje podstawy do oceny wartości dodanej brutto w gospodarstwach, które w 2008 roku zaczęły realizować działanie „Ułatwianie startu młodym rolnikom” (działanie 112) lub „Modernizacja gospodarstw rolnych” (działanie 121). Ocenę sporządzono na podstawie rzeczywistych danych obejmujących lata 2009 i 2010 oraz projekcji ustalonych dla 2013 roku.

Do celów analizy wyodrębniono dwie panelowe grupy gospodarstw rolnych prowadzących nieprzerwanie rachunkowość rolną dla Polskiego FADN w latach 2008, 2009 i 2010. Na pierwszą grupę złożyły się gospodarstwa rolne beneficjentów, którzy skorzystali w 2008 roku tylko z działania 112, na drugą natomiast te, które skorzystały tylko z działania 121. Natomiast do porównań wybrano gospodarstwa spełniające warunki przyznania wsparcia w ramach obu wymienionych działań, ale z tej pomocy w 2008 roku nie skorzystały.

Analiza wykazała, że gospodarstwa beneficjentów biorące od 2008 roku udział w działaniach 112 i 121 uzyskały w latach 2009-2010 i w projekcji na 2013 rok wyraźny wzrost wartości dodanej brutto w stosunku do gospodarstw będących punktem odniesienia. Warto jednak zwrócić uwagę na fakt, że gospodarstwa beneficjentów charakteryzowały się w roku bazowym większym potencjałem produkcyjnym i korzystniejszymi wynikami ekonomicznymi niż użytkownicy gospodarstw pozostałych. Słuszne jest zatem stwierdzenie, że z obu analizowanych działań skorzystały gospodarstwa silniejsze ekonomicznie, w których korzystna sytuacja ekonomiczna pozwoliła na realizację inwestycji.

Budżetowe środki unijne i krajowe przeznaczone na ułatwienie startu młodym rolnikom rozpoczynającym prowadzenie własnego gospodarstwa rolnego, a także środki przeznaczone na modernizację gospodarstw rolnych w ramach Planu Rozwoju Obszarów Wiejskich obejmujących lata 2007-2013 były zatem wykorzystywane zgodnie z przeznaczeniem i przynosiły korzyści gospodarstwom, które o nie skutecznie zabiegały.

Literatura:

1. Drucker P.F.: *Praktyka zarządzania*, Akademia Ekonomiczna w Krakowie, Kraków 1994.
2. *Handbook of Common Monitoring and Evaluation Framework*, Directorate General for Agriculture and Rural Development, 2006.
3. Dziwulski M.: *Poziom specjalizacji produkcji żywca wieprzowego a efektywność gospodarstw rolniczych*, Journal of Agribusiness and Rural Development, 1/2012.
4. *Good Practice Guidance and Uncertainty Management in National GHG Inventories*, IPCC 2006.
5. *Gospodarstwa rolne – grupy obszarowe a kierunki produkcji*, GUS, Warszawa 2005.
6. Józwiak W., Michna W., Mirkowska Z.: *Procesy zachodzące w rolnictwie polskim w latach 1990-2010, projekcje na rok 2013 i pożądana wizja rolnictwa w 2020 roku. Zagadnienia wybrane*, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2011.
7. Józwiak W., Kagan A., Mirkowska Z.: *Innowacje w polskich gospodarstwach rolnych, zakres ich wdrażania i znaczenie*, Zagadnienia Ekonomiki Rolnej, nr 3(332)/2012.
8. Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z 17 października 2007 r. w sprawie szczegółowych warunków i trybu przyznawania pomocy finansowej w ramach działania „Ułatwianie startu młodym rolnikom” objętego Programem Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013.
9. Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z 17 października 2007 r. w sprawie szczegółowych warunków i trybu przyznawania pomocy finansowej w ramach działania „Modernizacja gospodarstw rolnych” objętego Programem Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013.
10. Schumpeter J.: *Teoria wzrostu gospodarczego*, PWN, Warszawa 1960.
11. Terluin I.J., Berkhout P.: *Exploring the perspectives of a mixed case study approach for the evaluation of the EU Rural Development Policy 2007-2013*, Ancona- 122 EAAE Seminar “Evidence-Based Agricultural and Rural Policy Making”, 2011.
12. Tomczak F.: *Zmiany Wspólnej Polityki Rolnej – konsekwencje dla polskiego rolnictwa i źródeł finansowania polityk narodowych*, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2009.
13. *Wyniki standardowe uzyskane przez indywidualne gospodarstwa rolne uczestniczące w Polskim FADN w 2009 roku*, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2011.
14. Ziętara W.: *Miary wielkości gospodarstw i przedsiębiorstw rolniczych*, Roczniki Nauk Rolniczych, Seria G, T. 96, z. 4, 2009.
15. Ziętara W., Zieliński M.: *Polskie gospodarstwa roślinne na tle gospodarstw niemieckich i węgierskich*, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2011.
16. Ziętara W., Zieliński M.: *Efektywność i konkurencyjność polskich gospodarstw rolniczych nastawionych na produkcję roślinną*, Zagadnienia Ekonomiki Rolnej nr 1/2012.

PRÓBA SPORZĄDZENIA PROJEKCJI
WARTOŚCI DODANEJ BRUTTO POLSKIEGO ROLNICTWA
W PERSPEKTYWIE ŚREDNIOTERMINOWEJ.
ASPEKTY METODYCZNE

1. Wprowadzenie

Biologiczno-techniczny charakter rolnictwa wpływa na duże ryzyko prowadzenia produkcji rolniczej. Nie można bowiem przewidzieć zdarzeń, takich jak przymrozki, susze, gradobicia czy powódzie, a przecież nawet mniej gwałtowne zmiany pogody, takie jak wzrost lub spadek temperatury mogą wpłynąć niekorzystnie na wyniki produkcyjne. Natomiast długotrwałe zmiany klimatyczne mogą utrudnić lub całkowicie uniemożliwić prowadzenie niektórych rodzajów działalności. Wśród innych zmian, na które rolnicy mają niewielki lub żaden wpływ, można wskazać decyzje rządu w odniesieniu do rolnictwa, jak również zmiany preferencji konsumentów. Rolnicy nie mają więc praktycznie wpływu na kształtowanie się cen poszczególnych produktów rolniczych, które kształtują się w wyniku określonych i dynamicznie zmieniających się sytuacji zachodzących na rynku krajowym. Co więcej, ten ostatni reaguje również na sytuacje występujące na rynkach zagranicznych.

Właśnie w takich zmieniających się ciągle warunkach gospodarowania rolnicy podejmują decyzje, często fundamentalne dla dalszego funkcjonowania swych gospodarstw. Aby ograniczyć ryzyko związane z takimi decyzjami, ważne jest rozpoznanie przyszłych warunków w jakich nastąpi ich realizacja. Wiedza na temat kształtowania się zjawisk gospodarczych w przyszłości pozwoli bowiem uniknąć zagrożeń lub też wykorzystać nadarzające się okazje. Narzędziem, które umożliwia uzyskanie takiej wiedzy wspomagającej proces decyzyjny w gospodarstwach jest prognozowanie. Pozwala ono zmniejszać ryzyko i podejmować j trafniejsze decyzje.

Świadomość jak istotnym i pomocnym narzędziem może być prognozowanie, skłoniła do przygotowania tego opracowania. Posługując się metodami prognostycznymi wykonano projekcję wartości dodanej brutto polskiego rolnictwa w perspektywie średnioterminowej. Podjęto w ten sposób próbę określenia kierunku w jakim wartość ta będzie zmierzać w ciągu najbliższych kilku lat. W opracowaniu skupiono się przede wszystkim na opisie metod użytych do wykonania niezbędnych obliczeń, poczynawszy od podstawowych informacji na temat prognozowania i metod prognostycznych poprzez opis kolejnych etapów

budowy prognozy. Wyniki przeprowadzonych obliczeń zostaną krótko opisane pod koniec pracy.

2. Wybrane informacje na temat prognozowania

Prognozowanie jest jedną z najdynamiczniej rozwijających się dyscyplin naukowych. Służy ono przede wszystkim do poszukiwania najbardziej prawdopodobnego obrazu przyszłości, by zrationalizować podejmowanie decyzji. Według Zeliaśa „Prognozowanie to racjonalne naukowe przewidywanie przyszłych zdarzeń” [Zeliaś1997]. Główną cechą, która różni prognozy od przepowiedni, wróżb czy przypuszczeń jest wiedza, a słowo „gnoza” zaczerpnięte ze starożytnej greki, oznacza właśnie wiedzę. Podstawą prognozowania jest więc wiedza na temat kształtowania się badanego zjawiska, w szczególności jego dotychczasowego przebiegu oraz aktualnego stanu układu [Zeliaś, Pawełek, Want 2003]. Ważną cechą prognoz jest również ich naukowy charakter, gdyż przy ich sporządzaniu korzystamy z naukowych metod badawczych.

Często zamiast terminu prognoza używa się określenia „predykcja”. Wyrażenie to definiuje się jako proces ekonomicznego wnioskowania odnoszącego się do określonej przyszłości. Kolejnym terminem odnoszącym się do naukowego przewidywania przyszłości jest projekcja. Jest to uproszczone, niekiedy schematyczne przeniesienie obrazu przeszłości w przyszłość [Stańko 1999].

Prognozy pełnią szereg ważnych funkcji, z których najbardziej oczywistą jest funkcja informacyjna. Podstawowym celem prognoz jest bowiem uzyskanie informacji na temat najbardziej prawdopodobnego obrazu przyszłości. Dalsze funkcje wynikają z tego, w jaki sposób informacje te mogą być wykorzystywane. Przede wszystkim mają one służyć wspomaganie procesów decyzyjnych, dlatego tak ważna jest funkcja preparacyjna (decyzyjna) prognoz. Jako przykład mogą posłużyć decyzje rolników dotyczące struktury zasiewów czy też pogłowia zwierząt w zależności od przewidywanych cen poszczególnych produktów rolnych. Prognozy mogą być pomocne nie tylko przy podejmowaniu decyzji operacyjnych, których skutki możemy obserwować w stosunkowo bliskiej przyszłości, ale również mogą być przyczynkiem do wyboru długookresowej strategii prowadzenia gospodarstwa (przedsiębiorstwa) – mówimy wtedy o funkcji strategicznej. Kolejną ważną funkcją prognoz jest funkcja ostrzegawcza. Prognozy mogą bowiem ostrzegać przed wystąpieniem niepożądanych wydarzeń, np. niekorzystnej zmiany kierunku czy siły badanego zjawiska. Uzyskanie takich informacji w odpowiednim czasie daje możliwość podjęcia działań zapobiegawczych. Decydent w miarę istniejących możliwości może przeciwdziałać zdarzeniom niekorzystnym, jak również podejmować działania sprzyjające spełnieniu się korzystnego

wariantu. Jeżeli prognoza zachęca do podejmowania takich działań mówimy o funkcji aktywacyjnej prognoz.

Naukowe przewidywanie przyszłości jakim jest prognozowanie, jest narzędziem przydatnym aczkolwiek niedoskonałym, obciążonym błędem. Nie jest możliwe uzyskanie bezbłędnej prognozy, szczególnie w rolnictwie, na które w przeciwieństwie do zjawisk fizycznych odbywających się w stałych warunkach wpływa dużo czynników trudnych do przewidzenia. Warunki gospodarcze ulegają ciągłym zmianom, co utrudnia sporządzenia trafnych prognoz. Niemniej jednak, aby prognoza spełniała swoje funkcje musi charakteryzować się odpowiednim stopniem dokładności.

Posiadanie wiedzy na temat kształtowania się badanego zjawiska oraz znajomość istniejących prawidłowości pozwala na uzyskanie mniejszych błędów prognoz. Duży wpływ na trafność prognoz ma horyzont prognozy. Generalnie im dłuższy horyzont prognozy tym prawdopodobieństwo wystąpienia przewidywanego stanu maleje. Z odwrotną sytuacją mamy natomiast do czynienia przy głębokości prognozy, im dłuższy bowiem okres obserwowania danego zjawiska tym trafność prognozy powinna być lepsza [Stańko 1999].

Bardzo ważne dla trafności prognoz jest stosowanie metod odpowiednich do opisywania rzeczywistości charakteryzującej badane zjawisko. Najczęściej jednak o wyborze metody prognozowania decydują względy praktyczne, takie jak dostępność, koszt, rodzaj oraz jakość danych, możliwość łatwego zastosowania w praktyce czy też łatwość interpretacji wyników. Istotnym kryterium wyboru metody jest horyzont prognozy, ponieważ niektóre metody można stosować tylko do sporządzania krótkoterminowych prognoz, inne sprawdzają się lepiej przy prognozach długookresowych. Innym ważnym kryterium doboru metody jest wiarygodność i dopuszczalność otrzymanej dzięki niej prognozy [Sobczak 2008].

Metody prognozowania można dzielić na różne grupy w zależności od technik ich sporządzania, charakteru zmiennej prognozowanej, celu i rodzaju prognozy. Najczęściej jest to podział na metody ilościowe utożsamiane z metodami matematyczno-statystycznymi oraz na metody jakościowe, przez które rozumie się metody niematematyczne (heurystyczne).

Metody niematematyczne opierają się nie na ścisłych obliczeniach, ale na podejściu zdroworozsądkowym. Najczęściej wykorzystują opinie grupy ekspertów, oparte na ich ugruntowanej wiedzy, doświadczeniach i intuicji. Przy ich wykorzystaniu często przyjmuje się założenie, że opinia grupy osób ma większą wartość od osądu indywidualnego. Stosowane są głównie do sporządzania prognoz długookresowych, np. odkryć naukowych, jak również do przewidywania zmian istniejących prawidłowości. Metody te służą głównie do znajdowania najbardziej realistycznych wariantów wydarzeń. Może być to konkretna wielkość

badanego zjawiska albo przewidywany kierunek zmian. Do metod tych zaliczamy przede wszystkim metody: ankietowe, intuicyjne, ekspertyz, refleksji, analogowe, a także metodę delficką i kolejnych przybliżeń.

Drugą grupę stanowią metody ilościowe. Najczęściej stosowane są do prognozowania na krótki okres zjawisk niezbyt skomplikowanych. Metody te oparte są głównie na teorii statystyki i matematyki. Dzieli się one na dwie podgrupy, metody oparte na modelach deterministycznych oraz metody oparte na modelach ekonometrycznych. Modele deterministyczne służą przede wszystkim rozważaniom teoretycznym, gdyż zmiany opisywanego przez nie układu są z góry przesądzone i nie zawierają elementu losowości.

W prognozowaniu zjawisk gospodarczych wykorzystuje się przede wszystkim metody oparte na modelach ekonometrycznych, wśród których wyróżniamy: klasyczne modele trendu, adaptacyjne modele trendu, modele autoregresyjne, modele przyczynowo opisowe oraz wielorównaniowe modele ekonometryczne (w tym modele proste, rekurencyjne i o równaniach współzależnych). Prognozowanie z zastosowaniem tych modeli odbywa przez ekstrapolacje prawidłowości zaobserwowanych w przeszłości w przyszłość, wymagana jest przy tym znajomość wartości zmiennych objaśniających w okresie prognozy. Zakłada się jednocześnie, że zależności strukturalne opisywane przez model będą stabilne w czasie oraz dopuszcza się ekstrapolację prawidłowości poza próbie statystyczną. Uzasadnia to ustalenie przyszłego poziomu zjawiska na podstawie modelu opisującego prawidłowości kształtujące przebieg tego zjawiska w czasie [Nowak 2009].

3. Dane i metodyka badań

Jedną z przedstawionych metod prognostycznych, a mianowicie klasyczne modele trendu, wykorzystano do sporządzenia projekcji wyników polskiego rolnictwa na lata 2011-2014. W tej części opracowania przedstawione zostaną kolejne etapy budowy projekcji. Użycie terminu projekcja zamiast prognoza w odniesieniu do ostatecznie uzyskanych wyników jest celowe. Ma to związek z uproszczonym podejściem do opisu badanych zjawisk oraz ze sposobem uzyskania przewidywanych wartości.

Punktem wyjścia przeprowadzonych analiz były dane liczbowe pozyskane z rachunków ekonomicznych dla rolnictwa (RER), które sporządzane są w IERiGŻ-PIB od 1998 roku na potrzeby Komisji Europejskiej. Analizując wyniki rolnictwa brano pod uwagę wartość produkcji roślinnej, zwierzęcej i pozostałej produkcji rolniczej oraz koszty produkcji (bez kosztów czynników zewnętrznych, amortyzacji).

Tabela 1

Rodzaje danych wykorzystywanych do projekcji według kategorii przychodów i kosztów

Przychody według rodzaju produkcji			Kategorie kosztów produkcji
Produkcja roślinna	Produkcja zwierzęca	Pozostała produkcja rolnicza	
Pszenica	Żywiec wołowy	Usługi rolnicze	Nasiona kupowane
Żyto	Żywiec wieprzowy	Przetwórstwo produktów	Paliwa i smary
Jęczmień	Żywiec drobiowy		Nawozy mineralne
Owies i mieszanki jare	Mleko		Środki ochrony roślin
Kukurydza	Inne produkty pochodzenia zwierzęcego		Koszty weterynaryjne
Inne zboża			Pasze własne
Rzepak			Pasze zakupione
Strączkowe na nasiona			Naprawy
Buraki cukrowe			Remonty budynków
Pastewne rośliny			Usługi rolnicze
Warzywa			Inne dobra i usługi
Ziemniaki			
Owoce			
Inne produkty roślinne			

Źródło: opracowanie własne autora.

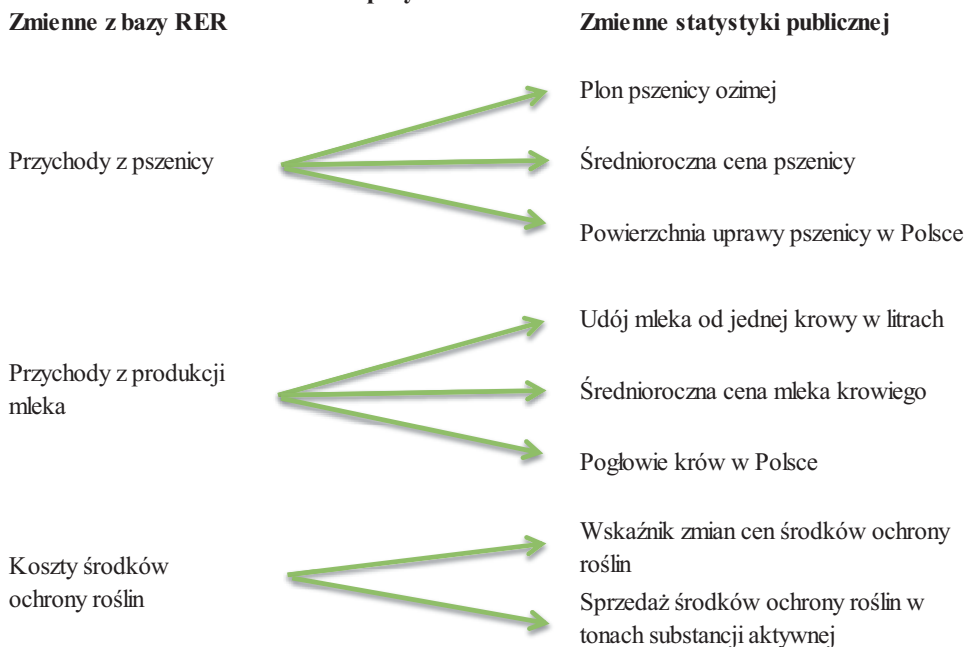
Jako główną kategorię wynikową do oceny uzyskanych efektów przyjęto wartość dodaną brutto liczoną jako różnica przychodów bez dopłat i kosztów według następującego równania:

$$\text{Wartość dodana brutto} = \text{Przychody z produkcji roślinnej} + \text{Przychody z produkcji zwierzęcej} + \text{Przychody z pozostałej produkcji rolniczej} - \text{Koszty produkcji}$$

Dodatkowo przychody i koszty podzielono na kategorie w zależności od rodzaju produkcji i kosztów. Schemat zgromadzonych danych dla poszczególnych składników pozycji przychodów i kosztów przedstawiono w tabeli 1.

Celem przeprowadzonych badań było stworzenie średniookresowej projekcji przychodów i kosztów, a w konsekwencji wartości dodanej brutto. Pierwszym krokiem przeprowadzonej analizy było wyodrębnienie czynników, które determinowały ich wysokość. Dla produkcji roślinnej były to: plony, ceny produktów głównych (nasion, owoców, itd.) oraz powierzchnie uprawy, a dla produkcji zwierzęcej – ceny produktów głównych (mleko, żywiec), pogłowie zwierząt/wielkość produkcji, wydajność mleczna krów i produkcja żywca na jedną sztukę trzody chlewnej. Na wysokość kosztów wpływ miały natomiast ceny poszczególnych środków produkcji oraz wielkość nakładów. Przykład takiego przyporządkowania przedstawiono na schemacie 1.

Schemat 1. Przykład przyporządkowania zmiennych determinujących wysokość przychodów i kosztów

Dla każdej kategorii przedstawionej w tabeli 1 określono czynniki charakteryzujące ich zmienność, następnie przystąpiono do zebrania potrzebnych danych korzystając z opracowań statystyki publicznej (GUS). Były to dane średnioroczne i pochodziły z okresu od 1990 do 2010 roku. Z uwagi na denominację krajowego pieniądza przeprowadzoną na przełomie 1994 i 1995 roku, dla niektórych szeregów czasowych wykorzystano dane od roku 1995, co pozwoliło zachować ich spójność.

Niestety zebranie wszystkich potrzebnych danych było z różnych powodów niemożliwe. Przykładowo ze względu na specyfikę produkcji warzyw i owoców nie uzyskano informacji na temat ich średnich cen oraz plonów. W takich przypadkach wykorzystywano zagregowany wskaźnik np. cen produktów rolniczych sprzedawanych przez rolników, a dla większych pozycji zbiorczych takich jak „inne zboża” w przypadku braku danych do scharakteryzowania ich przebiegu w czasie wybierano niekiedy konkretną produkcję (w tym wypadku pszenżyto).

W ten sposób uzyskano zbiór zmiennych (szeregów czasowych). Następnie podjęto próbę ich modelowania oraz sporządzenia projekcji. Wykorzystano w tym celu klasyczne modele tendencji rozwojowej. Modele te są stosunkowo proste w obliczeniach i dają łatwe do interpretacji wyniki, a przy tym można je stosować dla szeregów czasowych, w których występują wahania przypadkowe

i trend. Są to modele ekonometryczne, gdzie zmienną objaśnianą jest poziom badanego zjawiska w czasie a zmienną objaśniającą czas. Przyjmuje się, że efekt wpływu czynników kształtujących przebieg zmiennej zależnej jest widoczny w jej zmianach obserwowanych w czasie.

Podstawą budowy klasycznego modelu tendencji rozwojowej jest wybór postaci analitycznej funkcji trendu $f(t)$, gdzie t oznacza czas. Konstrukcja prognozy przy pomocy tego modelu wymaga założenia, że funkcja ta nie ulegnie zmianie oraz czynniki przypadkowe nie zniekształcą analizowanego zjawiska w horyzoncie predykcji [Pułaska-Turyńska 2011]. Wybór funkcji trendu dokonano metodą heurystyczną, czyli oszacowano kilka postaci tej funkcji a następnie dokonano wyboru według zastosowanego kryterium [Stańko 1999]. Brano pod uwagę pięć funkcji: liniową, wielomianu drugiego stopnia (kwadratową), wykładniczą, potęgową i logarytmiczną. Dla każdego z rozpatrywanych szeregów stworzono modele trendu następującej postaci:

$$Y_t = \beta_0 + \beta_1 t + \varepsilon_t - \text{model trendu liniowego};$$

$$Y_t = \beta_0 + \beta_1 t + \beta_2 t^2 + \varepsilon_t - \text{model trendu kwadratowego};$$

$$Y_t = \beta_0 e^{-\beta_1 t + \varepsilon_t} - \text{model trendu wykładniczego};$$

$$Y_t = \beta_0 t^{\beta_1} e^{\varepsilon_t} - \text{model trendu potęgowego};$$

$$Y_t = \beta_0 + \beta_1 \ln(t) + \varepsilon_t - \text{model trendu logarytmicznego};$$

gdzie:

Y_t – wartość zmiennej objaśnianej w punkcie t ,

t – zmienna objaśniająca (czas) przyjmuje wartości całkowite od 1 do ∞ ,

β_0 – wyraz wolny,

β_1, β_2 – parametry funkcji,

ε_t – składnik losowy.

Parametry tych modeli wyestymowano metodą najmniejszych kwadratów. Dla modeli wykładniczego i potęgowego użycie tej metody wymagało uprzedniego zlogarytmowania obydwu stron równania. Oceny parametrów uzyskane przy pomocy tak przekształconych modeli wykorzystano następnie do wyliczenia parametrów modelu wyjściowego.

Po uzyskaniu ocen parametrów wszystkich modeli, dla każdego z nich obliczono wartości teoretyczne zmiennej prognozowanej wraz z prognozowanymi wartościami na okres horyzontu prognozy. Następnie do dalszych prac wybrano po jednym modelu dla każdego z analizowanych szeregów. Jako główne kryterium doboru zastosowano współczynnik determinacji R^2 . Współczynnik ten

przyjmuje wartości od 0 do 1 i informuje, w jakim stopniu zbudowany model objaśnia zmienność badanego zjawiska.

Specyfika danych powodowała, że często najwyższym współczynnikiem determinacji charakteryzował się model kwadratowy, lecz uzyskane przy jego pomocy prognozy nie zawsze były wiarygodne. Dlatego czasami rezygnowano z mechanicznego wyboru modelu z najwyższym R^2 , a dokonywano go na podstawie wiedzy eksperckiej lub zaczerpniętej z literatury naukowej tematu o kształtowaniu się analizowanego zjawiska w czasie.

Zdarzały się też szeregi czasowe, dla których żaden z modeli nie wyjaśniał w wystarczającym stopniu jego zmienności (współczynnik determinacji był niewielki). Przyjęto założenie, że R^2 powinien być większy od 0,36 by można było uznać model za wystarczający do dalszych analiz. W przypadku, gdy dla danej zmiennej żaden z modeli nie spełniał tego założenia, sprawdzano istotność parametrów. W tym celu stosowano test t-studenta. Wartość poziomu istotności tego testu ustalona na 0,05. Następnie porównano ją z wartością współczynnika *p-value*. Dla opisywanego testu *p-value* interpretuje się jako prawdopodobieństwo uzyskania otrzymanej w wyniku estymacji oceny parametru, gdy w rzeczywistości parametr ten jest nie istotny. Jeżeli wartość ta była mniejsza od przyjętej wartości krytycznej, to były podstawy do odrzucenia hipotezy zerowej o braku istotności parametru. W modelu trendu można to interpretować jako potwierdzenie istotnego wpływu czasu na kształtowanie się badanego zjawiska. Jeżeli pomimo niskiego współczynnika determinacji test t-studenta wskazywał na istotny wpływ czasu na zmienną objaśnianą, wyboru czy dany model brać pod uwagę dokonywano na podstawie posiadanej wiedzy. W przeciwnym wypadku model ostatecznie odrzucano. W tabeli 2 przedstawiono wyniki estymacji modeli tendencji rozwojowej dla jednej z badanych zmiennych, konkretnie dla ceny żywca bydlęcego bez cieląt. Wszystkie modele charakteryzowały się wysokim współczynnikiem determinacji. Parametry prawie wszystkich modeli były statystycznie istotne ($p\text{-value} < 0,05$). Wyjątek stanowił model trendu kwadratowego, mimo że charakteryzował się on najwyższym współczynnikiem R^2 . Można na tej podstawie przypuszczać, że model ten nie opisywał badanego zjawiska trafnie.

Przed ostatecznym wyborem modelu do dalszych analiz w omawianym przypadku przeanalizowano wartości teoretyczne dla modeli z najwyższym współczynnikiem determinacji. Na wykresach 1A i 1B przedstawiono rzeczywiste ceny żywca bydlęcego bez cieląt oraz wartości teoretyczne tych cen wyliczone na podstawie modeli trendu odpowiednio kwadratowego i liniowego. W przypadku tego pierwszego modelu można zauważyć, że wzrost wartości prognozowanych (na wykresie zaznaczone na zielono) jest bardziej dynamiczny niż w drugim modelu. Trudno się jednak spodziewać by ceny żywca bydlęcego bez cieląt rosły

w takim tempie. Biorąc dodatkowo pod uwagę, że model trendu kwadratowego ma parametry statystycznie nieistotne, zdecydowano wybrać do dalszych analiz model trendu liniowego, który miał drugą co do wielkości wartość współczynnika determinacji.

Tabela 2

Wyniki estymacji modeli trendu dla ceny żywca bydłęcego bez cieląt

Typ modelu	R ²	Parametr	Ocena parametru	P-value
Model trendu liniowego	0,869	β_0	1,768	0,0000
		β_1	0,156	0,0000
Model trendu kwadratowego	0,891	β_0	2,095	0,0000
		β_1	0,053	0,4135
		β_2	0,006	0,1121
Model trendu wykładniczego	0,866	β_0	1,966	0,0000
		β_1	0,050	0,0000
Model trendu potęgowego	0,778	β_0	1,707	0,0000
		β_1	0,298	0,0000
Model trendu logarytmicznego	0,711	β_0	1,406	0,0004
		β_1	0,898	0,0000

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

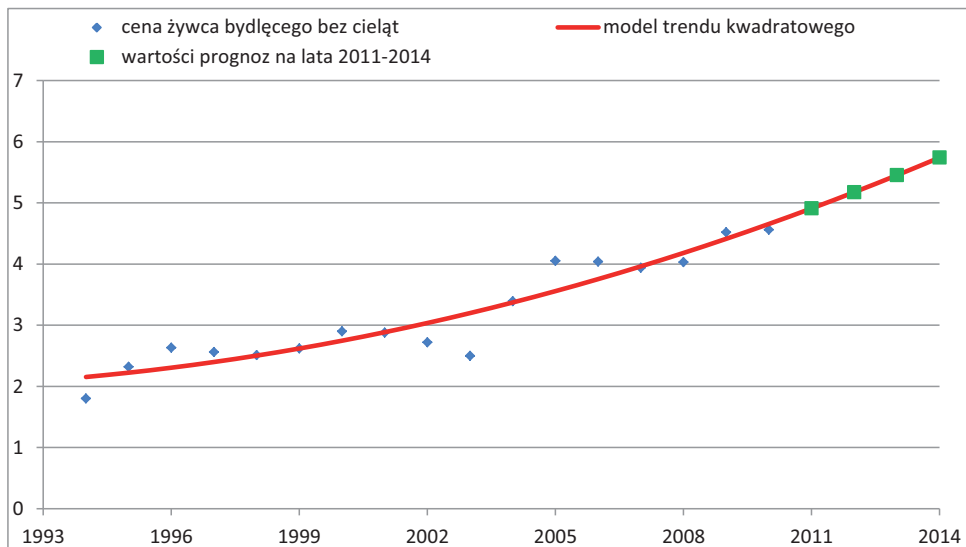
Dla każdego analizowanego szeregu czasowego dokonano wyboru jednego modelu w sposób analogiczny, jak to zostało przedstawione na przykładzie powyżej. Sugerowano się przy tym wysokością współczynnika determinacji, istotnością parametrów oraz posiadaną wiedzą na temat badanego zjawiska. Zdarzały się jednak przypadki, gdy wszystkie modele miały niski R² oraz nieistotne parametry. W takiej sytuacji przyjmowano, że poziom danego zjawiska nie zmienia się w czasie.

Po dokonaniu wyboru modeli dla poszczególnych zmiennych wykorzystano wartości teoretyczne, łącznie z prognozą, do wyliczenia wskaźników zmian wartości z roku na rok, gdzie rok poprzedni = 1. Uzyskano w ten sposób m.in. wskaźniki zmian w okresie horyzontu prognozy. Wskaźniki te wykorzystano do oszacowania przychodów i kosztów w rolnictwie polskim na okres horyzontu projekcji. Pamiętano przy tym o odpowiednim ich przyporządkowaniu zgodnie ze schematem 1.

Całą procedurę można zobrazować na przykładzie przychodów z produkcji mleka. Jako czynniki determinujące wartość tych przychodów wyodrębniono: cenę mleka, wydajność mleczną krów oraz pogłowie krów mlecznych. Dla każdej z tych zmiennych utworzono pięć modeli tendencji rozwojowej. Następnie wy-

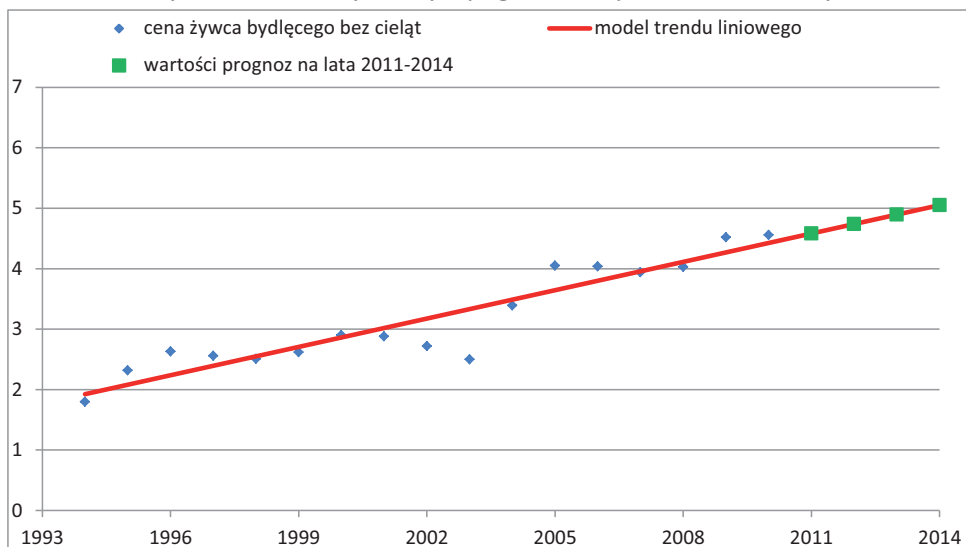
brano po jednym modelu zgodnie z przyjętymi kryteriami. Modele ostatecznie wyselekcjonowane do dalszych obliczeń zaprezentowano na wykresach 2, 3 i 4.

Wykres 1A. Cena żywca bydlęcego bez cieląt oraz trend kwadratowy

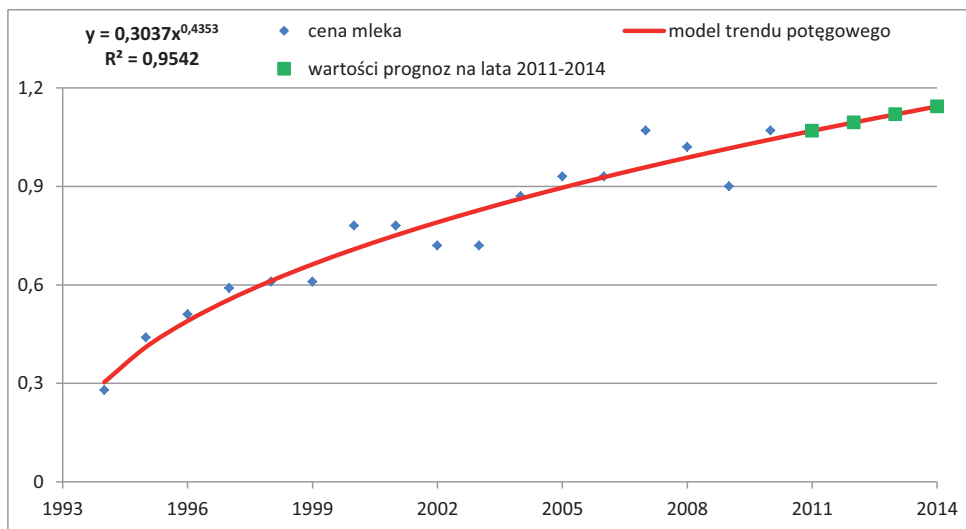
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Wykres 1B. Cena żywca bydlęcego bez cieląt oraz trend liniowy

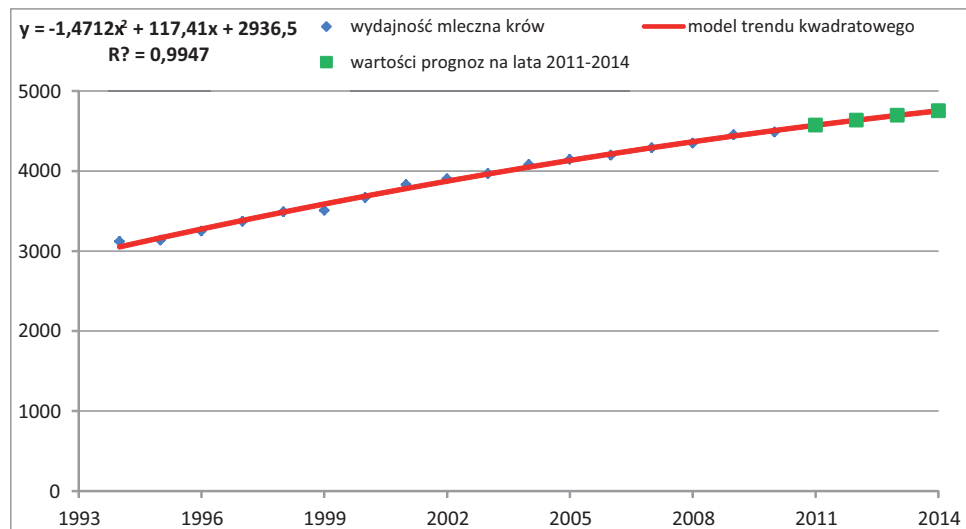
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Wykres 2. Cena mleka oraz trend potęgowy

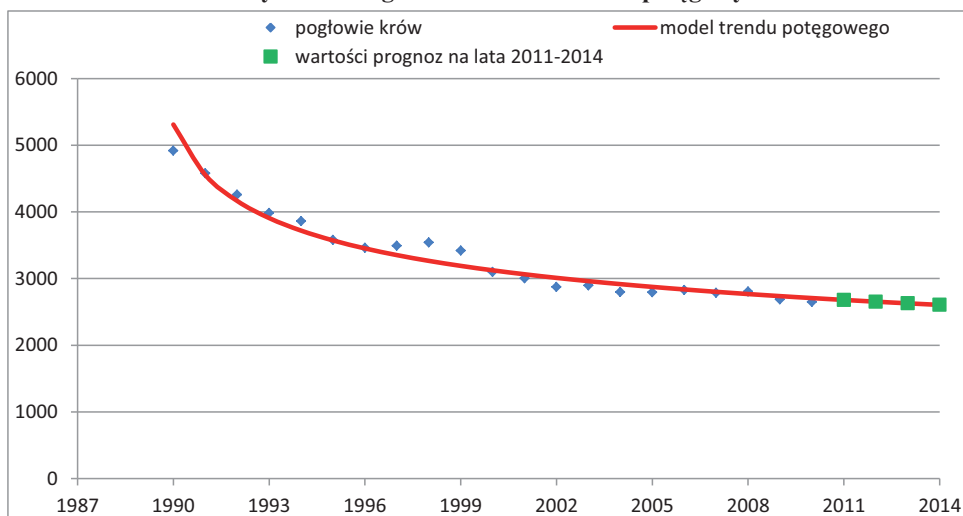
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Wykres 3. Wydajność mleczna krów oraz trend kwadratowy

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Wykres 4. Pogłowie krów oraz trend potęgowy

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Na wykresach zaprezentowano dodatkowo równanie modelu oraz wartość współczynnika R^2 . Można zauważyć, że dla każdej z tych zmiennych wybrany model charakteryzował się wysokim współczynnikiem determinacji, co może świadczyć o dobrym dopasowaniu do danych empirycznych. Prognozowane wartości tych zmiennych również wydają się być wiarygodne. Wartości teoretyczne wraz z prognozą wykorzystano do obliczenia wskaźników zmian. Wartości tych wskaźników na okres prognozowania zaprezentowano w tabeli 3.

Tabela 3

Wskaźniki zmian obliczone na podstawie wybranych modeli trendu dla ceny mleka, mleczności krów i pogłowia krów

Wyszczególnienie	2011/2010	2012/2011	2013/2012	2014/2013
Cena mleka	1,025	1,024	1,023	1,021
Mleczność krów	1,015	1,014	1,013	1,012
Pogłowie krów	0,990	0,990	0,991	0,991

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Kolejnym krokiem było wykorzystanie zaprezentowanych wskaźników do przeszacowania danych wyjściowych pochodzących z RER dla przychodów z produkcji mleka. Na potrzeby przedstawionego przykładu jako punkt wyjścia przyjęto wartość produkcji mleka w 2010 roku. Następnie pomnożono tę wartość przez prognozowane wskaźniki zmian cen mleka, mleczności krów i pogłowia krów z 2011/2010. Uzyskano w ten sposób projekcję produkcji mleka na rok 2011. Mnożąc uzyskany wynik przez wskaźniki zmian z kolejnych lat

otrzymano ostatecznie projekcję na 2014 rok. Ustalenia wynikowe z tym związane zaprezentowano w tabeli 4.

Tabela 4

Wyniki projekcji produkcji mleka (mln zł) dla danych wyjściowych pochodzących z ostatniego roku badań

Wyszczególnienie	Dane rzeczywiste	Projekcja			
	2010	2011	2012	2013	2014
Przychody z produkcji mleka	12 168	12 527	12 875	13 211	13 536

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Analogicznie, jak to zostało przedstawione na przykładzie przychodów z produkcji mleka dokonywano szacunku pozostałych pozycji z tabeli 1. Następnie oszacowane wartości wykorzystano do obliczenia wartości dodanej brutto polskiego rolnictwa w 2014 roku. Wyniki tych obliczeń zaprezentowano i krótko opisano w dalszej części opracowania.

4. Różne warianty modelu oraz wyniki projekcji na 2014 rok

Wybór postaci analitycznej funkcji trendu bez wątplenia ma wpływ na uzyskane wyniki. Dane które przeszacowujemy (RER) również mają duży wpływ na projekcję. W przykładzie z przychodami z produkcji mleka jako punkt wyjścia (punkt startowy) użyto danych z ostatniego roku badań. Jednakże wartości poszczególnych produkcji oraz koszty w kolejnych latach mogą się od siebie bardzo różnić. Dlatego branie pod uwagę jednego roku jako wyjściowego może nie być dobrym podejściem. Jeżeli przykładowo w roku bazowym wyniki danej produkcji były bardzo dobre, szacunek na kolejne lata może być zawyżony. Podobnie, jeżeli rok wyjściowy (bazowy) dla projekcji był niekorzystny dla produkcji rolniczej, wtedy szacunek na kolejne lata będzie zaniżony. W celu uniknięcia takich sytuacji jako bazę dla projekcji brano średnią z kilku lat, przy czym wątpliwości budzi długość tego okresu. Testując model brano pod uwagę dwie możliwości: średnią z trzech lat i średnią z pięciu lat.

Równie istotny był sposób liczenia tej średniej. Rozpatrywano dwie możliwości: liczenie średniej w cenach stałych z ostatniego roku oraz w cenach średnich z danego okresu. Ceny w rolnictwie charakteryzują się dużą zmiennością, dlatego sprowadzając je do jednego roku ryzykujemy, ich zawyżenie lub zniżenie w sztuczny sposób. Natomiast biorąc pod uwagę ceny średnie nie uwzględniamy zmian jakie mogły zająć w ich poziomie, w okresie, dla którego liczona jest średnia.

Pomocą przy podjęciu decyzji co do sposobu liczenia danych dla punktu wyjścia były przeprowadzone symulacje. Na podstawie danych z RER obliczo-

no dla poszczególnych pozycji rachunku (tabela 1) średnie z lat 2004-2006 i 2002-2006 w cenach stałych z roku 2006 oraz w cenach średnich z tych okresów. Następnie zgodnie z przedstawioną metodyką wykonano projekcje wyników na lata 2007-2010, po czym porównano je z danymi rzeczywistymi z kolejnych lat dla tego okresu. Do porównania danych teoretycznych oraz empirycznych wykorzystano średni procentowy błąd względny szacunku. Wartości tych błędów dla najważniejszych pozycji rachunku wartości dodanej brutto polskiego rolnictwa zaprezentowano w tabeli 5.

Analizując zaprezentowane wartości błędów można zauważyć, że są one stosunkowo wysokie, w szczególności dla przychodów z produkcji roślinnej. Wynika to ze specyfiki tej produkcji, która jest mocno narażona na oddziaływanie czynników zewnętrznych, takich np. jak warunki agrometeorologiczne.

Jednocześnie można zauważyć, że wydłużenie okresu, dla którego liczony jest punkt wyjścia do projekcji, wyraźnie pogorszyło wyniki dla cen średnich. Było to konsekwencją zmian, jakie zachodziły w kolejnych latach: uśredniając dane niwelowano wpływ postępu jaki się w tym czasie dokonał. Im dłuży jest okres dla jakiego liczymy średnią, tym więcej informacji ginie.

Tabela 5

Średnie procentowe błędy względne szacunku dla wybranych modeli projekcji na 4 kolejne lata. Porównanie do danych z lat bieżących

Wyszczególnienie	Modele projekcji dla lat bazowych:			
	2004-2006		2002-2006	
	Ceny średnie	Ceny stałe	Ceny średnie	Ceny stałe
Średni błąd dla poszczególnych kategorii przychodów produkcji roślinnej	27,0%	21,8%	28,6%	27,7%
Średni błąd dla poszczególnych kategorii przychodów produkcji zwierzęcej	12,4%	11,7%	18,6%	11,8%
Średni błąd dla poszczególnych kategorii przychodów pozostałej produkcji	11,9%	11,6%	18,9%	21,7%
Średni błąd dla poszczególnych kategorii kosztów	11,2%	10,3%	16,2%	11,0%
Średni błąd przychodów ogółem	11,7%	11,8%	16,4%	10,6%
Średni błąd kosztów ogółem	12,5%	12,0%	16,8%	10,3%
Średni błąd dla wartości dodanej brutto	9,9%	11,3%	15,3%	10,9%

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Jeżeli jako punkt startowy dla projekcji wykorzystujemy średnią z kilku lat, obojętnie z jak długiego okresu, zasadnym wydaje się porównywanie wyników również do średniej. Zaprezentowane w tabeli 5 średnie wielkości względnych błędów szacunku były wynikiem porównania projekcji do danych rzeczywistych z kolejnych lat okresu 2007-2010.

Wartości tych błędów wyraźnie się zmieniają jeżeli wyniki projekcji porównamy do kolejnych średnich z tego okresu. Dla średniej 3-letniej będą to średnie z lat 2005-2007, 2006-2008, 2007-2009 oraz 2008-2010. Analogiczne porównanie wykonano dla średniej 5-letniej. Wartości błędów dla tego podejścia przedstawiono w tabeli 6.

W przypadku porównania wyników projekcji do średnich z kolejnych okresów, bardziej zasadne niż w poprzednim przypadku, wydaje się liczenie punktu wyjścia dla projekcji w cenach średnich. Potwierdzają to zaprezentowane wyniki. Błędy przy takim podejściu są wyraźnie mniejsze niż te zaprezentowane w tabeli 5. Są one też mniejsze niż w przypadku liczenia średniej w cenach stałych¹². Inne przeprowadzone symulacje (nie zaprezentowane w tym opracowaniu) potwierdzają te wnioski.

Tabela 6

Średnie procentowe błędy względne szacunku dla wybranych modeli projekcji na 4 kolejne lata. Porównanie do danych średnich

Wyszczególnienie	Modele projekcji dla lat bazowych:			
	2004-2006		2002-2006	
	Ceny średnie	Ceny stałe	Ceny średnie	Ceny stałe
Średni błąd dla poszczególnych kategorii przychodów produkcji roślinnej	19,4%	18,1%	14,7%	20,0%
Średni błąd dla poszczególnych kategorii przychodów produkcji zwierzęcej	7,0%	9,4%	7,2%	9,3%
Średni błąd dla poszczególnych kategorii przychodów pozostałej produkcji	9,0%	7,5%	13,0%	10,1%
Średni błąd dla poszczególnych kategorii kosztów	6,9%	9,6%	7,3%	11,1%
Średni błąd przychodów ogółem	6,8%	9,7%	6,6%	9,4%
Średni błąd kosztów ogółem	7,6%	10,9%	6,4%	11,7%
Średni błąd dla wartości dodanej brutto	5,2%	7,0%	6,8%	5,7%

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

¹² Nie należy w tym wypadku sugerować się błędem dla wartości dodanej brutto, gdyż jest to kategoria wynikowa, w której niższa wartość błędu jest często wynikiem niwelowania się wzajemnie kolejnych błędów.

Wpływ długości okresu, dla którego jest liczony punkt wyjścia projekcji, jest trudniejszy do zaobserwowania. Wyniki pozostałych przeprowadzonych badań sugerują, że liczenie średniej do punktu startowego (okresu bazowego) daje lepsze wyniki dla dłuższego okresu. Nie mniej, czym dłuższy okres wyjściowy tym wyniki są bardziej uśrednione i tym samym trudniejsze do interpretacji oraz mniej użyteczne.

Ostatecznie po przeprowadzeniu szeregu badań i symulacji na danych przeszłych zdecydowano się na liczenie punktu wyjścia (okresu bazowego) do projekcji jako średniej z 3 kolejnych lat (ostatnio notowanych) w cenach średnich z tego okresu. Uzyskane wyniki należy przy tym interpretować jako wartości średnie dla czterech kolejnych 3-letnich okresów.

Tabela 7

Wyniki projekcji wartości dodanej brutto polskiego rolnictwa na lata 2011-2014 (mln zł)

Wyszczególnienie	Średnia z lat 2008 -2010	2011	2012	2013	2014
Przychody z produkcji roślinnej	35134,24	36284,63	37546,30	38928,86	40442,38
Przychody z produkcji zwierzęcej	35572,04	37035,54	38569,98	40183,07	41882,85
Przychody pozostałe	2348,64	2424,96	2500,01	2573,89	2646,68
Koszty zużycia pośredniego	48067,54	49716,17	51360,36	53002,40	54644,29
Wartość dodana brutto	24987,38	26028,97	27255,94	28683,43	30327,62

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

W tabeli 7 przedstawiono wyniki projekcji przychodów z produkcji rolniczej, kosztów produkcji oraz wartości dodanej brutto polskiego rolnictwa. Obliczenia wykonano przy pomocy opisanej procedury. Jako punkt wyjścia (okres bazowy) do projekcji zastosowano średnią z lat 2008-2010 liczoną w cenach średnich z tego okresu. Wyniki interpretowano jako średnie z kolejnych trzyletnich okresów. Oznacza to, że projekcję na 2014 rok należy odczytywać jako średni poziom wartości dodanej brutto w latach 2012-2014. Przewiduje się, że w okresie tym w porównaniu do wyjściowego wzrosną przychody z produkcji rolniczej o 16,3% (o 11917 mln zł), koszty produkcji o 13,6% (o 6577 mln zł), a wartość dodana brutto o 21,4% (o 5340 mln zł).

5. Podsumowanie

Przedstawiony sposób sporządzenia projekcji wartości dodanej krajowego rolnictwa na 2014 rok nie jest niestety pozbawiony wad. Dla niektórych pozycji z rachunków ekonomicznych dla rolnictwa, czyli RER (tabela 1) charakteryzujących przychody i koszty nie można było bowiem znaleźć danych z przeszłości,

które dałoby się zestawić w szeregi czasowe. Nie zawsze można też było dokonać wyboru najlepszego modelu dla danego szeregu czasowego. Rolnictwo jest trudnym działem do prognozowania, ponieważ wyniki zależą od wielu czynników niezależnych (lub niemal niezależnych) od producentów rolnych, więc nawet jeżeli było możliwe wyodrębnienie tendencji rozwojowej, modele nie były wysokiej jakości. Przykładem mogą być plony poszczególnych upraw roślinnych. Dla większości z tych szeregów żaden model nie wykazywał istotnej zależności między czasem a wielkością zjawiska. Przyjmowano więc założenie, że średni plon się nie zmieni, co oczywiście może być prawdą jedynie w perspektywie kilku lat, ponieważ wielkości te w kolejnych latach często bardzo się różnią. Uzyskanie dobrej prognozy plonu niektórych roślin nawet w perspektywie roku jest trudne lub w ogóle nie możliwe.

Uzyskanie wiarygodnych przyszłych wielkości było trudne lub wręcz niemożliwe nie tylko w przypadku plonów uprawianych roślin. Nawet jeżeli czas był silnie skorelowany z poziomem zjawiska i został wyodrębniony trend, pozostałe czynniki wpływające na zmienność (głównie wahania przypadkowe) powodowały duże różnice w poszczególnych latach. Przeprowadzona procedura miała między innymi na celu zniwelowanie wpływu tych wahań (średnia z 3 lat jako punkt wyjścia do projekcji), nie mniej jednak nie należy traktować uzyskanych wyników jako konkretnych wielkości, jakich należy spodziewać się w przyszłości. Wyniki te prezentują raczej przeciętny poziom jakiego można się spodziewać w okresie projekcji, i jako takie służą do określenia przewidywanego kierunku zmian.

Wyniki przeprowadzonych symulacji wskazują, że przedstawiony sposób projekcji wydaje się dosyć dobrze odzwierciedlać rzeczywiste wartości zmiennych dla produkcji zwierzęcej i kosztów, gdyż zachowywały się one stabilnie w badanym okresie. Zmiany w przychodach z produkcji roślinnej były jednak większe, dlatego ryzyko popełnienia błędu przy szacowaniu wyników tej produkcji jest większe. Model zatem dobrze określał kierunek zmian wartości produkcji ogółem, kosztów ogółem oraz wartości dodanej brutto, nie zawsze jednak dobrze przewidywał siłę tych zmian.

Nie ulega wątpliwości, że wiedza na temat kierunku w jakim zmierza polskie rolnictwo może być bardzo przydatna. Przedstawiona procedura choć budzi zastrzeżenia, daje jednak pewien pogląd na wyniki polskiego rolnictwa w średniej perspektywie czasowej (w 2014 roku) i może być wykorzystana do dalszych analiz związanych z pierwszym rokiem nowej unijnej perspektywy finansowej. W tej książce wątek ten nie będzie jednak kontynuowany. Dokładność posiadanej informacji jest bowiem bardzo ważna, a to skłania do prowadzenia dalszych prac metodycznych w celu uzyskania trafniejszych projekcji.

Literatura:

1. Zeliaś A.: *Teoria prognozy*, wyd. 3, PWE, Warszawa 1997.
2. Stańko S.: *Prognozowanie w rolnictwie*, wyd. 2, SGGW, Warszawa 1999.
3. Sobczak M.: *Prognozowanie. Teoria, przykłady, zadania*, PLACET, Warszawa 2008.
4. Nowak E.: *Zawansowana rachunkowość zarządcza*, wyd. 2, PWE, Warszawa 2009.
5. Pułaska-Turyńska B.: *Statystyka dla ekonomistów*, wyd. III, Difin, Warszawa 2011.
6. Zeliaś A., Pawełek B., Wanat S.: *Prognozowanie ekonomiczne. Teoria, przykłady, zadania*, PWN, Warszawa 2003.

Prof. dr hab. Wojciech Józwiak
Prof. dr hab. Wojciech Ziętara
IERiGŻ-PIB w Warszawie

PRZESŁANKI WSPARCIA INWESTOWANIA W GOSPODARSTWACH ROLNYCH W RAMACH WPR W LATACH 2014-2020¹³

1. Wprowadzenie

Komisja Europejska prowadzi prace przygotowawcze dotyczące kolejnego okresu planowania w perspektywie lat 2014-2020. Przyjęła, że Unia Europejska w tym okresie powinna rozwijać się zgodnie z zasadami wzrostu: trwałego, inteligentnego i zapobiegającemu wykluczeniu społecznemu. Wzrost trwały oznacza gospodarowanie zasobami naturalnymi w sposób zapewniający utrzymanie ich w stanie niepogorszonym dla przyszłych pokoleń. Wzrost inteligentny ma być oparty na wiedzy, a działania podejmowane na takiej podstawie powinny zapobiegać wykluczeniu społecznemu, czyli stwarzać szanse uczestniczenia w życiu społecznym i gospodarczym, wszystkim którzy tego pragną.

W ramach Wspólnych Ram Strategicznych (WRS) sformułowano 10 celów tematycznych, które powinny umożliwić realizację przyjętych zasad. Część z nich odnosi się bezpośrednio do rolnictwa i obszarów wiejskich. Jako przykładowe można wymienić:

- podnoszenie konkurencyjności małych i średnich przedsiębiorstw (MSP) sektora rolnego, rybołówstwa i akwakultury,
- ochrona środowiska i wspieranie efektywności wykorzystania zasobów,
- promowanie przedsięwzięć służących dostosowaniu podmiotów gospodarujących do zmiany klimatu, zapobieganiu i zarządzaniu ryzykiem,
- wspieranie przejścia na gospodarkę niskoemisyjną,
- wspieranie badań naukowych, rozwoju technologicznego i innowacji.

Bazując na celach tematycznych w projekcie rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady w sprawie wsparcia obszarów wiejskich przez Europejski Fundusz Rolnego Rozwoju Obszarów Wiejskich (EFRROW) określono trzy następujące cele Wspólnej Polityki Rolnej (WPR) formułowanej na lata 2014-2020 [Wniosek – Rozporządzenie Parlamentu... 2011]:

¹³ Ten rozdział jest reasumpcją opracowania pt. „Koncepcja ukierunkowania wsparcia gospodarstw rolnych w perspektywie 2014-2020” wykonanego w IERiGŻ-PIB w maju 2012 roku na zlecenie Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi i współfinansowanego z Europejskiego Funduszu Rolnego na Rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich. Opracowanie wykonał zespół w składzie: Wojciech Józwiak, Wojciech Ziętara, Marek Zieliński, Jolanta Sobierajewska, Zofia Mirkowska, z konsultacją Jana Świetlika.

- poprawa konkurencyjności rolnictwa,
- zrównoważone zarządzanie zasobami naturalnymi i działania w dziedzinie klimatu,
- zrównoważony rozwój terytorialny obszarów wiejskich.

Powyższym celom ma przyświecać sześć priorytetów Rozwoju Obszarów Wiejskich (ROW), które powinny zapewnić realizację wyżej określonych zasad i celów WPR:

- transfer wiedzy i innowacje,
- konkurencyjność rolnictwa i żywotność gospodarstw,
- łańcuch żywnościowy i zarządzanie ryzykiem,
- odtwarzanie, chronienie i wzmacnianie ekosystemów,
- efektywne gospodarowanie zasobami i przechodzenie na gospodarkę niskoemisyjną,
- włączenie społeczne, redukcja ubóstwa i promowanie rozwoju gospodarczego na obszarach wiejskich.

Wspomniany wyżej projekt rozporządzenia zawiera propozycje, które umożliwiają rozwiązywanie istotnych problemów gospodarstw rolnych, a także częściowo wsi z punktu widzenia powyższych celów. W artykule 18 tego projektu rozporządzenia pt. „Inwestycje w środki trwałe” przewidziano pomoc inwestycyjną dla gospodarstw w celu poprawy ich efektywności. Natomiast w artykule 20 pt. „Rozwój gospodarstw rolnych i ich działalności gospodarczej” zakładana jest pomoc dla młodych rolników i na: rozpoczęcie działalności pozarolniczej, wspieranie inwestycji w działalności pozarolniczej, wspieranie rozwoju małych gospodarstw i koncentracji ziemi w określonych gospodarstwach poprzez ułatwienie rezygnacji rolników z prowadzenia małych gospodarstw.

W tej sytuacji zachodzi potrzeba określenia przesłanek i kryteriów korzystania przez polskich producentów rolnych (rolników) ze wsparcia w obu tych zakresach. Kryteria te zdaniem autorów tego rozdziału powinny odnosić się do wyznaczenia zarówno górnych, jak i dolnych wielkości gospodarstw z uwzględnieniem nastawienia produkcyjnego określonego przez typy rolnicze, rozumiane zgodnie z definicjami i nazewnictwem obowiązującymi w publikacjach GUS, które zawierają wyniki ostatniego powszechnego spisu rolnego.

Stosowane dotychczas kryteria udzielania wsparcia gospodarstwom rolnym były niejednoznaczne. Wsparcie polegało na zwrocie części nakładów inwestycyjnych, po ich realizacji ze środków własnych lub z kredytów bankowych. Skutkiem takiego podejścia było to, że z pomocy korzystały gospodarstwa silniejsze ekonomicznie, z których część mogła zrealizować te inwestycje bez wsparcia budżetowego. Wyniki przeprowadzonych badań wskazują [Zieliński i Sobierajewska 2012], że gospodarstwa korzystające ze wsparcia poprawiły

wyniki produkcyjne i ekonomiczne. Istnieje jednak pytanie, czy środki budżetowe nie mogły być wykorzystane efektywniej.

Wychodząc z ekonomicznego i społecznego punktu widzenia, przy jednoczesnym uwzględnieniu ograniczoności środków budżetowych, należy przyjąć założenie, że wsparciem powinny być objęte gospodarstwa o mniejszych zasobach, które dzięki pomocy mogą stać się konkurencyjne, z drugiej strony ze wsparcia nie powinny korzystać gospodarstwa silne ekonomicznie, które są konkurencyjne, z uwagi na posiadany potencjał produkcyjny i uzyskiwane wyniki ekonomiczne. Chodzi o stworzenie możliwości do powstania jak największej liczby gospodarstw konkurencyjnych przy danych środkach budżetowych. Biorąc pod uwagę te przesłanki podjęto próbę opracowania kryteriów udzielania wsparcia gospodarstwom, które powinno przyczynić się do poprawy konkurencyjności krajowego rolnictwa poprzez wzrost w nim udziału żywotnych gospodarstw rolnych.

Przed 2004 rokiem tylko około 25 tys. polskich gospodarstw rolnych miało cechy wskazujące na żywotność [Józwiak 2003]. Dostarczały one 2-3% krajowej wartości produkcji rolniczej. Sytuacja ta uległa poprawie po 2004 roku. Ocenia się, że obecnie około 295 tys. gospodarstw zapewnia przyzwoity poziom dochodów na osobę pracującą i środki na inwestycje, które wraz z dopłatami i kredytami zapewniają reprodukcję rozszerzoną majątku trwałego [Józwiak 2012]. Są więc one żywotne. W tej liczbie znajduje się około 77 tys. większych i dużych gospodarstw będących w posiadaniu osób fizycznych i prawnych, które już cechują się żywotnością i około 218 tys. gospodarstw osób fizycznych małych i średniej wielkości, które są w stanie ją osiągnąć. Szacuje się, że łącznie wytwarzają one około 64% krajowej wartości produkcji rolniczej.

Wśród gospodarstw małych (wielkości 2-8 ESU i powierzchni użytków rolnych zbliżonej do średniej krajowej) jest 27% takich, które w większości rokują nadzieję na osiągnięcie takiej zdolności, a wśród tych o średniej wielkości (8-16 ESU i średniej powierzchni kilkunastu ha użytków rolnych) jest ich 51%. Trzeba je zidentyfikować i stworzyć warunki, by stały się gospodarstwami w pełni żywotnymi.

Biorąc pod uwagę wymagania stawiane przez Komisję Europejską w prezentowanym rozdziale określono przesłanki uprawniające polskich rolników do korzystania z określonych rodzajów wsparcia przewidzianego w artykułach 18 i 20 wyżej wzmiankowanego projektu rozporządzenia dotyczącego EFRROW. Wsparcie to powinno doprowadzić w latach 2014-2020 do przemian, których efektem będzie zwiększenie udziału żywotnych (zdolnych do rozwoju) krajowych gospodarstw rolnych. Ograniczy to w przyszłości import produktów pochodzenia rolniczego i zapewni trwale miejsca pracy dla kilkuset

tysięcy osób, a pośrednio co najmniej znośne warunki życia dla 700-800 tys. mieszkańców polskiej wsi.

2. Przyjęta metodologia

W latach 2004-2009 do charakterystyki gospodarstw rolnych w systemie Polskiego FADN wykorzystywano dwa podstawowe kryteria: wielkość gospodarstw mierzona w ESU i typ produkcyjny¹⁴. W 2010 roku miara wielkości gospodarstw wyrażana w ESU została zastąpiona przez wartość Standardowej Produkcji SO (Standard Output). Miernik ten obejmuje tylko wartość produkcji rolniczej (roślinnej i zwierzęcej) i pomija wartość produkcji nierolniczej. Poza tym wyjątkiem, miernik ten liczono tak, jak do 2009 roku liczona była wartość produkcji wykorzystywana do ustalania wielkości miernika ESU. Typ produkcyjny natomiast charakteryzowany począwszy od 2010 roku strukturą wartości SO według rodzajów produkcji prowadzonych w gospodarstwie.

Do wyznaczenia progów wielkości gospodarstw rolnych, których wsparcie będzie uzasadnione, wykorzystano liczby charakteryzujące gospodarstwa rolne zgromadzone w systemie Polskiego FADN za 2010 rok, jako najbardziej aktualne i dostępne. Rok 2010 odzwierciedla jednak swoiście przeciętny stan gospodarstw w trzyleciu 2008-2010. Ilustracją tego stwierdzenia są liczby charakteryzujące poziom produkcji, kosztów i dochodów podany w tabeli 1.

Tabela 1

Poziom i zmiany produkcji, kosztów i dochodów w rolnictwie w latach 2008-2010 w mln zł

Wyszczególnienie	Wartość w mln zł w latach			Wskaźniki zmian (2009=100)		
	2008	2009	2010	2008	2009	2010
Produkcja roślinna	36 430	32 125	35 083	113	100	109
Produkcja zwierzęca	33 847	35 868	37 336	94	100	104
Razem produkcja	70 277	67 993	72 415	103	100	106
Koszty	60 465	58 313	59 094	104	100	101
Dochody przedsiębiorców*	23 505	27 094	31 891	87	100	118

* Dochody gospodarstw rodzinnych (osób fizycznych) i zyski gospodarstw osób prawnych.

Źródło: Rachunki RER.

Z liczb przedstawionych w tabeli 1 wynika, że w 2010 roku miał miejsce wzrost produkcji o 6%, kosztów o 1% i dochodu przedsiębiorcy o 18% w stosunku do roku poprzedniego. Z tego względu rok 2010 określić można jako korzystniejszy pod względem dochodów w rolnictwie. Dochód ten przedstawiał się jeszcze korzystniej na tle liczb z 2008 roku. Dane z 2010 roku stanowią zatem jedynie ilustrację zastosowanego podejścia do określenia kryteriów wsparcia

¹⁴ Podstawą ekonomicznej wielkości gospodarstwa była do 2009 roku wartość standardowej nadwyżki bezpośredniej SGM (Standard Gross Margin). ESU (European Size Unit) była natomiast jednostką wielkości ekonomicznej i odpowiadała równowartości 1200 euro kwoty SGM z całego gospodarstwa.

gospodarstw, tym bardziej że do ich ustalenia wykorzystane zostały wskaźniki SO ustalone dla lat 2003-2005. Przy udzielaniu wsparcia na lata 2014-2020 przyjmować więc należy dane bardziej aktualne. Będzie to możliwe, bo poczynając od wyników dla 2011 roku Polski FADN będzie dysponował aktualnymi współczynnikami SO, obliczonymi dla lat 2005-2009, które będą następnie korygowane w kolejnych latach.

Jako pierwsze kryterium podziału analizowanych gospodarstw objętych monitoringiem Polskiego FADN przyjęto stosunki pracy, mierzone udziałem pracy najemnej w ogólnych nakładach pracy¹⁵. Kierując się tym kryterium podzielono gospodarstwa na te będące w posiadaniu osób fizycznych (rodzinne) – oparte na własnej pracy (do 50% udziału w łącznych nakładach pracy w gospodarstwie) i te z pracą najemną (udział najmu powyżej 50%). Przyjęta definicja gospodarstwa rodzinnego pokrywa się z zawartą w *Ustawie o ustroju rolnym* z 2003 r. Gospodarstwa z pracą najemną mogą funkcjonować w formie prawnej „osoby fizycznej” lub jako osoby prawne (z osobowością prawną).

Jako kolejne kryterium podziału gospodarstw przyjęto typ rolniczy i wielkość gospodarstwa. To pierwsze ustalono na podstawie struktury produkcji, drugie natomiast według łącznej wartości SO gospodarstwa¹⁶. W grupie gospodarstw rodzinnych wyróżniono następujące typy rolnicze gospodarstw (w nawiasach podano liczbę gospodarstw w każdym typie w 2010 roku):

- uprawy polowe (1892),
- uprawy ogrodnicze (358),
- uprawy trwałe = sady i inne plantacje trwałe (392),
- krowy mleczne (2281),
- zwierzęta trawożerne = inne (poza krowami) zwierzęta trawożerne (452),
- zwierzęta ziarnożerne – trzoda chlewna (1426),
- zwierzęta ziarnożerne – drób (44),
- mieszane – z mieszaną produkcją roślinno-zwierzęcą (3744).

---

¹⁵ Większe gospodarstwa zatrudniają stałych pracowników najemnych, a to powiększa znacząco koszty wynagrodzeń w porównaniu do sytuacji w gospodarstwach rodzinnych. Koszty te są większe o kwoty ubezpieczenia emerytalno-rentowego i zdrowotnego i kwoty podatku od wynagrodzeń, a łącznie powoduje to znaczące obniżenie dochodów przedsiębiorcy (zysków) z gospodarstwem zatrudniającym takich pracowników.

¹⁶ W ramach każdego z powyższych typów dokonano podziału gospodarstw na 6 klas wg wartości produkcji (kwoty SO). Opierając się na kryteriach stosowanych w Polskim FADN, przyjęto następujące przedziały wartości produkcji wyrażone w euro: 2000-8000 bardzo małe; 8000-25000 małe; 25000-50000 średnio małe; 50000-100000 średnio duże; 100000-500000 duże; powyżej 500000 bardzo duże.

W grupie gospodarstw z dominacją pracy najemnej wyróżniono natomiast typy rolnicze:

- uprawy polowe (156),
- uprawy ogrodnicze (32),
- krowy mleczne (22),
- zwierzęta ziarnożerne – trzoda chlewna (26),
- zwierzęta ziarnożerne – drób (22),
- mieszane (105).

Następnym kryterium podziału gospodarstw był wskaźnik rentowności przychodów (Return on Sale = ROS) obliczony jednak jako stosunek zysku z zarządzania¹⁷ do wartości przychodów włącznie z wszystkimi płatnościami uzyskiwanymi przez gospodarstwo. Według tego kryterium wydzielono gospodarstwa rentowne ($ROS \geq 0$) i nierentowne ($ROS < 0$).

Każda z wyodrębnionych grup gospodarstw została oceniona dodatkowo przy pomocy 18 mierników i wskaźników, które objęły:

- zasoby ziemi i kapitału,
- nakłady pracy,
- udział obcych czynników produkcji (dzierżawione użytki rolne, pożyczki i kredyty oraz praca najemna) w ogólnych zasobach ziemi i kapitału oraz w łącznych nakładach pracy,
- techniczne uzbrojenie pracy, będące relacją wartości aktywów ogółem w przeliczeniu na 1 osobę pełnozatrudnioną w gospodarstwie,
- obsada zwierząt w sztukach przeliczeniowych (LU) na 1 ha użytków rolnych,
- wartość dodana, liczona jako różnica wartości produkcji ogółem pomniejszona o koszty zużycia pośredniego (bezpośrednie i ogólnogospodarcze) i skorygowana o salda dopłat i podatków dotyczących działalności bieżącej, a następnie przeliczona na jednostkę łącznych nakładów pracy,
- dochód z gospodarstwa osoby fizycznej przeliczony na jednostkę łącznych nakładów pracy,
- zysk z zarządzania (charakterystyka jakości pracy zarządczej), obliczony jako różnica między dochodem gospodarstwa rolnego, a oszacowanymi kosztami użycia własnych czynników produkcji,
- dochód z gospodarstwa osoby fizycznej w przeliczeniu na jednostkę pracy własnej rolnika i członków jego rodziny w gospodarstwie, lub zysk gospo-

---

¹⁷ Zysk z zarządzania stanowi różnicę między przychodami gospodarstwa, łącznie z wszystkimi płatnościami, a kosztami, łącznie z kosztami własnych czynników produkcji zwanymi kosztami alternatywnymi.

darstwa tylko z siłą najemną, również przeliczony na jednostkę nakładów pracy,

- stopa inwestycji, liczona jako relacja wartości inwestycji netto do kwoty amortyzacji,
- wskaźnik charakteryzujący rodzaj reprodukcji majątku trwałego, określany jako relacja wartości inwestycji netto do wartości środków trwałych (łącznie z wartością ziemi).

Część z powyższych wskaźników umożliwiła wskazanie gospodarstw o zbyt małej skali produkcji, co nie pozwoli im modernizować się oraz powiększać majątku i w efekcie nawiązać walki konkurencyjnej na rynku. Gospodarstwa rentowne (zdolne do rozwoju) powinny osiągać dochód na poziomie parytetowym i dodatni wskaźnik rentowności przychodów (ROS). Inne zaś wskaźniki i mierniki wskazywały grupy gospodarstw na tyle duże, że będą dysponować własnymi środkami finansowymi na rozwój, a jeszcze inne posłużą do bliższej charakterystyki wyodrębnionych grup gospodarstw, zarówno tych zakwalifikowanych do wsparcia jak i tych, które tego wsparcia nie powinny otrzymać.

Powiązanie instrumentów wsparcia zawartych w artykule 18 i 20 projektu rozporządzenia EFRROW na lata 2014-2020 z celami ROW, WPR, WRS i zasadami Europa 2020

W tabeli 2 przedstawiono powiązanie instrumentów wsparcia określonych w artykułach 18 i 20 projektu rozporządzenia EFRROW [Projekt rozporządzenia... 2011] z priorytetami dotyczącymi rozwoju obszarów wiejskich (ROW) i celami: wspólnej polityki rolnej (WPR), wspólnych ram strategicznych (WRS) i zasadami Europa 2020.

Tabela 2

Powiązania analizowanych instrumentów wsparcia z priorytetami ROW*, celami WPR* i WRS* oraz z Zasadami Europy 2020

Priorytety ROW	Cele WPR	Cele tematyczne WRS	Zasady Europy 2020
<p><u>Inwestycje w środki trwałe z art. 18</u></p> <p>2. Konkurencyjność rolnictwa i żywotność gospodarstw</p> <p>a. Ułatwienie restrukturyzacji gospodarstw stojących przed problemami strukturalnymi, głównie tych o niskim poziomie uczestnictwa w rynku</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ Uruchomienie chowu trzody chlewnej na dostatecznie dużą skalę lub powiększanie skali chowu zwierząt tego gatunku. ▪ Rozwijanie produkcji zwierzęcej w gospodarstwach bezinwentarзовych lub z małym поголовием zwierząt w celu zbilansowania poziomu nawożenia organicznego. Ocena się, że około 43% gospodarstw nie uzupełnia w pełni materii organicznej w glebie, a to powoduje ograniczanie żyzności gleby. Docelowe są gospodarstwa o powierzchni 50-100 ha użytków rolnych z obsadą 60-80 sztuk przeliczeniowych na 100 ha użytków rolnych. ▪ Uruchomienie lub powiększenie skali chowu bydła mlecznego i opasowego, koni rzeźnych, itd. W gospodarstwach na zaniebanych trwałych użytkach zielonych i gruntach ornym. ▪ Dopasowywanie organizacji produkcji przy powiększaniu powierzchni użytków rolnych gospodarstwa w przypadku zakupu ziemi. ▪ Scalanie (komasacja) gruntów dobrej jakości w celu ograniczenia kosztów produkcji rolniczej. ▪ Modernizacja dróg dojazdowych do pól, sadów, trwałych użytków zielonych i lasów. <p>3. Łańcuch żywnościowy i zarządzanie ryzykiem</p> <p>Poprawa efektywności korzystania z zasobów wodnych poprzez rozwijanie nawodnień wodooszczędnych.</p>	<p>Poprawa konkurencyjności rolnictwa</p>	<p>Podnoszenie konkurencyjności sektora rolnego</p>	<p>Wzrost trwały</p>
<p>4. Odtwarzanie, chronienie i wzmacnianie ekosystemów</p> <p>Odtwarzanie jazów i spiętrzeń wody w miejscach dawnych młynów wodnych lub innych sprzyjających do tego celu warunkach, co dodatkowo będzie poprawiać lokalny bilans wodny.</p>	<p>Zrównoważone zarządzanie zasobami naturalnymi i działaniami w dziedzinie klimatu</p> <p>Zrównoważone zarządzanie zasobami naturalnymi i działaniami w dziedzinie klimatu</p>	<p>Podnoszenie konkurencyjności MŚP** sektora rolnego, rybołówstwa i akwakultury</p> <p>Promowanie dostosowania do zmian klimatu, zapobieganie i zarządzanie ryzykiem</p>	<p>Wzrost trwały</p> <p>Wzrost trwały</p>

<p>5. Efektywne gospodarowanie zasobami i przechodzenie na gospodarkę niskoemisyjną Ograniczenie nakładów pracy i poprawa efektywności korzystania z nośników energii w rolnictwie poprzez wprowadzanie oszczędnych form uprawy gleby (np. uprawy bezorkowej).</p> <p><u>Wsparcie z art. 20</u></p> <p>6. Włączenie społeczne, redukcja ubóstwa i promowanie rozwoju gospodarczego na obszarach wiejskich</p> <p>1a. Pomoc na założenie nowego przedsiębiorstwa (gospodarstwa) na rzecz:</p> <p>(i) młodych rolników</p> <p>Wsparciem powinien być objęty młody rolnik, gdy przejmując gospodarstwo nierentowne, ale z szansami rozwojowymi ustalonymi wg biznesplanu (planu operacyjnego)</p> <p>(iii) rozwoju małych gospodarstw</p> <p>Małe gospodarstwa powinny być wspierane w razie podejmowania lub rozwijania: działalności usługowej, produkcji luzno związanej z ziemią (chów – tuczniaków, drobiu, królików, grzybów; produkcja miodu, itd.), lub intensyfikacji produkcji na zamiedzbanych użytkach rolnych. Rozwój tych działalności należy traktować jako źródło dodatkowych dochodów, które będą zapobiegać wykluczeniu społecznemu.</p>	<p>Poprawa konkurencyjności rolnictwa</p> <p>Zrównoważony rozwój terytorialny obszarów wiejskich</p>	<p>Wsparcie przejścia na gospodarkę niskoemisyjną</p> <p>Wsparcie włączenia społecznego i walka z ubóstwem</p>	<p>Wzrost trwałości</p> <p>Wzrost zapobiegający wyłączeniu społecznemu</p>
---	--	--	--

* ROW – rozwój obszarów wiejskich, WPR – wspólna polityka rolna, WRS – wspólne ramy strategiczne

** MPS – przedsiębiorstwa małej i średnie wielkości

Źródło: *opracowanie własne sporządzone na podstawie materiałów MRIRW.*

3. Kryteria wsparcia gospodarstw

3.1. Kryteria wsparcia gospodarstw z dominacją pracy własnej posiadacza i członków jego rodziny w łącznych nakładach pracy

Podstawą wniosku o wsparcie, powinien być przedłożony projekt reorganizacji gospodarstwa, który będzie zawierał charakterystykę jego sytuacji gospodarczej, cele reorganizacji i sposoby ich osiągnięcia.

3.1.1. Kryteria wsparcia gospodarstw specjalizujących się w uprawach polowych

Słabą stroną gospodarstw specjalizujących się w uprawach polowych (typ „uprawy polowe”) są trudności w osiągnięciu dodatniego bilansu nawozów organicznych, ponieważ są to gospodarstwa bezinwentarżowe lub z bardzo małym pogłowiem zwierząt produkcyjnych. Muszą one zatem stosować substytuty obornika, np. odpowiednio spreparowaną słomę i poplony na przyoranie. Dodatni bilans nawozów organicznych ma tę dodatkową zaletę, że pozwala wiązać w glebie znaczne ilości dwutlenku węgla, co zmniejsza negatywny wpływ rolnictwa na klimat. Niespełnienie warunku dodatniego bilansu nawozów organicznych powoduje bowiem spadek żyzności gleby, wyrażający się nie tylko spadkiem plonów, ale także wzrostem ich wahań z roku na rok.

Gospodarstwa w typie „uprawy polowe” dysponują większym obszarem gruntów ornych niż gospodarstwa innych typów. Z tego powodu zasadne jest zalecenie przyznawania środków na zakup maszyn i ciągników umożliwiających uprawę bezorkową, która pozwala ograniczyć koszty produkcji i poprawić gospodarkę wodną w glebie.

Wielkość analizowanych gospodarstw w typie „uprawy polowe” zawarta była w 2010 roku w przedziale 2-500 tys. euro. W tej grupie systemem Polskiego FADN objętych było 1892 gospodarstwa. Ich rozkład według klas wielkości nie był równomierny. Klasa najmniejsza (o wielkości 2-8 tys. euro) zawierała 288 gospodarstwa, z tego 89 (31%) rentownych i 199 (69%) nierentownych. Gospodarstwa rentowne charakteryzowały się większym udziałem gruntów dzierżawionych, oraz nieco większym udziałem kapitału obcego i pracy najemnej. Ich wskaźnik rentowności przychodów (ROS) był wysoki i wynosił 41%. Uzyskiwały one zysk z zarządzania (19,5 tys. zł.) i dochód z gospodarstwa w przeliczeniu na 1 przeliczeniową jednostkę nakładów pracy własnej (FWU) przekraczający dochód parytetowy. Mimo ujemnej stopy inwestycji (-1%) i bliskie zeru stopy reprodukcji majątku trwałego (-0,1%), gospodarstwa te są zdolne do rozwoju. Niepełne odtwarzanie majątku trwałego traktować należy, jako działania racjonalne, gdyż większość z nich korzysta z usług produkcyjnych. Gospodarstwa te, mimo niedużej powierzchni (średnio 14,4 ha użytków rolnych) zasługują na wsparcie. Traktować, je należy, jako gospodarstwa wspierające dochody rodzin posiadaczy pochodzące z innych źródeł. Zapewniają

zatrudnienie co najmniej jednej osobie, ale mogą być prowadzone przez osobę pracującą głównie poza rolnictwem, z nakładami pracy w gospodarstwie innych członków rodziny.

Wsparcie mogłoby być przyznane takim drobnym gospodarstwom nawet na zakup agregatu i ciągnika do uprawy bezorkowej, ale pod warunkiem świadczenia usług tego typu innym gospodarstwom.

W klasie wielkościowej 8-25 tys. euro analizą objęto 783 gospodarstwa, z tego 450 (57,5%) było rentownych i 333 (42,5%) nierentownych. Gospodarstwa rentowne użytkowały średnio 36,6 ha użytków rolnych i były o 7 ha większe niż nierentowne. Ponościły podobne nakłady pracy (łącznie około 1,5 osób w przeliczeniu na pełnozatrudnionych). Charakteryzowały się większą wartością kapitału i zdecydowanie lepszym (o 17%) technicznym uzbrojeniem pracy, większym zyskiem z zarządzania, dochodem z gospodarstwa przekraczającym dochód parytetowy, dodatnią stopą inwestycji i dodatnią reprodukcją majątku trwałego. Gospodarstwa rentowne tej klasy wielkościowej zasługują na wszelkie rodzaje wsparcia wymienione na początku podrozdziału, z tym jednak, że priorytetem powinno być wsparcie umożliwiające wprowadzenie uproszczonego systemu uprawy gleby. Wsparciem na zakup zestawu do uprawy bezorkowej powinien być objęty rolnik – podobnie jak w przypadku gospodarstw mniejszych – który świadczyłby usługi tego typu innym gospodarstwom.

Wsparcie gospodarstw klas wielkościowych 2-8 i 8-25 tys. euro powinno pochodzić ze środków na rozwój gospodarstw rolnych i działalności gospodarczej, tj. z artykułu 20.

Udział gospodarstw rentownych w klasach wielkościowych 25-50 i 50-100 tys. euro był zdecydowanie większy niż w dwóch wcześniej analizowanych grupach i zawierał się w przedziale 83-86%.

Gospodarstwa rentowne klasy wielkościowej 25-50 tys. euro użytkowały średnio 72 ha użytków rolnych i pod tym względem były większe od nierentownych o 4 ha. Dysponowały mniejszą wartością kapitału, ale uzyskiwały bardzo dobre wyniki produkcyjne i ekonomiczne. Podobna sytuacja występowała w klasie wielkościowej 50-100 tys. euro, które użytkowały średnio około 128 ha użytków rolnych. Gospodarstwa obu tych klas powinny mieć prawo do wsparcia umożliwiającego nabycie sprzętu niezbędnego do stosowania uproszczonego sposobu uprawy gleby i podejmowania przedsięwzięć inwestycyjnych umożliwiających osiągnięcie dodatniego bilansu substancji organicznej w glebie.

Wsparcie dla gospodarstw o wielkości 25-50 i 50-100 tys. euro powinno pochodzić z artykułu 18 projektu rozporządzenia EFRROW (inwestycje w środki trwałe).

Gospodarstwa klasy wielkościowej 100-500 tys. euro dysponowały powierzchnią średnio 238 ha użytków rolnych. W tej klasie nie było gospodarstw nierentownych. Gospodarstwa te, ze względu na to, że dysponują dużymi zdolnościami rozwojowymi nie wymagają wsparcia środkami publicznymi.

3.1.2. Kryteria wsparcia gospodarstw specjalizujących się w uprawach ogrodnich

W systemie Polskiego FADN w 2010 roku było tylko 358 gospodarstw specjalizujących się w uprawach ogrodnich (typu „uprawy ogrodnicze”, produkujących warzywa, kwiaty, sadzonki, itd. Gospodarstwa te wystąpiły w klasach wielkościowych 8-500 tys. euro.

W klasie 2-8 tys. euro było 13 gospodarstw, wszystkie nierentowne zapewne z powodu zbyt małej skali produkcji. Z tego powodu gospodarstwa tej wielkości nie powinny korzystać z wymienionych form wsparcia.

Tylko 4,5% gospodarstw w klasie 8-25 tys. euro wyróżniało się rentownością. Gospodarstwa te mogłyby korzystać ze środków z tytułu artykułu 20 projektu rozporządzenia EFRROW (rozwój gospodarstw rolnych i działalności gospodarczej), pod warunkiem, że powierzchnia upraw ogrodnich wynosząca co najmniej 1,5 ha zostanie powiększona, a jej udział będzie wynosił docelowo co najmniej 20% całkowitej powierzchni użytków rolnych.

W klasie wielkościowej 25-50 tys. euro znajdowało się 108 gospodarstw, z tego 21% rentownych. Użytkowały one średnio 8,3 ha użytków rolnych, w tym 3,8 ha (46,4% ogółu użytków) zajmowały uprawy ogrodnicze. Uzyskiwały zysk z zarządzania i dochód z gospodarstwa, który znacznie przekraczał dochód parytetowy. Gospodarstwa te dysponowały zdolnościami rozwojowymi i powinny być objęte wsparciem środkami z artykułu 18 projektu rozporządzenia EFRROW (inwestycje w środki trwałe) służącymi poprawie jakości produktów, głównie poprzez lepsze przechowywanie produktów gotowych i ich przygotowanie do sprzedaży. Warunkiem powinno być aktywna rola przyszłych beneficjentów w ułatwianiu drobniejszym producentom zbytu produktów gotowych. Polegać to powinno na kooperacji w zakresie magazynowania, przygotowywania produktów do sprzedaży i sprzedaży. Działalność tego rodzaju może mieć formę działalności usługowej.

Zasadne jest też wsparcie inwestycji polegających na instalowaniu urządzeń do nawodnień wodoszczędnych, które ograniczą ryzyko gospodarowania i zminimalizują zużycie wody.

Gospodarstwa ogrodnicze o wielkości 50-100 tys. euro i 100-500 tys. euro nie powinny mieć prawa do wsparcia środkami pochodzącymi z tego samego źródła, ponieważ dysponują dostatecznymi kwotami własnych środków finansowych na inwestycje.

3.1.3. Kryteria wsparcia gospodarstw specjalizujących się w uprawach trwałych

Systemem Polskiego FADN w 2010 roku objęto 392 gospodarstwa specjalizujące się w uprawach trwałych (typu „uprawy trwałe”). Mieściły się one w klasach wielkościowych 2-50 tys. euro. W klasie 2-8 tys. euro udział gospodarstw rentownych wynosił zaledwie 16,7%. Gospodarstwa te mogą być objęte wsparciem, jeśli powierzchnia plantacji trwałych przekracza 10 ha. Niewielki był też udział gospodarstw rentownych (4,5%) w klasie wielkościowej 8-25 tys. euro. Rentowne gospodarstwa obu tych grup wielkościowych powinny być zasilone środkami z tytułu artykułu 20 projektu rozporządzenia EFRROW (rozwój gospodarstw rolnych i działalności gospodarczej).

W kolejnej klasie wielkościowej 25-50 tys. euro systemem Polskiego FADN objętych było 52 gospodarstwa, w tym 33% rentownych. Te ostatnie użytkowały średnio 25 ha użytków, ze średnią powierzchnią 19 ha upraw trwałych. Dysponowały one zdolnościami rozwojowymi i powinny być objęte wsparciem środkami z tytułu artykułu 18 (inwestycje w środki trwałe) w zakresie budowy i modernizacji przechowalni oraz instalowania urządzeń do nawodnień oszczędzających wodę, które nie tylko ograniczą ryzyko gospodarowania, ale także zminimalizują zużycie wody.

Wsparciem nie powinny być objęte gospodarstwa z uprawami trwałymi o powierzchni ponad 30 ha, ponieważ dysponują dostatecznymi kwotami środków własnych na rozwój.

3.1.4. Kryteria wsparcia gospodarstw specjalizujących się w chowie krów mlecznych

System Polskiego FADN obejmował w 2010 roku 2319 gospodarstw specjalizujących się w chowie krów mlecznych (typu „krowy mleczne”). Najliczniej reprezentowane były gospodarstwa niewielkie, w klasie wielkościowej 8-25 tys. euro i 25-50 tys. euro, które stanowiły łącznie około 76% wielkości analizowanej próby.

W klasach 2-8 tys. euro i 8-25 tys. euro, ze średnią liczbą odpowiednio 3,5 i 11 krów, dominowały gospodarstwa nierentowne. Udział zaś rentownych wynosił odpowiednio 12,5% i 33,6%. Wsparciem ze środków z tytułu artykułu 20 projektu rozporządzenia EFRROW (rozwój gospodarstw rolnych i działalności gospodarczej) mogą być objęte jedynie te spośród nich, które posiadając stado co najmniej 25 krów i będą je powiększać. Wspierany powinien być wolnostanowiskowy sposób chowu, który najlepiej spełnia wymogi dobrostanu zwierząt oraz właściwe zagospodarowanie odchodów, np. poprzez budowę płyt gnojowych lub zbiorników na odchody płynne.

W pozostałych klasach wielkościowych wsparciem z tytułu artykułu 18 projektu rozporządzenia EFRROW (inwestycje w środki trwałe) powinny być objęte gospodarstwa rentowne. Równorzędnym kierunkiem inwestowania po-

winy być nawodnienia trwałych użytków zielonych oraz upraw pastewnych i/lub odbudowa lokalnych spiętrzeń wodnych zatrzymujących okresowe nadwyżki wody. Nawodnienia w czasie posuch podczas okresu wegetacyjnego będą ograniczać ryzyko produkcyjne związane z niedoborem lub brakiem pasz objętościowych grożącym stratami, koniecznością likwidacji części stad, a w krańcowej sytuacji nawet bankrutem gospodarstw charakteryzowanego typu.

3.1.5. Kryteria wsparcia gospodarstw specjalizujących się w chowie zwierząt żywionych paszami objętościowymi

Gospodarstwa specjalizujące się w chowie zwierząt żywionych paszami objętościowymi (typu ze „zwierzętami trawożernymi” lub typu „zwierzęta trawożerne”) obejmuje gospodarstwa łączące chów bydła rzeźnego z chowem krów mlecznych, lecz przede wszystkim gospodarstwa utrzymujące bydło opasowe, owce, kozy i inne zwierzęta żywione paszami objętościowymi (np. konie). W systemie Polskiego FADN znajdowały się w 2010 roku 452 takie gospodarstwa, w klasach wielkościowych 2-100 tys. euro, o powierzchni w przedziale 9-70 ha użytków rolnych.

W klasie 2-8 tys. euro o średniej powierzchni 9,2 ha użytków rolnych wszystkie 63 gospodarstwa były nierentowne i o ujemnej stopie inwestycji. Gospodarstwa tej grupy nie powinny być więc objęte systemem wsparcia. W klasie 8-25 tys. euro znajdowało się natomiast 225 gospodarstw, w tym tylko 9,3% rentownych. Te ostatnie dysponowały średnio powierzchnią około 30 ha użytków rolnych i utrzymywały 19,5 sztuki przeliczeniowej (LU) zwierząt. Powinny one mieć możliwość wsparcia z tytułu artykułu 20 projektu rozporządzenia EFRROW (rozwój gospodarstw rolnych i działalności gospodarczej), gdy zdecydują się powiększyć liczbę zwierząt poprzez adaptację lub przebudowę niewykorzystywanych pomieszczeń w budynkach i/lub zagospodarowanie zaniedbanych trwałych użytków zielonych i gruntów ornych.

W klasach wielkościowych 25-50 tys. euro i 50-100 tys. euro o średniej powierzchni (odpowiednio) 35 i 70 ha użytków rolnych utrzymywano w gospodarstwach rentownych odpowiednio 35 i 67 sztuk przeliczeniowych. Gospodarstwa te posiadają zdolności rozwojowe i powinny być objęte systemem wsparcia z tytułu artykułu 18 projektu rozporządzenia EFRROW (inwestycje w środki trwałe), głównie w zakresach: nawodnień upraw pastewnych, odbudowy spiętrzeń wodnych zatrzymujących okresowe nadwyżki wody i zagospodarowanie zaniedbanych trwałych użytków zielonych. Gospodarstwa charakteryzowanego typu z powierzchnią ponad 70 ha i utrzymujące ponad 70 sztuk przeliczeniowych zwierząt nie powinny być objęte systemem wsparcia, ponieważ dysponują odpowiednimi kwotami środków własnych.

3.1.6. Kryteria wsparcia gospodarstw specjalizujących się w chowie trzody chlewnej

Od około dwudziestu lat obserwuje się w Polsce spadek pogłowia trzody chlewnej, co powoduje, że średni stan zwierząt tego gatunku ulegał zmniejszeniu w latach 1990-2009 w średnim tempie 0,24 mln sztuk rocznie. Od kilku lat najważniejszą przyczyną tego niekorzystnego zjawiska jest import prosiąt i warchlaków, półtuszy wieprzowych i produktów pochodnych przez duże zakłady przetwórstwa mięsa, co świadczy o technologicznym zacofaniu chowu trzody chlewnej w Polsce. Trend ten można zahamować zachęcając polskich producentów rolnych do modernizacji i unowocześniania chowu trzody chlewnej.

Systemem Polskiego FADN w 2010 roku objętych było 1426 gospodarstw specjalizujących się w chowie trzody chlewnej (typ „trzoda chlewna”), reprezentujących klasy zawarte w granicach 2-500 tys. euro.

Tylko niewielka część gospodarstw z klas wielkościowych 2-8 i 8-25 tys. euro, o średniej powierzchni 6 i 12 ha i średniej liczbie świń 19 i 50 sztuk, wykazuje cechy wskazujące na posiadanie zdolności rozwojowych. Ich udział wynosi bowiem odpowiednio tylko 4,4% i 11,2%. Gospodarstwa te mogą być objęte wsparciem z tytułu środków z artykułu 20 projektu rozporządzenia EFR-ROW (rozwój gospodarstw rolnych i działalności gospodarczej). Warunkiem jest jednak wykorzystanie pomieszczeń (po ich ewentualnej modernizacji i/lub przebudowie w celu powiększenia skali chowu tuczników w oparciu o prosięta i warchlaki pochodzące z zakupu. Minimalna skala produkcji powinna wynosić około 150 tuczników rocznie (minimum 50-60 tuczników w jednym rzucie). Powinien być preferowany chów na głębokiej ściółce (słoma, trociny) oraz składowanie obornika na płytach gnojowych i poddawanie go kompostowaniu.

Prowadzenie tuczu w tego typu gospodarstwach należy traktować, jako działalność uboczną, zapewniającą dodatkowe źródło dochodów dla rodziny posiadaczy. Warunkiem powodzenia jest ścisła współpraca tych gospodarstw z zakładem mięsnym, jako „integratorem” i odbiorcą tuczników lub członkostwo w grupie producenckiej.

W klasie wielkościowej 25-50 tys. euro, liczącej 366 gospodarstwa o średniej powierzchni 20 ha użytków rolnych, tylko ponad jedna trzecia podmiotów była rentowna. Utrzymywano w nich średnio po 115 sztuk trzody chlewnej. Gospodarstwa te powinny być objęte takim samym systemem wsparcia jak gospodarstwa mniejsze w celu zwiększenia skali produkcji. Powinny nastawiać się na tucz w oparciu o prosięta lub warchlaki z zakupu. Podobnie jak w poprzedniej grupie wielkościowej, preferowany powinien być chów ściółkowy i kompostowanie obornika.

W gospodarstwach klas 50-100 tys. euro i 100-500 tys. euro oraz powierzchni odpowiednio 30 i 50 ha użytków rolnych, przeważały gospodar-

stwa rentowne. Wsparcie z tytułu artykułu 18 projektu rozporządzenia EFRROW (inwestycje w środki trwałe) w tym przypadku powinno obejmować inwestycje w chlewnie macior z nastawieniem na produkcję prosiąt i warchlaków. Minimalna skala chowu powinna wynosić 100 macior, z odchowem prosiąt i warchlaków w liczbie co najmniej 2200 sztuk rocznie.

3.1.7. Kryteria wsparcia gospodarstw specjalizujących się w chowie drobiu

System Polski FADN obejmował 44 gospodarstwa specjalizujące się w chowie drobiu (typu drobiowego), w dwóch klasach wielkościowych 50-100 tys. euro i 100-500 tys. euro. Wszystkie gospodarstwa tych klas były rentowne i zdolne do rozwoju. Ze względu na to, że chów drobiu ma najczęściej charakter przemysłowy, przy jednocześnie wysokiej rentowności produkcji nie ma podstaw do wspierania tych gospodarstw środkami publicznymi.

3.1.8. Kryteria wsparcia gospodarstw z produkcją wielostronną

System Polskiego FADN obejmował w 2010 roku 3747 gospodarstw z produkcją wielostronną (typu mieszanego). Łączyły one produkcję roślinną i zwierzęcą w różnych proporcjach, utrzymując różne gatunki zwierząt i uprawiając różne gatunki roślin.

Najliczniej reprezentowane były klasy wielkościowe 8-25 i 25-50 tys. euro (około 72% ogółu gospodarstw charakteryzowanego typu). Bardzo mały był udział gospodarstw rentownych w klasie 2-8 tys. euro i średniej powierzchni gospodarstwa 6,7 ha użytków rolnych, bo wynosił tylko 4,4%. Powinny one mieć dostęp do wsparcia z tytułu artykułu 20 projektu rozporządzenia EFRROW (rozwój gospodarstw rolnych i działalności gospodarczej) pod warunkiem, że mają powierzchnię upraw trwałych i ogrodniczych co najmniej 2,5 ha i chów zwierząt w ilości 2 sztuki przeliczeniowe (LU) lub więcej, i zamierzają prowadzić chów wybranego gatunku zwierząt (gęsi, kaczki, króliki, tuczniki, rzadkie gatunki drobiu, itd.) na skalę zapewniającą opłacalność produkcji, bądź rozwijając produkcje miodu.

Gospodarstwa typu mieszanego o rentownej produkcji z klas 8-25, 25-50 i 50-100 tys. euro, dysponujące średnią powierzchnią odpowiednio 22, 40 i 59 ha użytków rolnych oraz utrzymujące odpowiednio około 10, 26 i 51 sztuk przeliczeniowych zwierząt (LU) cechują się zdolnościami rozwojowymi. Zaslugują na wsparcie w działalności inwestycyjnej (z tytułu artykułu 18 projektu rozporządzenia EFRROW), która doprowadzi do uproszczenia produkcji (ograniczenia liczby rodzajów wytwarzanych dóbr) bądź nawet specjalizacji.

3.2. Kryteria wsparcia gospodarstw z dominacją pracy najemnej

Przeprowadzona analiza wykazała, że duże gospodarstwa rolne wyróżniające się dominacją pracy najemnej w łącznych nakładach pracy nie różnią się zdolnościami rozwojowymi od dużych gospodarstw rolnych, w których przeważają nakłady pracy własnej. Z tego powodu wszystkie gospodarstwa niezależnie od struktury nakładów pracy należy traktować w jednakowy sposób, w nawiązaniu tylko do typu rolniczego i wielkości. Ich charakterystyka zostanie jednak przedstawiona oddzielnie, ponieważ były one oddzielnie analizowane.

Gospodarstwa z dominacją pracy najemnej były reprezentowane w systemie Polski FADN przez następujące typy rolnicze: „uprawy polowe”, „uprawy ogrodnicze”, „krowy mleczne”, inne (poza krowami) zwierzęta żywione paszami objętościowymi („zwierzęta trawożerne” i typu „mieszanego” (z produkcją wielostronną).

Najliczniej reprezentowane były gospodarstwa typu „uprawy polowe”. Obejmował on 156 gospodarstw, w tym 115 (74%) rentownych. Te ostatnie charakteryzowały się wysoką stopą reprodukcją rozszerzoną majątku trwałego. Gospodarstwa te powinny korzystać ze wsparcia na wprowadzenie uproszczonych sposobów uprawy gleby, co wiąże się z koniecznością zakupu odpowiednich zestawów uprawowych wraz z siewnikami i ciągnikami (w tym ostatnim przypadku tylko wtedy, kiedy gospodarstwo nie posiada ciągnika odpowiednio dużej mocy). Preferowane powinny być także inwestycje w magazyny i silosy zbożowe. Warunkiem uzyskania wsparcia powinna być deklarowana współpraca w tym zakresie z innymi gospodarstwami. Współpraca ta może mieć formę świadczenia usług.

Większość gospodarstw pozostałych typów – „uprawy ogrodnicze”, „krowy mleczne”, „zwierzęta trawożerne” i „mieszane” (wielostronne) też charakteryzowała się zdolnościami rozwojowymi. Powinny więc one korzystać ze wsparcia z artykułu 18 projektu rozporządzenia EFRROW na inwestycje w zakresach: maszyny do uproszczonej uprawy gleby, zakup (ewentualnie) ciągników odpowiednio dużej mocy, budowa lub odtwarzanie jazów i śpiętrzeń wody, wprowadzanie wodooszczędnych nawodnień (w gospodarstwach typów „uprawy ogrodnicze”, „krowy mleczne” i „zwierzęta trawożerne”) oraz budowa bądź rozbudowa pomieszczeń magazynowych z urządzeniami do przygotowywania produktów do sprzedaży. W tym ostatnim zakresie powinna być preferowana kooperacja gospodarstw charakteryzowanej grupy z gospodarstwami z dominującym udziałem pracy własnej w łącznych nakładach pracy w ramach grup producenckich. Może to mieć formę wspólnych inwestycji magazynowych i na-

stępnie ich eksploataowania, a także wspólnych przedsięwzięć związanych ze zbytem produktów.

4. Reasumpcja

Reasumpcja powyższych wywodów została przedstawiona niżej, głównie w formie tabel. Pierwsza z nich zawiera specyfikację wielkości wszelkich gospodarstw rentownych niezależnie od formy własności (łącznie gospodarstwa osób fizycznych i prawnych), a więc żywotnych (zdolnych do rozwoju), które potrafią efektywnie wykorzystywać środki finansowe dostępne w ramach wspólnej polityki rolnej.

Tabela 3

Gospodarstwa rolne zdolne do rozwoju* i zasługujące na wsparcie środkami z tytułu artykułu 18 projektu rozporządzenia EFRROW** (inwestycje w środki trwałe)

Charakterystyka gospodarstw	Preferowane zakresy wsparcia
Gospodarstwa wszystkich typów o dostatecznie dużej skali produkcji	Na inwestycje powiązane z dopasowywaniem organizacji produkcji po zakupie ziemi i ulepszanie jakości dróg dojazdowych do pól, sadów i trwałych użytków zielonych
Typ „uprawy polowe” , gospodarstwa o wielkości 25-100 tys. euro (55-238 ha użytków rolnych)	Zakup maszyn/zestawu maszyn i ciągników do uproszczonej uprawy roli (preferowane jest współdziałanie z innymi gospodarstwami) i inwestycje służące co najmniej zbilansowaniu nawożenia organicznego
Typ „uprawy ogrodnicze” , gospodarstwa o wielkości 25-50 tys. euro	Inwestycje służące poprawie jakości produktów, głównie poprzez lepsze ich magazynowanie i przygotowanie do sprzedaży (preferowane jest współdziałanie z gospodarstwami drobniejszymi). Instalowanie wodooszczędnych sposobów nawodnień
Typ „uprawy trwałe” , gospodarstwa o wielkości 25-50 tys. euro (10-30 ha powierzchni plantacji trwałych)	Budowa i modernizacja przechowalni (preferowane jest współdziałanie z innymi gospodarstwami) oraz instalowanie lub modernizacja urządzeń służących nawadnianiu
Typ „krowy mleczne” , gospodarstwa o wielkości co najmniej 25 tys. euro (minimum 25 krów)	Inwestycje w zakresie: chowu wolnostanowiskowego wraz z płytami gnojowymi lub zbiornikami na odchody płynne; instalowania lub modernizacji urządzeń do wodooszczęd-

Typ „zwierzęta trawożerne” (chów bydła w cyklu zamkniętym, bydło opasowe, konie), gospodarstwa o wielkości 25-100 tys. euro (27-70) sztuk przeliczeniowych zwierząt (LU)

Typ „trzoda chlewna”, gospodarstwa o wielkości:

– 25-50 tys. euro z powiększeniem skali tuczu kupowanych prosiąt i/lub warchlaków do co najmniej 50-60 sztuk w jednym rzucie

– 50-500 tys. euro, z utworzeniem chlewni na co najmniej 100 macior z odchowem prosiąt i/lub warchlaków

Typ z produkcją wielostronną („mieszana”), gospodarstwa o wielkości 8-100 tys. euro (do 90 ha użytków rolnych)

nego nawadniania łąk, pastwisk i upraw pastewnych, a także budowy lub odbudowy lokalnych spiętrzeń zatrzymujących okresowe nadwyżki wody

Budowa, adaptacja i modernizacja pomieszczeń dla zwierząt; instalowanie lub modernizacja urządzeń do wodooszczędnego nawadniania upraw pastewnych; budowa lub odbudowa lokalnych spiętrzeń zatrzymujących okresowe nadwyżki wody

Budowa, adaptacja i modernizacja pomieszczeń służących powiększeniu stada świń, z chowem ściółkowym i kompostowaniem obornika

Budowa, adaptacja i modernizacja pomieszczeń dla zwierząt, zagospodarowanie odchodów zgodnie z wymaganiami ochrony środowiska

Inwestycje służące uproszczeniu (zmniejszeniu liczby odrębnych rodzajów produkcji) lub specjalizacji produkcji

* gospodarstwa efektywnie wykorzystujące środki, o czym świadczy osiągnięty zysk z zarządzania. Są więc one rentowne.

** tabela nie zawiera charakterystyki gospodarstw drobiarskich, gdyż z uwagi na osiągnięte dochody mają one własne środki na inwestycje.

Źródło: ustalenia własne.

W reasumpcji zwraca się również uwagę na przejmowanie gospodarstwa rolnego osoby fizycznej (gospodarstwa rodzinnego) przez następcę. Przede wszystkim za zasadne należy uznać ograniczenie wieku młodego rolnika do 35 lat. Jest to granica dzieląca psychiczną młodość od wieku dojrzałego.

Młode osoby przejmujące lub kupujące niedochodowe i zaniedbane gospodarstwo rolne będą mogły korzystać ze wsparcia z tytułu artykułu 20, pkt. a (i) – pomoc na założenie nowego przedsiębiorstwa/gospodarstwa na rzecz młodych rolników/młodego rolnika. Minimalna docelowa wielkość gospodarstw młodych rolników powinna w takich przypadkach wynosić:

– z „uprawami polowymi” 55 ha użytków rolnych,

- z „uprawami ogrodniczymi” 4 ha warzyw gruntowych, 0,7 ha truskawek lub 0,4 ha warzyw pod osłonami,
- z „uprawami trwałymi” 5 ha powierzchni plantacji trwałych,
- z „krowami mlecznymi” 25 sztuk tych zwierząt,
- ze „zwierzętami trawożernymi” 27 sztuk przeliczeniowych tych zwierząt,
- z „trzędą chlewną”, sprzedaż rocznie 700 sztuk tuczników z odchowem kupowanych prosiąt i/lub warchlaków, lub chów trzody w cyklu zamkniętym ze stadem macior liczącym 36 sztuk,
- z „drobiem” – bez wsparcia,
- z produkcją wielostronną („mieszaną”): 20 ha użytków rolnych lub 25 sztuk przeliczeniowych zwierząt (LU).

Wniosek o wsparcie powinien zawierać projekt urzędzeniowy, zapewniający docelowo uzyskanie co najmniej parytetowego dochodu z pracy własnej rolnika i członków jego rodziny pracujących w posiadanym gospodarstwie oraz rentowność przychodów.

Objęcie w posiadanie gospodarstwa dobrze wyposażonego w środki produkcji, dochodowego i rentownego nie powinno uprawniać do korzystania ze wsparcia charakteryzowanego rodzaju. Osoba obejmująca takie gospodarstwo będzie mogła oczywiście ubiegać się na takich samych zasadach jak w sytuacjach wyspecyfikowanych w tabeli 3.

Tabela 4 zawiera natomiast liczby charakteryzujące wsparcie służące rozwojowi małych i rentownych gospodarstw rolnych. Podstawą uzyskania wsparcia powinien być wniosek zawierający ocenę dotychczasowej organizacji gospodarstwa, produkcji i uzyskanych wyników, oraz projekt urządzenia gospodarstwa (biznesplan, plan operacyjny), który zapewnia docelowo parytetowego poziomu opłaty pracy własnej rolnika i członków jego rodziny w posiadanym gospodarstwie rolnym.

Tabela 4

Małe i rentowne gospodarstwa rolne osób fizycznych zasługujące na wsparcie środkami z artykułu 20 projektu rozporządzenia EFRROW, pkt. a(iii) – pomoc na rzecz rozwoju małych gospodarstw

Charakterystyka gospodarstw	Zakres wsparcia
Typ „uprawy polowe”, gospodarstwo o wielkości 2-25 tys. euro (14-55 ha użytków rolnych)	Na zakup agregatu i ciągnika do uprawy bezorkowej, pod warunkiem świadczenia usług tego typu innym gospodarstwom
Typ „uprawy ogrodnicze”, gospodarstwo o wielkości 8-25 tys. euro (0,7-1,5 ha po-	Na zainstalowanie urządzeń do wodooszczędnego nawadniania upraw, kooperowanie

wierzchni uprawy warzyw, kwiatów, sadzonek itp.	z gospodarstwem zapewniającym usługi w zakresie magazynowania produktów i korzystnej ich sprzedaży
Typ „uprawy trwałe” , gospodarstwo o wielkości 2-25 tys. euro i do 10 ha upraw trwałych	Na modernizację przechowalni owoców i zainstalowanie wodooszczędnego sposobu nawodnień
Typ „krowy mleczne” , gospodarstwo o wielkości 2-25 tys. euro i do 24 krów	Na adaptację i modernizację pomieszczeń w połączeniu z zagospodarowaniem zaniedbanych trwałych użytków zielonych
Typ „zwierzęta trawożerne” , gospodarstwo o wielkości 8-25 tys. euro i do 26 sztuk przeliczeniowych zwierząt (LU)	Na adaptację i modernizację pomieszczeń w połączeniu z zagospodarowaniem zaniedbanych trwałych użytków zielonych
Typ „trzoda chlewna” , gospodarstwa o wielkości 2-25 tys. euro i rocznej produkcji do 700 tuczników, ale w jednym rzucie co najmniej 50-60 sztuk	Na wykorzystanie wolnych pomieszczeń w budynkach, po ich ewentualnym remoncie i adaptacji
Typ wielostronny (z produkcją „mieszana”) , gospodarstwa o wielkości 2-25 tys. euro i powierzchni do 20 ha użytków rolnych lub 24 sztuk przeliczeniowych zwierząt (LU)	Na poszerzenie lub rozpoczęcie chowu wybranego gatunku zwierząt (gęsi, kaczki, tuczniki, króliki, rzadkie gatunki drobiu, pszczoł, itd.) na skalę zapewniająca opłacalność produkcji
Typ „Zwierzęta ziarnożerne – drób”	Bez wsparcia

Źródło: ustalenia własne.

5. Wnioski

Opracowanie zawiera koncepcję ukierunkowania wsparcia gospodarstw rolnych w perspektywie lat 2014-2020. Pierwszy etap pracy polegał na analizie dostępnych materiałów empirycznych charakteryzujących całe polskie rolnictwo i ekonomikę różnych grup krajowych gospodarstw rolnych po 2004 roku, z podkreśleniem liczb najbardziej aktualnych. Wykorzystano także sformułowania zawarte w krajowej „Strategii zrównoważonego rozwoju wsi, rolnictwa i rybactwa”, materiałach charakteryzujących powiązania instrumentów wsparcia między priorytetami rozwoju obszarów wiejskich (ROW) i celami wspólnej polityki rolnej (WPR), wspólnych ram strategicznych (WRS) oraz programu Europa 2020, innych dokumentach i wynikach badań własnych. Na tej podstawie opracowano metodykę wyznaczania progów wielkości gospodarstw uprawnionych

do wsparcia w ramach instrumentów zawartych w artykule 18 i 20 projektu rozporządzenia EFRROW.

Zaproponowane w tym rozdziale rozwiązania:

- zapewniają wzrost konkurencyjności polskich gospodarstw (obecnie zaledwie około 5% spośród nich wyróżnia się zdolnością do konkurowania, a kolejne około 11% ma szansę, by taką zdolności osiągnąć);
- umożliwiają zahamowanie tendencji spadkowej w chowie trzody chlewnej (w dwudziestoleciu 1990-2009 średnio rocznie ubywało w Polsce 0,24 mln świń). Ma to polegać na zwiększeniu skali chowu trzody w gospodarstwach i na wprowadzeniu wąskiej specjalizacji gospodarstw produkujących żywiec wieprzowy (rozdzielenie produkcji prosiąt i warchlaków od fazy tuczu);
- zapewniają ochronę środowiska, co wyraża się przede wszystkim stosowaniem technologii produkcji ograniczających emisje dwutlenku węgla do atmosfery, co w efekcie ma służyć ograniczeniu negatywnego wpływu produkcji rolniczej na zmiany klimatu;
- zapewniają ochronę zasobów wody, poprzez budowę lub odbudowę jazów zatrzymujących lokalnie okresowe nadmiary wody pośniegowej lub opadowej,
- zapewniają ochronę mozaikowego (a więc nie monotonnego) krajobrazu wsi polskiej, czemu ma służyć utrzymywanie mniejszych, lecz sprawnych ekonomicznie gospodarstw;
- umożliwiają realizację celu społecznego jakim jest ograniczeniu zjawiska wykluczenia społecznego wśród ludności rolniczej, poprzez pomoc na modernizację małych gospodarstw rolnych, czy też pomoc udzielaną z chwilą przejmania gospodarstwa rolnego od poprzednika;
- zapewniają efektywne wykorzystanie środków służących realizacji wspólnej polityki rolnej, poprzez udzielenie wsparcia gospodarstwom, które są w stanie wykorzystać je z pożytkiem dla własnego rozwoju.

Priorytetowo potraktowano wspieranie inwestycji i przedsięwzięć gospodarczych w następujących obszarach:

- w chowie trzody chlewnej inwestycje w chlewnie macior z nastawieniem na produkcję prosiąt i warchlaków w dużej skali, z uwzględnieniem grup producenckich;
- zakupy zestawów uprawowych (łącznie z ciągnikami) do uproszczonej uprawy gleby zapewniające gospodarkę niskoemisyjną i bardziej racjonalne gospodarowanie wodą glebową;
- uzależnienie wsparcia od dodatniego bilansu substancji organicznej w glebie, co ograniczy spadek jej żyzności;
- gromadzenia okresowych nadwyżek wody poprzez budowę lokalnych spiętrzeń wodnych;

- inwestycje w pomieszczenia magazynowe i urządzenia do przygotowania produkcji do sprzedaży, również w odniesieniu do grup producenckich;
- w chowie bydła (krów mlecznych) wspieranie budowy obór wolnostanowiskowych z płytami gnojowymi lub zbiornikami do odchodów płynnych zapewniającymi gospodarkę odchodami, która ogranicza ich negatywny wpływ na środowisko;
- wodooszczędne nawadnianie upraw i trwałych użytków zielonych ograniczające ryzyko gospodarowania w warunkach zmian klimatu wywoływane m.in. rosnącą częstotliwością występowania posuch w okresach wegetacyjnych.

Takie podejście pozwoli przede wszystkim powiększyć (szacuje się, że nawet dwukrotnie) udział gospodarstw rozwojowych, a więc wyróżniających się zdolnością konkurencyjną. Wśród gospodarstw nie uprawnionych do wsparcia znajdują się gospodarstwa najmniejsze (ze zbyt małą skalą produkcji) i te, które dysponują dostatecznymi kwotami własnych środków na inwestycje i przedsięwzięcia, które w połączeniu z kredytami pozwolą powiększać skalę produkcji, a także restrukturyzować i modernizować posiadany majątek.

Proponowane w tym rozdziale rozwiązania pozwolą także zahamować, a może nawet odwrócić trend schyłkowy w chowie trzody chlewnej, zapewniając miejsca pracy i dostatecznie duże dochody znaczącej części ludności rolniczej. Pozwoli także realizować cele ekologiczne, głównie związane z ograniczeniem negatywnego wpływu produkcji rolniczej na klimat i krajobraz, a także cel społeczny wyrażający się ograniczeniem skali występowania na obszarach wiejskich zjawiska wykluczenia społecznego.

Literatura:

1. Józwiak W.: *Przewagi komparatywne polskich gospodarstw rolniczych*, IERiGŻ, Warszawa 2003.
2. Józwiak W.: *Polskie rolnictwo i gospodarstwa rolne w pierwszej i drugiej dekadzie XXI wieku*, IERiGŻ-PIB, Program Wieloletni 2011-2014, nr 53, Warszawa 2012.
3. *Koncepcja ukierunkowania wsparcia gospodarstw rolnych w perspektywie 2014-2020*. Opracowanie wykonane w IERiGŻ-PIB w maju 2012 roku na zlecenie Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi w ramach projektu finansowanego ze środków Funduszu Rolnego na Rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich. Opracowanie wykonał zespół w składzie: Wojciech Józwiak, Wojciech Ziętara, Marek Zieliński, Jolanta Sobierajewska, Zofia Mirkowska, z konsultacjami Jana Świetlika.
4. Michna W.: *Wizja pożądanego rozwoju rolnictwa do 2020 roku*, [w:] Józwiak W., Michna W., Mirkowska Z., *Procesy zachodzące w rolnictwie polskim w latach 1990-2010, projekcje na rok 2013 i pożądana wizja rolnictwa w 2009 roku – zagadnienia wybrane*, Program Wieloletni 2011-2014, nr 21, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2011.
5. *Wniosek – Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady w sprawie wsparcia rozwoju obszarów wiejskich przez Europejski Fundusz Rolny na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich (EFRROW)*, Komisja Europejska, Bruksela, 12.10.2011 r., KOM(2011)627, wersja ostateczna, 2011/0282 (COD).
6. Zieliński M., Sobierajewska J.: *Efekty gospodarstw rolnych korzystających z pomocy w ramach PROW 2007-2013*, Zagadnienia Ekonomiki Rolnej 2/2012.

PROBLEMY WSPARCIA GOSPODARSTW MAŁYCH W NOWEJ PERSPEKTYWIE FINANSOWEJ UNII EUROPEJSKIEJ NA LATA 2014-2020 – PRZYCZYNEK DO ROZWAŻAŃ

1. Wprowadzenie

Przygotowywana przez instytucje Unii Europejskiej nowa perspektywa finansowa i zadaniowa, podobnie jak każda reforma gospodarcza budzi nadzieje, niepokoje, a nawet społeczne emocje. Każdorazowo stanowi ona, zwłaszcza dla jej potencjalnych beneficjentów, nowe pola gry o przywileje, korzyści instytucjonalne czy czysto ekonomiczne, a także starania o wzmocnienie pozycji swojej branży, gałęzi produkcji czy działalności. Gry o nowy, w założeniu lepszy, podział składającego się głównie ze składek państw członkowskich budżetu dotyczą także poszczególnych państw unijnych a w większości z nich także regionów. Poszukują one takich nowych kryteriów i instrumentów podziału, aby zwiększyć własne korzyści. Obecnie ponownie w gremiach politycznych Unii Europejskiej rozstrzyga się jakie cele mega-ekonomiczne, czy też makroekonomiczne, powinny uzyskiwać większe, a które mniejsze wsparcie. Doświadczenia, zwłaszcza ostatnich lat uczą, że nowe cele czy też obszary wsparcia, które preferują poszczególne kraje są z reguły bardziej dopasowane do ich potrzeb i dla nich będą bardziej dostępne oraz korzystne niż dla innych. Wyraźnie uwiadczenia się w związku z tym spłylenie pryncypialnej zasady Unii Europejskiej stanowiącej w istocie fundament jej utworzenia, tj. solidaryzm europejski i dążenie do konwergencji gospodarczej. Recesja gospodarki światowej, a nawet już obecnie kryzys, zwłaszcza finansowy i budżetowy w kilku rozwiniętych krajach unijnych, sprzyja tworzeniu mechanizmów obronnych dla gospodarek własnych, mimo że poziom zaawansowania instytucjonalizacji i integracji gospodarczej całej Unii (UE 27) spowalnia ten trend.

Coraz wyraźniej uwiadcniają się zatem tendencje do ustalania takich rozwiązań regulujących życia gospodarcze i polityczne całego ugrupowania, które pozwolą krajom bogatszym, większym i bardziej ekspansywnym posuwać się dalej w stawianiu nowych warunków i żądań. Budzi to niepokoje, widoczne zwłaszcza w państwach i społeczeństwach ekonomicznie słabszych, ale nie mogą one przesłaniać starań o stworzenie optymalnego unijnego budżetu, który daje im nadzieje na rozwój, a zwłaszcza kontynuacje podjętych programów społecznych, infrastrukturalnych czy proekologicznych.

W szczególnej sytuacji jest rolnictwo i gospodarka żywnościowa będąca w dużym stopniu uzależniona od różnych form subwencjonowania producentów i produkcji rolniczej. Bez dopłat do produkcji, zwłaszcza dopłat bezpośrednich, trudno obecnie wyobrazić sobie funkcjonowanie małych i średnich gospodarstw rolnych nawet w krajach bogatych np. we Francji czy w Niemczech. Nagłe zaprzestanie dopłat stworzyłoby wielkie problemy w zakresie produkcji rolnej, w krajach, w których rolnictwo jest nadal ważnym działem gospodarki ze względów ekonomicznych, ale i społecznych [Zegar 2012]. Dotyczy to zarówno wsi bawarskiej, portugalskiej czy greckiej, ale także węgierskiej, rumuńskiej i polskiej.

Dylematy wiążące się z zapowiadanymi reformami budżetu Unii Europejskiej i wspólnej polityki rolnej (WPR) dotyczą ich szczególnie, gdyż duża, a nawet dominująca część ich potencjału rolnego, a zwłaszcza ziemi, ale także ludzi związana jest z rolnictwem rozdrobnionym agrarnie [Józwiak 2010].

2. Atuty i korzyści gospodarstw małych

Dylemat czy wspierać gospodarstwa małe ma wymiar zarówno ekonomiczny, ale także, a może głównie, społeczny i polityczny. Można przyjąć, że wsparcie poparte argumentami i niezbyt kosztowne może znaleźć aprobatę większości społeczeństwa.

Kwestię: warto czy nie warto wspierać gospodarstwa małe, można odnieść i analizować w perspektywie historycznej, a więc z punktu widzenia ich trwałości, niewielkiego tempa przemian i znaczenia w okresach przełomów politycznych czy kryzysów gospodarczych [Czałbowski 1928]. Można tę kwestię rozpatrywać także z punktu widzenia nowych dokumentów strategicznych, w tym Strategii Unii Europejskiej 2020, która w swym założeniu ma zastąpić Strategię Lizbońską. Wskazano w niej m.in. na potrzebę wspierania rozwoju gospodarczego i wychodzenia z kryzysu. Rolnictwo, a zwłaszcza gospodarstwa małe mają tu swe pola do wypełnienia. Kryzys w obecnym kształcie, aczkolwiek ewoluujący, objawia się wyraźnym wzrostem bezrobocia i osłabieniem pozycji ekonomicznej dużej części gospodarstw domowych. Szczególnie groźna dla rodzin jest utrata dochodów, gdy pochodzą one – co zwłaszcza na obszarach wiejskich i w małych miastach jest zjawiskiem nasilonym – z jednego źródła np. z pracy zarobkowej jednego członka rodziny. Posiadanie małego gospodarstwa rolnego, lub nawet niewielkiego zasobu ziemi zmniejsza znacząco to zagrożenie, bo produkcję można przeznaczyć na własne potrzeby i dzięki niej doczekać do poprawy sytuacji na rynku pracy. Małe gospodarstwa rolne tworzą także, choć zwykle niezbyt efektywny, warsztat pracy dla członka (członków) rodziny, który utracił dotychczasowe miejsce pracy. Stwarzają więc szanse na zachowa-

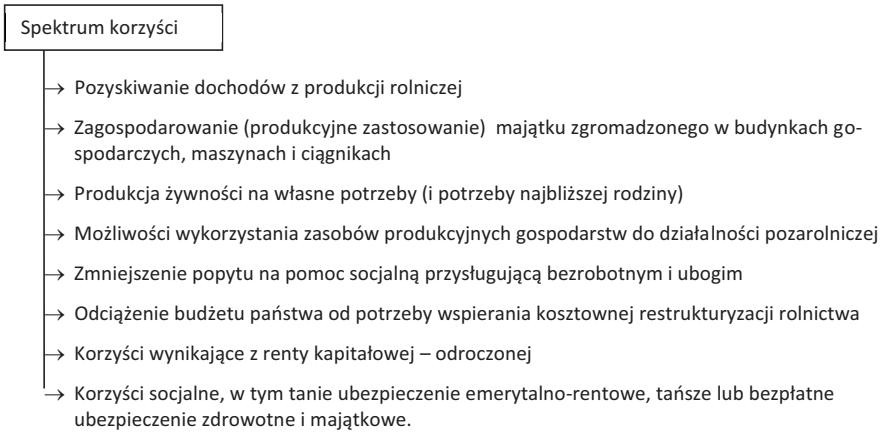
nie a nawet podnoszenie aktywności zawodowej (w sytuacji intensyfikacji produkcji), dla znaczącej części społeczności wiejskiej. Ich aktywizacja produkcyjna powoduje odciążenie skromnych budżetów gospodarstw domowych o wydatki na kupno chociażby części żywności. Istnienie drobnych gospodarstw rolnych, zwłaszcza w okresie kryzysu gospodarczego, odciąża budżet państwa od trudnej wtedy do zrealizowania potrzeby wsparcia służącego przemianom strukturalnym w rolnictwie, co jest niezbędne w sytuacji inwestowania w duże gospodarstwa przejmujące porzuconą ziemię. Silnym argumentem za podtrzymaniem i wspieraniem gospodarstw drobnych jest także zmniejszenie zapotrzebowania na pomoc socjalną, w sytuacji gdy wzrost bezrobocia łączy się brakiem jakkolwiek alternatywy pozyskiwania dochodów [Tomczak 2012]. Można to odnieść chociażby do regionów o nasilonym bezrobociu. Takie enklawy powstają na terenach wiejskich, ale także w małych miastach, w których zamieszkują ludzie niemal wyłączeni z rynku pracy [Domański 2002].

Drobne gospodarstwa rolne zwykle stają się wówczas nie tylko jedynym dostępnym miejscem zatrudnienia i uzyskiwania przychodów, ale także źródłem żywności dla rodziny mieszkającej w mieście, która znalazła się w podobnie trudnych warunkach, ale nie posiada ziemi. Zagroda rolnika, w której znajdują się budynki gospodarcze, często już tylko częściowo użytkowane, a także maszyny rolnicze zakupione zwykle przed laty „w lepszych czasach” stanowią potencjał, który można i powinno się wykorzystać dla celów produkcyjnych, a także bytowych.

Mając pomieszczenia gospodarcze dość łatwo jest wznowić, chociażby chów kilku tuczników, czy też stadka kur, kaczek, czy gęsi. Przyzagrodowe drzewa, czy stare sady stanowią nie tylko jakąś bazę żywieniową, lecz gdy zajdzie potrzeba, czy nawet konieczność ich wycinki (choćby z uwagi na ich wiek), stają się źródłem zaopatrzenia w opał. Można go dość łatwo pozyskać, przygotować i składować, gdyż w zagrodzie są stosowne pomieszczenia. Gospodarstwo drobne, użytkowane rolniczo, to nie tylko źródło przychodów i pozyskania żywności, ale także szanse na godne zużycie w swoim środowisku, gdzie każdy ma jakieś dobra na własność: dom, budynki gospodarcze, maszyny, ciągnik, ziemię.

To także skuteczna ochrona przed wyłączeniem z rynku pracy, nawet w sytuacji utraty tej drugiej, pozarolniczej, z której można było lepiej żyć a nawet inwestować w maszyny rolnicze, czy też kupować obrotowe środki produkcji. Mieszkańcy wsi posiadający gospodarstwo rolne są z reguły bardziej skłonni do zmian zawodu, w tym wykonywania różnorodnych prac fizycznych, także rzemieślniczych.

Rysunek 1. Korzyści ekonomiczne i socjalne z tytułu użytkowania drobnego gospodarstwa rolnego

Źródło: opracowanie własne.

Ważnym argumentem za utrzymaniem gospodarstw drobnych i ich niezaprzeczalnymi zaletami jest pełnienie przez nie rozlicznych funkcji społecznych i środowiskowych, które mają charakter dóbr publicznych [Zegar 2012].

Posiadanie gospodarstwa rolniczego daje obecnie także szereg innych korzyści, które mają charakter różnego rodzaju rent – tj. korzyści nadzwyczajnych. Nie są one zapewne bardzo ważne społecznie, czy makroekonomicznie, lecz bardzo istotne dla właścicieli gospodarstw, a zwłaszcza właścicieli ziemi. Z punktu widzenia interesów gospodarstw drobnych należy mieć na względzie fakt, że w ich posiadaniu są duże zasoby ziemi rolniczej i potencjalnie nierolniczej (oczekującej odrolnienia). Zjawisko szczególnych zachowań właścicieli gospodarstw rolnych w odniesieniu do ziemi dość przekonująco tłumaczy teoria rent. Renta z ziemi jest różnorodnie zdefiniowana i objaśniona w literaturze. Zwykle określa się ją jako przychody nadzwyczajne, stanowiące różnicę ponad poniesionymi kosztami, które wynikają ze szczególnych cech ziemi lub z zabiegów agrotechnicznych, poczynionych inwestycji lub innych czynności technicznych, ekonomicznych i prawnych.

W praktyce przybiera ona najczęściej formę zysku oczyszczonego z kosztów alternatywnych, czyli wydatków niezbędnych do utrzymania zasobów ziemi w aktualnym ich zastosowaniu [Czyżewski, Stępniewski 2012]. Mają one charakter zarówno ekonomiczny, gdy prowadzona jest produkcja rolnicza, jak też ekonomiczny–odroczonej, gdy bierzemy pod uwagę tylko posiadanie ziemi. Renty te czyli swoiste korzyści z tytułu posiadania, dysponowania, użytkowania, czy też wydzierżawiania ziemi są różnorodne [Musiał 2012].

Są renty, które decydują o chęci podtrzymania posiadania gospodarstwa, a więc i ziemi, utrwalania jej własności i gospodarowania na niej. Nadal bardzo ważną, szczególnie w subregionach rozdrobnionych strukturalnie, wydaje się renta różniczkowa pierwsza (I). Jest ona związana z jakością użytkowanej ziemi rolniczej, a jej źródło tkwi w „naturze”.

Integracja gospodarcza dużej części krajów świata, a nawet kontynentów, globalizacja i towarzyszące tym procesom faktyczne otwarcie rynków sprawiło, że radykalnie poprawiła się równowaga na rynkach produktów rolnych. Dotychczas mocno odczuwane działanie prawa Kinga utraciło w zasadzie swą moc. Niedobory żywności w danym kraju czy regionie szybko uzupełniane są poprzez import z innych krajów. W skali globalnej ceny surowców rolnych i żywności w dłuższym okresie czasu wykazywały do niedawna tendencje zniżkowe.

Spowodowało to zarówno realne zmiany w ekonomice rolnictwa i gospodarstw krajów zintegrowanych gospodarczo, jak też zmiany mentalne i kulturowe rolników. Bez wątplenia uderzało to w pierwszej kolejności w mniejsze gospodarstwa rolne [Sroka, Musiał 2012]. Sytuacja jednak ulega zmianie, bo popyt na żywność zaczyna w skali świata rosnać z uwagi na szybki rozwój gospodarczy ludnych krajów BRICS (Brazylia, Rosja, Indie, Chiny i Południowa Afryka), a możliwości wzrostu podaży są ograniczone z powodu: wyczerpania zasobów gleb zdalnych do uprawy, niekorzystnych zmian klimatu, erozji i zasolenia gleb na wielu obszarach globu.

Bardzo ważne znaczenie dla rolniczego wykorzystania ziemi lub też jego braku, zwłaszcza w strefie podmiejskiej, rozdrobnionej agrarnie, mają trzy kategorie potencjalnych lub realnych korzyści czyli renty z ziemi określone przez Marks-Bielską [2010] jako renty: osadnicza, budowlana i planistyczna. Są one faktycznie pochodnymi renty położenia, a więc lokalizacji działek rolnych w określonym miejscu względem miasta, terenów atrakcyjnych przyrodniczo i krajobrazowo, centrów handlowych, zakładów pracy, czy też infrastruktury komunikacyjnej itd. Renta osadnicza, zwana też rezydencjalną osiągnana jest zwykle przez drobne gospodarstwa rolne ulokowane wokół większych miast w coraz to większej skali i jest dodatnio związana z wielkością miasta. Dotyczy ona dwu rodzajów podmiotów w dwu kolejnych fazach zachowań gospodarczych. Są to właściciele ziemi (wcześniej rolniczej), którzy na tej ziemi zbudują dom mieszkalny, zakład rzemieślniczy, większą firmę. To oni mogą odczuć dodatkową korzyść alternatywnego wykorzystania swej ziemi, która w poprzedniej formie zagospodarowana i użytkowana przynosiła im mniejsze korzyści (lub nawet generowała straty).

W zbliżony sposób osiągnana jest renta budowlana. Istota jej polega na osiągnięciu korzyści z ziemi, której wartość zwiększy się ponad proporcjonalnie

w relacji do poniesionych kosztów na uzbrojenie jej w niezbędne (także wymagane prawem) instalacje. Wówczas z działki przynoszącej małe korzyści, lub co się także często zdarza wokół miast z działki porzuconej, staje się atrakcyjnym rynkowo towarem, który po sprzedaży przynosi realną korzyść właścicielowi. Aby wartość i cena ziemi wzrastała nie zawsze konieczne są różnorodne zabiegi natury inwestycyjnej. Wystarczą czynności formalno-prawne, które z działki rolnej, nawet porzuconej czy odłogowanej, czynią w wyniku opracowania nowego planu przestrzennego zagospodarowania gminy bardzo atrakcyjną działkę budowlaną. Są to operacje o charakterze instytucjonalnym wykonywane przez gminy i bardzo oczekiwane przez społeczność lokalną. Przekształcenie takie może podwyższyć cenę działki kilka czy nawet kilkanaście razy, wówczas jej rolnicze użytkowanie nie znajduje jakiegokolwiek uzasadnienia. Alternatywnym rozwiązaniem mogą być jedynie uprawy ogrodnicze, zwłaszcza szklarniowe. Można więc poprzez proces planistyczny wzbogacić zarówno właścicieli ziemi odnoszących korzyści renty planistycznej, jak też – co jest niebagatelne dla samorządów lokalnych – finanse gminy.

Z położeniem ziemi związana jest inna renta – geograficzna, którą można też nazwać rentą środowiskową. Występuje ona zasadniczo na dwu odrębnych poziomach: jako renta korzyści i renta (ujemna) strat wynikających głównie (a nawet wyłącznie) z uwarunkowań środowiskowych i zastosowanych względem nich regulacji prawnych. Rentę tę można mierzyć korzyściami nadzwyczajnymi, wynikającymi z cennej przyrodniczej działki lub częściej otoczenia działki, które sprawia, że ma ona wówczas większą wartość rynkową (lub szersze spektrum przeznaczenia). Jest to szczególnie widoczne na terenach atrakcyjnych przyrodniczo, czy też krajobrazowo.

W następstwie integracji europejskiej i przyjęcia przez Polskę dorobku prawnego Unii Europejskiej pojawiła się także geograficzna renta niekorzyści (strat) wynikających z przyporządkowania działek do obszarów chronionych prawem. Jest to widoczne np. w otoczeniu Krakowa, gdzie kilkaset działek w atrakcyjnej dzielnicy mieszkalnej posiadającej *image* dzielnicy prestiżowej nie można przeznaczyć na cele budowlane (lub przeznaczenie takie jest przesunięte w czasie). Teren ten bowiem został wyodrębnienia w ramach obszarów Natura 2000 ze względu na występowanie tam chronionego gatunku motyla. Działki te obecnie nie mają więc większej wartości rynkowej.

Integracja sprawiła także pojawienie się korzyści – renty wynikających ze wsparcia skierowanego do gospodarstw, w tym zwłaszcza dopłat obszarowych, które ograniczyły podaż ziemi. Mówi się nawet, że „zabetonowały” one rynek ziemi, zwłaszcza w regionach rozdrobnionych strukturalnie.

3. Problemy adekwatności wsparcia gospodarstw małych

Wspólna polityka rolna jest niemal we wszystkich krajach Unii Europejskiej przedmiotem zacieklej polemiki, a nawet krytyki. Czyniona jest ona z pozycji różnych szczebli i różnych podmiotów oceniających. Kraje będące płatnikami netto środków do budżetu unijnego wskazują na kosztochłonność polityki i kreowania nadprodukcji żywności. Kraje uboższe (głównie nowe kraje członkowskie), korzystające netto ze wsparcia funduszami unijnymi swoich obszarów wiejskich i rolnictwa krytykują wspólną politykę rolną za zbyt niski, w stosunku do „starych” krajów członkowskich UE poziom wsparcia, jak również brak woli wyrównania płatności i „upieranie” się przy poziomach historycznych, tj. tych, które ustalono przed laty. Wskazywany jest brak uzasadnienia dużego zróżnicowania dopłat bezpośrednich, którego nie można tłumaczyć ani dużymi różnicami w kosztach produkcji, ani tym bardziej warunkami przyrodniczymi produkcji rolnej [Musiał 2012]. Często zwraca się uwagę na duże i raczej narastające rozbieżności między celami deklarowanymi a rzeczywistymi, oraz sposobami ich realizacji zawartymi w obowiązujących dokumentach. Szczególnie ekolodzy zarzucają niemal całkowite mijanie się z proponowanymi przez nich celami. Powtarzany jest stale scenariusz, w którym ekologiczne funkcje i cele rolnictwa, które mają być wspierane większymi środkami pomocowymi, po zakończeniu trwających często dyskusji zastępowane są celami i instrumentami proefektywnościowymi. Kraje członkowskie, nawet te będące beneficjentami narzekają na wysokie reżimy instytucjonalne, które muszą spełniać i utrzymywać rozbudowane, kosztowne instytucje wdrażające wsparcie. Tak zwana „ściana płaczu rolników”, korzystających ze wsparcia, jest szczególnie długa. Postulaty, uwagi a nawet pretensje do instytucji unijnych i do wspólnej polityki rolnej kierowane są zwykle do rządów krajowych, które zgodziły się na obowiązujące zasady, wymagania i procedury. Ułomność mechanizmów oraz wdrażanych procedur jest także często artykułowana w środowiskach wiejskich, w dyskusjach sąsiedzkich, podczas spotkań targowiskowych, na różnych zebraniach wiejskich i w różnych gremiach gospodarczych i politycznych, w których biorą udział producenci rolni.

Duża część pretensji kierowana jest bezpośrednio do oddziałów wojewódzkich lub biur powiatowych Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa (ARMiR), które administrują dominującą częścią wsparcia i mają bezpośredni kontakt z rolnikami – beneficjentami. Rolnicy udający się do tej agencji mają zwykle bardzo konkretne postulaty a najczęściej pretensje, twierdząc, że ich kłopoty (najczęściej) wynikają z „niezyciowych wymagań”, bardzo trudnych do wypełnienia dokumentów, czy też niezrozumiałej potrzeby zgromadzenia dużej ilości załączników potwierdzających spełnienie dość oczywistych warun-

ków otrzymania wsparcia. Z racji powszechności korzystania przez rolników (nawet posiadających bardzo małe gospodarstwo rolne) z dopłat obszarowych i corocznego składania przez nich niezbędnej dokumentacji, krytyka tego instrumentu jest najsilniejsza i należy ją traktować jako temat pierwszoplanowy. Także agencje płatnicze zgłaszają różne krytyczne uwagi i postulaty do tej formy wsparcia, są one bowiem niejako pośrednimi adresatami różnych prezentacji i „pasem transmisyjnym” wiodącym od rolnika do Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi, a w zamyśle rolników także do stosownych organów Unii Europejskiej. Postulaty te są również wskazaniem, w jakim kierunku powinno podążać doskonalenie wsparcia, a przynajmniej czego oczekują rolnicy. Krytyczne oceny dopłat bezpośrednich dotyczą więc najróżniejszych obszarów, w tym wysokość kwot i procedowania wsparcia (rys. 2). Niemal zawsze zwracana jest uwaga na tzw. historyczne kształtowanie poziomu dopłat obszarowych. Historyczność ta ma także odniesienie mikroekonomiczne, tj. dotyczy konkretnego gospodarstwa, które kupując ziemię nie objętą wcześniej dopłatami, nie może korzystać z dopłat, a przynajmniej z jej części powiązanej z produkcją zwierzęcą [Wojewodziec 2010].

Rysunek. 2. Krytyczne oceny obowiązującego obecnie systemu płatności bezpośrednich

Płatności bezpośrednie obszarowe
→ Historyczne ustalenie dopłat dla kraju i dla rolników,
→ Powszechne korzystanie z dopłat przez właścicieli, a nie przez użytkowników ziemi,
→ Trudności natury proceduralnej związane ze staraniem się o dopłaty,
→ Problemy ze spełnianiem wymogów <i>cross compliance</i> ,
→ Przyznawanie dopłat do ugorów i pozorowanej produkcji,
→ Brak możliwości zgłoszenia do dopłat gruntów wcześniej wyłączonych z dopłat,
→ Często powtarzające się niezgodności zapisów z ewidencją gruntów (i aktów notarialnych) z powierzchnią ewidencji gospodarczej (PEG),
→ Późne ogłoszenie przez ARiMR zmian w zasadach udzielania płatności.

Źródło: opracowanie własne.

Podobnie zwiększając stan pogłowia zwierząt trawożernych rolnik nie może w kolejnych latach korzystać ze stosownych uzupełniających dopłat obszarowych wynikających z użytkowania pełnego areału użytków zielonych. Respondenci, zwłaszcza z województw o rozdrobnionym rolnictwie, zwracają uwagę na często powtarzające się niezgodności pomiędzy zapisami zawartymi w ewidencji gruntów i budynków (także z zapisami w księgach wieczystych), a powierzchnią gruntów ustaloną przez ARiMR. Zdarza się, że tzw. powierzchnia ewidencji gospodarstwa, na którą przeznaczana jest dopłata, jest większa (lub mniejsza) aniżeli ustalona przez geodetę podczas pomiaru kontrolnego.

Powoduje to lawinowe wzywanie rolników do wyjaśnień odnośnie sprzecznych danych, które powiększają koszty transakcyjne. Także często krytykowane są wyrwykowe kontrole zgodności danych i dokładności pomiaru działek, które zdaniem respondentów wykonywane są niefachowo, niestarannie i „na ilość, a nie jakość”.

Wraz z płatnością bezpośrednią rolnicy deklarują swój areal do otrzymania płatności z tytułu gospodarowania na obszarach o niekorzystnych warunkach gospodarowania (ONW). Płatności te w południowych województwach kraju są powszechne, więc uwagi i postulaty wnoszone do tej formy wsparcia gospodarstw są liczne i pochodzą głównie od rolników o stabilnym lub wzrastającym areale ziemi (rys. 3). Część rolników korzystających z dzierżawy ziemi napotyka na różnorodne problemy wtedy, gdy wydzierżawiający, pomimo wcześniejszej umowy, odbiera ziemię dzierżawcy, np. chcąc ją sprzedać lub przekazać dzieciom. Wówczas jej dotychczasowy użytkownik i beneficjent dopłat jest narażony na sankcje wynikające z umowy z tytułu wycofania się z systemu przed upływem wymaganych przepisami pięciu lat. Stąd też wielu rolników, znając kłopoty sąsiadów (lub własne) związane z dotrzymaniem warunków umowy w kolejnych latach, nie zgłasza gruntów do dopłat. Nie ma to zwykle uzasadnienia chociażby z uwagi na to, że w kolejnych latach (po okresie 5 letnim) zobowiązanie to staje się już tylko jednoroczne. Zwracana jest także uwaga na opóźnienia w informowaniu rolników o odstąpieniu od sankcji niedotrzymania umowy wówczas, gdy gospodarstwo zostało przekazane następcy w ramach działania „renty strukturalne”. Bardzo liczne uwagi i postulaty zmian odnoszą się do negatywnej oceny braku waloryzacji dopłat.

Obowiązujące obecnie płatności ONW ustalone były w roku poprzedzającym akcesję Polski do Unii Europejskiej i wówczas miały poziom równoważący szacunkowy poziom strat w dochodach rolniczych wynikający z utrudnień przyrodniczych (lub innych gospodarczych). Przykładowo dopłata jaką otrzymują rolnicy gospodarujący na obszarach górskich wynosi 320 zł, co w 2004 roku było niemal równoważnością 1 tony owsa. W 2012 roku kwota ta stanowiła już tylko równoważność 0,3-0,35 tony owsa. Uwaga ta odnosi się zatem do zaniku motywacyjnej funkcji tej formy wsparcia gospodarstw.

Powyższe zjawisko w pewnej mierze, wraz z innymi uwarunkowaniami przyczynia się do zarzucania rolniczego użytkowania ziemi na obszarach ONW.

Rysunek 3. Krytyczne oceny obowiązującego obecnie systemu wsparcia gospodarstw prowadzących produkcję na obszarach ONW

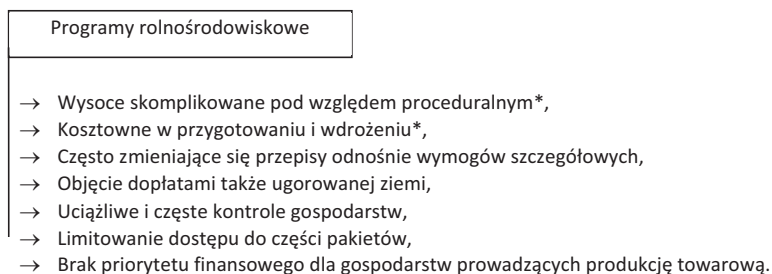
Płatności do obszarów ONW	
→	Brak możliwości wycofania gruntów z płatności przed upływem okresu umownego (5 lat),
→	Brak waloryzacji dopłat,
→	Opóźnienia w interpretacji warunków niedotrzymania umowy w sytuacji przekazania gospodarstwa następcy,
→	Brak wsparcia dla gruntów położonych na terenach ONW w obrębie terenów miejskich,
→	Wadliwa klasyfikacja obszarów ONW,
→	Wspieranie nie produkcji lecz „konserwowania” ziemi.

Źródło: opracowanie własne.

Innym problemem jest wyłączenie z tej formy wsparcia terenów rolniczych zlokalizowanych w obrębie miast (nawet bardzo małych). Przed laty, małe miasta położone w Karpatach czy Sudetach chcąc niejako wzmocnić swą „miejskość” chętnie przyłączały do swego terytorium sąsiadujące przysiółki, a nawet wioski. Obecnie tereny te są pozbawione części wsparcia wynikającego ze wspólnej polityki rolnej. Na obszarach podgórskich nadal dość często zgłaszane są uwagi i zastrzeżenia odnośnie nieprawidłowości (braku obiektywizmu) w zakresie delimitacji obszarów o specyficznych utrudnieniach do produkcji rolnej. Często rolnicy, poprzez porównanie usytuowania użytkowanej ziemi z ziemią sąsiada, ale położoną na obszarze uprawnionym do wsparcia oceniają, że ich ziemia powinna być także objęta wsparciem. Stąd samorządy części gmin położonych na pograniczu Pogórza Karpackiego wykonują (na swój koszt) dodatkowe ekspertyzy i wyceny warunków topograficznych. W sytuacji, gdy dana wycena była korzystna dla rolników, sąsiednie wsie lub pojedynczy rolnicy także zgłaszali do różnych organizacji i instytucji zawodowych swoje pretensje i sugestie zmian.

Liczne uwagi i postulaty odnoszą się do realizacji Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich 2007-2013 (PROW 2007-2013). Odnosząc się do najczęściej powtarzających się słabych stron, niedogodności i mankamentów PROW, szczególną uwagę zwracają programy rolnośrodowiskowe (rys. 4).

Rysunek 4. Krytyczne oceny wdrażanych programów rolnośrodowiskowych

*) części z pakietów

Źródło: badania własne.

Programy rolnośrodowiskowe rozbudowane w swej strukturze, są z reguły skomplikowane pod względem proceduralnym, w tym zwłaszcza w fazie przygotowania dokumentacji, i bywają dość kosztowne w przygotowaniu. Dlatego rolnicy zwracają uwagę, że uczestnictwo w programach rolnośrodowiskowych naraża beneficjentów na negatywne konsekwencje w przypadku niespełnienia, często zmieniających się przepisów, które dotyczą specjalnych i specyficznych wymogów ustalanych na szczeblu krajowym. Mocno podkreślany jest paradoks polegający na otrzymywaniu przez rolników dopłat rolnośrodowiskowych za odłogowanie ziemi. Jest to zdaniem respondentów całkowite pomylenie istoty i idei działań służących środowisku, a więc wynikających z utrzymywania gospodarstwa i prowadzenia w nim z reguły ekstensywnej produkcji rolniczej.

Liczne są także uwagi do limitowania dostępu do części pakietów rolnośrodowiskowych, przy czym np. limity liczby zwierząt ras rodzimych są bardzo małe i wydaje się, że zagrażają utrzymaniu wystarczającej puli genetycznej, żywotności i zdrowotności poszczególnych ras bydła i koni. Gospodarstwa ekologiczne w polskim systemie prawa, na co zwracają uwagę rolnicy, nie tylko nie muszą prowadzić produkcji rolniczej, ale także wtedy gdy ją prowadzą, nie są zobowiązane produkować na rynek. Podatnik dopłaca więc do rolników, którzy produkują tzw. zdrową żywność wyłącznie na potrzeby swojej rodziny. Stan taki wydaje się być wysoce nieefektywny i niesprawiedliwy, chociażby z racji zmniejszania podaży produktów ekologicznych, co bez wątpienia przekłada się na ich wyższą cenę.

Wiele uwag i postulatów dotyczy także potrzeby doskonalenia PROW programowanego dla nowej perspektywy finansowej, tj na lata 2014-2020. Najczęściej w południowo-wschodniej Polsce związane one są z przywróceniem korzystnych dla regionów o rozdrobnionym rolnictwie działań, które wspierają żywotność gospodarstw lub są źródłem wsparcia socjalnego dla ich posiadaczy

oraz ich rodzin. Część uwag krytycznych dotyczy też propozycji rozporządzeń Parlamentu Europejskiego i Rady z 2011 roku. Ze względu na obszerność materiału dotyczącego zgłoszonych postulatów odnośnie programowego PROW na nową perspektywę czasową zasadne wydaje się odniesienie tylko do najczęściej powtarzających się wskazań (rys. 5).

Rysunek 5. Powtarzające się postulaty odnośnie doskonalenia instrumentów PROW dla nowej perspektywy zadaniowej i finansowej (na lata 2014-2020)

Wspieranie w ramach PROW 2007-2013
→ Brak wystarczającego uzasadnienia wprowadzania tzw. zazielenienia w terenach rozdrobnionych agrarnie,
→ Niejasność i niespójność propozycji definiowania tzw. aktywnego rolnika,
→ Ograniczenie płatności dla gospodarstw nierodzinnych, tj. o powierzchni powyżej 300 ha,
→ Przywrócenie wsparcia dla gospodarstw niskotowarowych,
→ Umożliwienie tworzenia podprogramów regionalnych w ramach PROW,
→ Motywowanie prowadzenia produkcji zrównoważonej, tj. (m.in.) roślinnej i zwierzęcej,
→ Odrębne traktowanie produkcji (m.in.) roślinnej i zwierzęcej.

Źródło: badania własne.

Często powtarzającą się uwagą, a w efekcie także postulatem rolników prowadzących gospodarstwa produkujące na rynek, jest potrzeba rezygnacji z wymagań utrzymania ugorów na cele tzw. zazielenienia. Propozycja rozporządzenia (COM 2011/625) przewiduje, aby na ten cel przeznaczyć co najmniej 7% gruntów ornych. Argumentami przeciwko tej propozycji na obszarach rozdrobnionych agrarnie są m.in. duże rozdrobnienie działek rolnych, duża zmienność i różnorodność sposobów użytkowania ziemi, duży obszar i udział odłogów, ugorów i zakrzaczeń, duża liczba i powierzchnia miedz i zadarnionych pasów antyerozyjnych na zboczach.

Sporo negatywnych emocji i niezrozumienia odnosi się do propozycji ograniczenia wspierania i do sposobu definiowania tzw. aktywnego rolnika. Definiowanie rolnika bierze pod uwagę udział dopłat w strukturze dochodów rolnika dwu- lub wielozawodowego, a nie jego faktyczną aktywności w zakresie adekwatnego zagospodarowania ziemi rolniczej i utrzymania zwierząt. Organizacje rolnicze i okołorolnicze reprezentujące rolników drobnych widzą potrzebę większego wsparcia ich interesariuszy. Stąd też jednym z postulatów jest ograniczenie pełnych dopłat obszarowych (modulacji), tj. bezpośrednich i ONW dla gospodarstw o powierzchni powyżej 300 ha, czyli tych, które w świetle prawa nie są gospodarstwami rodzinnymi. Z drugiej strony proponuje się, aby przywrócić w nowym PROW wsparcie dla gospodarstw niskotowarowych. W Polsce

południowo-wschodniej jest bowiem dużo gospodarstw, dla których wsparcie to miało (i może mieć) duże znaczenie w zakresie chociażby odnowy własnego, skromnego parku maszynowego. Interesujące są wyniki badań ankietowych dotyczące działania „renty strukturalne”. Część respondentów podkreśla jego dużą rolę i celowość podtrzymania także w latach następnych. Są także zgłaszane postulaty, aby zaniechać tej formy wsparcia i w jej miejsce wprowadzić inne mechanizmy rekompensaty za trwałe wyjście rolnika z produkcji rolniczej. Często w odpowiedziach na pytania dotyczące doskonalenia PROW respondenci zwracają uwagę na potrzebę tworzenia przez poszczególne województwa programów regionalnych. Z innych badań i obserwacji wynika, że różne gremia opiniotwórcze i decyzyjne województw podjęły pracę nad wprowadzeniem regionalizacji przynajmniej części wspólnej polityki rolnej.

W południowo-wschodniej Polsce uwidaczniają się często powtarzające, zwłaszcza przez Izby Rolnicze stanowiska dotyczące zasadności wsparcia dopłatami ryczałtowymi gospodarstw najmniejszych. Nie powinien to być jednak ryczałt stały np. 1000 euro na gospodarstwo, lecz powiązany z przedziałami obszarowymi, np. do 2,0 ha, 2-3 ha, itd. Płatności bezpośrednie ryczałtowane nie powinny, zdaniem rolników, eliminować ich z możliwości skorzystania z płatności z tytułu ONW oraz płatności rolnośrodowiskowych. Postulaty w tym zakresie idą dalej, gdyż zamiarem jest aby rolnicy, którzy będą pobierać ryczałtową płatność bezpośrednią mogli także korzystać z innych działań nowego PROW, w tym dotyczących np. wspierania inwestycji w gospodarstwach rolnych. Przyjmując, że gospodarstwa uprawnione do dopłat ryczałtowych są obszarowo najmniejsze, czyli są z reguły gospodarstwami socjalnymi, dyskutowanym problemem jest wsparcie gospodarstw większych, ale nadal o niewielkiej powierzchni użytków rolnych. Wokół tych gospodarstw nazywanych zwykle gospodarstwami drobnotowarowymi, czy małymi rodzinnymi, toczy się obecnie wieloaspektowa dyskusja. Jako gospodarstwa drobnotowarowe zdaniem przedstawicieli Izb Rolniczych powinny być klasyfikowane te podmioty, które nie są bardzo małymi gospodarstwami socjalnymi pobierającymi dopłaty obszarowe ryczałtowane. Są to więc gospodarstwa o powierzchni powyżej 3-4 ha i nie większej niż 18-20 ha użytków rolnych. Górna granica obszarowa wynikać może z oceny sytuacji ekonomicznej, a zwłaszcza dochodów tych gospodarstw, przy założeniu że gospodarstwami małymi są podmioty dysparytetowe dochodowo. Istotne tu jest, na co zwracają uwagę zgłaszający takie postulaty przedstawiciele Izb Rolniczych, aby małe gospodarstwa rodzinne objęte wsparciem faktycznie prowadziły produkcję rolniczą, a nie tylko „konserwowanie” ziemi.

Powinny one wówczas, zdaniem rolników, mieć możliwość skorzystania z większości działań nowego PROW (ROW) w wysokości np. 50% kwot wynikających z zasad ogólnych wspierania gospodarstw. Wsparcie takie powinno być wówczas procedowane w systemie uproszczonym.

Powracając do kwestii regionalizacji wspólnej polityki rolnej, a zwłaszcza działań realizowanych w ramach PROW, rolnicy i działacze samorządowi zwracają uwagę na potrzebę podjęcia tej kwestii. Ponieważ będzie to raczej trudno akceptowalne przez instytucje decydujące o ostatecznym kształcie PROW, ani też łatwe do wdrażania, zgłaszane są propozycje, aby regionalizacja dotyczyła tylko 2-3 działań. Mogłyby one być w swym założeniu adresowane głównie do gospodarstw drobnych, gdy w danym województwie: dominują one obszarowo, są ważącym miejscem zatrudnienia, ograniczają poziom bezrobocia i są bardzo ważne ze względów ekologicznych. Wsparcie to nie może mieć jednak na celu „konserwowanie” obecnej struktury agrarnej i służyć dezagraryzacji wsi. Stąd też proponuje się aby dotyczyło ono:

- scalenia i regulacji własności ziemi,
- wspierania zbiorowego wypasu zwierząt trawożernych i budowy infrastruktury pasterskiej (w województwach górzystych),
- wspierania długookresowego wydzierżawiania (i dodzierżawiania) ziemi rolniczej,
- wspierania rezygnacji z prowadzenia gospodarstwa drobnego i podjęcia działalności pozarolniczej.

Pozostałe uwagi i postulaty składane przez rolników dotyczą różnych sfer wsparcia, także na poziomie krajowym, w tym podwyższenia dopłat: do paliwa rolniczego, do ubezpieczeń upraw i dla młodych rolników. Zapewne wejście krajowych instytucji w fazę intensywnego przygotowania nowego PROW (ROW) i szczegółowych rozwiązań dotyczących płatności bezpośrednich ożywi dyskusję i lobbing dotyczący form i wysokości wsparcia różnych grup ekonomicznych i typów gospodarstw. Dotychczasowe dyskusje wokół wspierania gospodarstw małych i ogólna atmosfera towarzysząca przygotowaniu rozwiązań szczegółowych wskazuje, że gospodarstwa te nie zostaną pominięte w nowej wspólnej polityce rolnej opracowywanej na lata 2014-2020.

Literatura:

1. Czałbowski Z.: *Znaczenie drobnego rolnictwa w życiu gospodarczym kraju*, Centralny Komitet Zjednoczenia Ruchu Ludowego, Warszawa 1928.
2. Czyżewski A., Stępniewski S.: *Punkt widzenia Polski i innych państw członkowskich UE na WPR 2014-2020*, *Jurnal of Agrobusiness and Rural Development*, Poznań 2012.
3. Domański H.: *Ubóstwo w społeczeństwach postkomunistycznych*, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 2002.
4. Józwiak W.: *Czy konkurencyjność polskich gospodarstw rolnych może ulec szybkiej poprawie w latach 2014-2020*, *Więś i Rolnictwo* nr 4/2010, s. 11-16.
5. Musiał W.: *Wspólna Polityka Rolna wobec drobnych gospodarstw rolnych*, Centrum Doradztwa Rolniczego w Brwinowie Oddział w Krakowie, Kraków 2012.
6. Sroka W., Musiał W.: *Ocena wybranych instrumentów wsparcia gospodarstw drobnotowarowych*, *Zeszyty Naukowe SGGW: Polityki Europejskie, Finanse i Marketing*, Nr 8(57) Warszawa 2012, s. 425-437.
7. Tomczak F.: *Współczesne wyzwania rolnictwa*, *Więś i Rolnictwo* nr 4, Warszawa 2012, s. 139-155
8. Wojewodziec T.: *Zjawiska schyłkowe w gospodarstwach osób fizycznych i prawnych na obszarze Karpat Polskich*, [w]: W. Musiał, W. Sroka, T. Wojewodziec, *Sytuacja ekonomiczna gospodarstw z terenów górskich i podgórskich*, IERiGŻ-PIB, Program Wieloletni 2005-2009, nr 185, Warszawa 2010.
9. Zegar J.S.: *Współczesne wyzwania rolnictwa*, *Więś i Rolnictwo* 4/2012, s. 53-74.

DORADZTWO PUBLICZNE W POLSCE WOBEC WYZWAŃ ZREFORMOWANEJ WSPÓLNEJ POLITYKI ROLNEJ 2014-2020

1. Wstęp

Polityka rozwoju obszarów wiejskich w Unii Europejskiej nadal zachowuje swoje długoterminowe cele strategiczne obejmujące: zwiększenie konkurencyjności rolnictwa (rentowna produkcja żywności), działania na rzecz klimatu, zrównoważone gospodarowanie zasobami naturalnymi i zrównoważony rozwój terytorialny obszarów wiejskich. Ich realizacji w ramach wspólnej polityki rolnej (WPR) opracowywanej na lata 2014-2020 będzie przyświecać – jak to pisano już wcześniej w tej książce – sześć priorytetów:

- ułatwienie transferu wiedzy i innowacji w rolnictwie i leśnictwie oraz na obszarach wiejskich,
- poprawa konkurencyjności wszystkich rodzajów gospodarki rolnej i zwiększenie rentowności gospodarstw rolnych,
- poprawa łańcucha żywnościowego i promowanie zarządzania ryzykiem w rolnictwie,
- odtwarzanie, chronienie i wzmacnianie ekosystemów zależnych od rolnictwa i leśnictwa,
- wspieranie efektywnego gospodarowania zasobami i przechodzenia na gospodarkę niskoemisyjną i odporną na zmianę klimatu w sektorach rolnym, spożywczym i leśnym,
- zwiększanie włączenia społecznego, ograniczenie ubóstwa i promowanie rozwoju gospodarczego na obszarach wiejskich.

Należy podkreślić, że priorytety powyższe są zgodne ze Strategią Europa 2020. Aby można je było efektywnie wykorzystywać niezbędne jest upowszechnienie wśród posiadaczy gospodarstw rolnych określonej, specyficznej wiedzy. W tym opracowaniu przedstawiono zatem rolę doradztwa rolniczego i wyzwania jakie przed nim stoją w nowej perspektywie finansowej. Podstawą opracowania jest propozycja legislacyjna na lata 2014-2020, zawarta w Rozporządzeniu Parlamentu Europejskiego i Rady w sprawie rozwoju obszarów wiejskich przez Europejski Fundusz Rolny na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich (EFRROW) z 12.10.2011 r.¹⁸

---

¹⁸ Propozycje legislacyjne WPR 2014-2020 zawarte są ponadto w następujących dokumentach: Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady z 12.10.2011 r. ustanawiające przepi-

2. Rodzaje działań proponowane we wsparciu rozwoju obszarów wiejskich

Propozycja wsparcia rozwoju obszarów wiejskich na lata 2014-2020 obejmuje 30 różnych działań (rodzajów środków), a każde z nich zostało zaprogramowane tak, aby wyraźnie przyczyniało się do osiągnięcia co najmniej jednego z wyżej wymienionych priorytetów. Środki te można podzielić na 6 grup.

1. Środki mające szczególne znaczenie dla realizacji kilku priorytetów: usługi doradcze, usługi z zakresu zarządzania gospodarstwem rolnym i w formie zastępstw (art. 16), inwestycje w środki trwałe (art. 18), rozwój gospodarstw rolnych i działalności gospodarczej (art. 20), współpraca (art. 36) i LEADER (art. 42-45).
2. Środki o szczególnym znaczeniu dla ułatwiania transferu wiedzy i innowacji w rolnictwie i leśnictwie oraz na obszarach wiejskich: transfer wiedzy i działania informacyjne (art. 15), inwestycje w nowe technologie w dziedzinie leśnictwa oraz w przetwarzanie i wprowadzanie do obrotu produktów leśnych (art. 27).
3. Środki mające szczególne znaczenie dla poprawy konkurencyjności wszystkich rodzajów gospodarki rolnej i zwiększania rentowności gospodarstw rolnych: systemy jakości produktów rolnych i środków spożywczych (art. 17) i płatności z tytułu obszarów z ograniczeniami naturalnymi lub innymi szczególnymi ograniczeniami (art. 32-33).
4. Środki ważne dla poprawy organizacji łańcucha żywnościowego i promowania zarządzania ryzykiem w rolnictwie: przywracanie potencjału produkcji rolnej zniszczonego w wyniku klęsk żywiołowych i katastrof oraz wprowadzanie odpowiednich działań zapobiegawczych (art. 19), zapobieganie zniszczeniom lasów wskutek pożarów lasów, klęsk żywiołowych i katastrof oraz odtwarzanie lasów (art. 25), tworzenie grup producentów (art. 28), dobrostan zwierząt (art. 34), zarządzanie ryzykiem (art. 37), ubezpieczenie upraw, zwierząt i roślin (art. 38), fundusze wspólnego inwestowania dotyczące chorób zwierząt i roślin oraz incydentów środowiskowych (art. 39) i narzędzie stabilizacji dochodów (art. 40).

---

sy dotyczące płatności bezpośrednich dla rolników na podstawie systemów wsparcia w ramach WPR; Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady z 12.10.2011 r. ustanawiające wspólną organizację rynków producentów rolnych; Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady z 12.10.2011 r. w sprawie finansowania WPR, zarządzania nią i monitorowania jej; Rozporządzenie Rady z 12.10.2011 r. określające środki dotyczące ustalania niektórych dopłat i refundacji związanych ze wspólną organizacją rynków produktów rolnych; Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady z 12.10.2011 r. zmieniające rozporządzenie Rady (WE) nr 73/2009 w związku ze stosowaniem płatności bezpośrednich dla rolników w odniesieniu do roku 2013; Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady z 12.10.2011 r. zmieniające rozporządzenie Rady (WE) nr 1234/2007 w odniesieniu do systemu płatności jednolitych i wsparcia dla plantatorów winorośli.

5. Środki służące odtwarzaniu, chronieniu i wzmacnianiu ekosystemów zależnych od rolnictwa i leśnictwa oraz wspieraniu efektywnego gospodarowania zasobami oraz przechodzenia na gospodarkę niskoemisyjną i odporną na zmianę klimatu w sektorach rolnym, spożywczym i leśnym: inwestycje w rozwój obszarów leśnych i poprawę rentowności lasów (art. 22), zalesianie i tworzenie terenu zalesionego (art. 23), zakładanie systemów rolno-leśnych (art. 24), inwestycje zwiększające odporność ekosystemów leśnych i ich wartość dla środowiska (art. 26), środek rolno-środowiskowo-klimatyczny (art. 29), rolnictwo ekologiczne (art. 30), płatności dla obszarów Natura 2000 i płatności związane z ramową dyrektywą wodną (art. 31) i usługi leśnośrodowiskowe i klimatyczne oraz ochrona lasów (art. 35).
6. Środki o szczególnym znaczeniu dla zwiększania włączenia społecznego, ograniczania ubóstwa i promowania rozwoju gospodarczego na obszarach wiejskich: podstawowe usługi i odnowa wsi na obszarach wiejskich (art. 21) i LEADER (art. 42-45).

3. Charakterystyka wybranych środków wspierających rozwój obszarów wiejskich

- Transfer wiedzy i działania informacyjne (art. 15). Środek ten obejmuje działania w zakresie: kształcenia zawodowego i nabywania umiejętności oraz demonstracje i działania informacyjne, jak np.: szkolenia, warsztaty, coaching, krótkoterminową wymianę osób prowadzących gospodarstwa i wizyty studyjne. Beneficjentami będą organizacje szkoleniowe posiadające wykwalifikowany personel zdolny do wykonania określonego zadania, a beneficjentami ostatecznymi – rolnicy i przedsiębiorcy posiadający małe i średnie przedsiębiorstwa (MŚP). Dofinansowanie wyniesie 80% kosztów kwalifikowanych, na które złożą się koszty: organizowania i realizowania transferu wiedzy i informacji, odpowiednich inwestycji (dofinansowanie na poziomie 40% + 20% w przypadku inwestycji wspólnych), podróży, zakwaterowania, diet dziennych uczestników, a także koszty zastępstwa rolników.
- Usługi doradcze, usługi z zakresu zarządzania gospodarstwem rolnym i w formie zastępstw (art. 16). Obejmą one: udzielanie pomocy rolnikom, posiadaczom lasów i małych oraz średnich przedsiębiorstw (MŚP) na obszarach wiejskich, promowanie tworzenia usług z zakresu zarządzania gospodarstwem rolnym oraz usług pomocy i doradztwa w zakresie prowadzenia gospodarstwa rolnego i w zakresie leśnictwa oraz wsparcie szkolenia doradców (50% dofinansowania). Beneficjentami będą dostawcy usług doradczych i szkoleniowych.
- Systemy jakości produktów rolnych i środków spożywczych (art. 17). Ten rodzaj wsparcia obejmuje przystąpienie rolników do systemów: jakości produktów rolnych (wg prawodawstwa Unii Europejskiej), jakości produktów rolnych

wg norm państw członkowskich spełniających określone kryteria oraz dobrowolnych systemów certyfikacji uznanych za zgodne z prawem unijnym. Formą wsparcia będzie motywująca płatność roczna, wypłacana przez 5 lat.

- Inwestycje w środki trwałe (art. 18). W tym przypadku realizowane inwestycje mogą mieć formę materialną i niematerialną. Beneficjentami będą natomiast rolnicy, a wysokość wsparcia kształtować się będzie na poziomie 40-65% wartości kosztów kwalifikowanych (+ 20% w przypadku inwestycji wspólnych).

- Przywracanie potencjału produkcji rolnej zniszczonego w wyniku klęsk żywiołowych i katastrof oraz wprowadzenie odpowiednich działań zapobiegawczych (art. 19). Beneficjentami tego działania (środka) będą rolnicy, grupy rolników i podmioty publiczne. Wysokość wsparcia wyniesie 80% kwoty kosztów kwalifikowanych.

- Rozwój gospodarstw rolnych i działalności gospodarczej (art. 20). Środek ten przewiduje pomoc na: założenie nowego przedsiębiorstwa na rzecz młodych rolników (do 70 tys. euro), uruchomienie działalności pozarolniczej na obszarach wiejskich (do 70 tys. euro) oraz rozwój małych gospodarstw (do 15 tys. euro). Przewiduje się także pomoc na inwestycje w działalność pozarolniczą oraz roczne płatności dla rolników uczestniczących w systemie dla drobnych producentów rolnych (przekazanie gospodarstwa innemu rolnikowi w ramach „programu dla drobnych producentów rolnych”).

- Podstawowe usługi i odnowa wsi na obszarach wiejskich (art. 21). Pomocą w tym zakresie objęte będą następujące działania: sporządzenie i aktualizowanie planów rozwoju gmin, planów odnowy obszarów NATURA 2000 i innych obszarów chronionych; inwestycje małej infrastruktury, w tym energia odnawialna, infrastruktura szerokopasmowa, inwestycje w zakresie podstawowych usług lokalnych, inwestycje organów publicznych w infrastrukturę rekreacyjną, informację turystyczną itp.; badania i inwestycje związane z dziedzictwem kulturowym i przyrodniczym.

- Tworzenie grup producentów (art. 28). Wsparcie to obejmuje: dostosowanie do wymogów rynkowych procesu produkcyjnego, wspólne wprowadzenie towarów do obrotu, ustanowienie wspólnych zasad informacji, inne działania biznesowe i marketingowe.

- Działanie o charakterze rolno-środowiskowo-klimatycznym (art. 29), które obejmuje płatności rolno-środowiskowo-klimatyczne wypłacane w zależności od powierzchni użytków rolnych gospodarstwa lub grupy gospodarstw.

- Rolnictwo ekologiczne (art. 30), które również obejmuje gospodarstwa lub ich grupy z należnościami naliczanymi zależnie od powierzchni użytków rolnych, ale płatności będą realizowane w zamian za usługi natury ekologicznej.

- Współpraca (art. 36) – celem tego środka będzie wspieranie form współpracy z udziałem co najmniej dwóch podmiotów, tj. między różnymi podmiotami w rolnictwie i łańcuchu żywnościowym w ramach Unii, tworzenia klastrów i sieci, ustanawiania i funkcjonowania grup operacyjnych Europejskiego Parlamentu Innowacyjnego (EPI) na rzecz wydajnego i zrównoważonego rolnictwa. Beneficjentami będą nowopowstałe klastry i sieci oraz ich partnerzy, a poziom dofinansowania wyniesie 80%.
- Zarządzanie ryzykiem (art. 37). Wsparcie w ramach tego środka obejmie: wkład finansowy wypłacany bezpośrednio rolnikom do składek ubezpieczenia upraw i zwierząt od strat gospodarczych, wkład finansowy do składek na rzecz „funduszy wspólnego inwestowania” (muszą być one jednak akredytowane przez państwo członkowskie), z którego będą wypłacane rolnikom rekompensaty finansowe za poniesione straty gospodarcze, a także narzędzie polegające na stabilizacji dochodów w formie rekompensat dla rolników, którzy doświadczą poważnego spadku dochodów.
- Ubezpieczenie upraw, zwierząt i roślin (art. 38). Działanie to będzie realizowane wyłącznie na podstawie umów ubezpieczeniowych, ale tylko wtedy kiedy straty przekroczą 30% średniej rocznej wartości produkcji gospodarstwa z trzech poprzednich lat.
- Fundusze wspólnego inwestowania dotyczące chorób zwierząt i roślin oraz incydentów środowiskowych (art. 39). Fundusze te będą musiały być akredytowane przez właściwy organ państwa członkowskiego zgodnie z jego prawem. Będą one prowadzić transparentną politykę w odniesieniu do wpłat do funduszu i wypłat, i będą cechować się przejrzystymi zasadami podziału odpowiedzialności za długi. Wsparcie obejmie koszty administracyjne utworzenia funduszy rozłożone na 3 lata oraz kwoty rekompensat finansowych wypłaconych rolnikom.
- Narzędzie stabilizacji dochodów (art. 40). Jest to specjalne wsparcie dla rolników ze spadkiem dochodu przekraczającym 30% średniego rocznego dochodu z trzech poprzednich lat.

Kwalifikujące się do wsparcia fundusze wspólnego inwestowania będą; akredytowane przez właściwy organ zgodnie z prawem krajowym, prowadzić transparentną politykę w odniesieniu do wpłat do funduszu i wypłat, oraz posiadać przejrzyste zasady podziału odpowiedzialności za długi.

4. System doradztwa rolniczego w latach 2014-2020

Zgodnie z Rozporządzeniem Rady (WE) nr 1782 z 2003 r.¹⁹ państwa członkowskie zostały zobligowane do utworzenia *systemu doradztwa dla bene-*

---

¹⁹ W Rozporządzeniu Rady (WE) nr 73 z 2009 r. doprecyzowano przepisy wspólnotowe w zakresie zarządzania zdrowiem publicznym, środowiskiem i dobrostanem zwierząt.

ficjentów w zakresie zarządzania gruntami i gospodarstwem (zwanego dalej „systemem doradztwa rolniczego” – FAS²⁰). Ma on być prowadzony przez jeden lub większą liczbę wyznaczonych do tego celu organów, które mogą być zarówno publiczne, jak i prywatne.

System doradztwa rolniczego w Polsce w latach 2007-2013 tworzy Centrum Doradztwa Rolniczego (CDR) wraz z wojewódzkimi ośrodkami doradztwa rolniczego, izby rolnicze oraz prywatne podmioty doradcze posiadające akredytację MRiRW. System doradztwa rolniczego FAS obejmie co najmniej:

- a) wymagania podstawowe w zakresie zarządzania oraz normy w zakresie zasad dobrej kultury rolnej zgodnej z ochroną środowiska,
- b) praktyki rolnicze korzystne dla klimatu oraz środowiska i odpowiednie utrzymywanie użytków rolnych,
- c) wymagania lub działania związane z: łagodzeniem zmian klimatu wraz odpowiednimi działaniami dostosowawczymi, różnorodnością biologiczną, ochroną wód, zgłaszaniem chorób zwierząt i roślin, oraz innowacjami,
- d) zrównoważony rozwój działalności gospodarczej w małych gospodarstwach rolnych, określony przez państwa członkowskie i przynajmniej w małych gospodarstwach rolnych uczestniczących w systemie dla drobnych producentów rolnych.

Będą obowiązywać szczególne wymagania wobec państwa członkowskich. Będą musiały one gwarantować, że doradcy systemu FAS będą posiadać odpowiednie kwalifikacje i odbywać regularne szkolenia. Ponadto państwa te zapewnią oddzielenie funkcji kontrolnych od doradczych.

Korzystanie z FAS będzie dobrowolne. Posiadacze gospodarstw będą mieć dostęp do systemu doradztwa rolniczego, nawet jeżeli nie otrzymają wsparcia w ramach wspólnej polityki rolnej, w tym w ramach rozwoju obszarów wiejskich. Państwa członkowskie będą mogły jednak określić kategorie beneficjentów, które będą miały dostęp do systemu doradztwa rolniczego na zasadach pierwszeństwa.

W ramach systemu doradztwa rolniczego (FAS) beneficjenci otrzymają porady uwzględniające szczególną sytuację ich gospodarstw.

Doradztwo dla rolników wspierane ze środków unijnych musi być powiązane z co najmniej jednym z priorytetów w zakresie rozwoju obszarów wiejskich i brać pod uwagę (art. 16):

- co najmniej jedno podstawowe wymaganie z zakresu zarządzania lub co najmniej jedną normę dotyczącą zasad ustalonych w kodeksie dobrych praktyk rolniczych (KDPR), która będzie zgodna z ochroną środowiska;

---

²⁰ Farm Advisory System.

- praktyki rolnicze korzystne dla klimatu, środowiska oraz utrzymania obszarów wiejskich;
- wymagania lub działania związane z: przeciwdziałaniem zmianie klimatu, różnorodnością biologiczną, ochroną wód i gleb, zgłaszaniem chorób zwierząt i roślin oraz innowacjami;
- zrównoważony rozwój działalności gospodarczej małych gospodarstw;
- normy bezpieczeństwa pracy oparte na prawodawstwie Unii Europejskiej.

Doradztwo może obejmować także inne kwestie związane z efektywnością gospodarczą i środowiskową gospodarstwa rolnego.

Doradztwo dla małych i średnich przedsiębiorstw (MŚP) może obejmować kwestie związane z efektywnością gospodarczą i środowiskową przedsiębiorstwa, takie jak: kursy szkoleniowe, warsztaty, coaching, demonstracje, wizyty studyjne, krótkie staże, działania informacyjne.

Wyzwaniem dla doradców jest konieczność doskonalenia swojej wiedzy z zakresu: ekonomiki, zarządzania, finansów i marketingu. Doskonalenie to będzie wspierane środkami unijnymi (art. 16).

Doradztwo dla posiadaczy lasów obejmuje co najmniej odpowiednie zobowiązania na mocy dyrektyw 92/43/EWG, 2009/147/WE i 2000/60/WE. Może obejmować również problematykę efektywności gospodarczej i środowiskowej gospodarstwa leśnego.

5. Wnioski

- 1) Nowy okres budżetowy UE oraz przyjęte cele wspólnej polityki rolnej (WPR) na latach 2014-2020 niosą ze sobą nowe wyzwania we wdrażaniu planowanych instrumentów. Wymagać to będzie odpowiedniego przeszkolenia kadr doradczych w zakresie planowanych działań (środków), przeprowadzenia odpowiedniej kampanii informacyjno-szkoleniowej dla potencjalnych beneficjentów, a następnie świadczeniem określonych usług doradczych.
- 2) Działanie pt. „Usługi doradcze dla gospodarstw rolnych, oraz usługi w zakresie zarządzania gospodarstwem rolnym i zastępstw” musi również uwzględniać potrzebę regularnego doskonalenia wiedzy i umiejętności doradców rolnych w zakresie nowoczesnych technologii produkcji, przedsiębiorczości rolniczej i pozarolniczej oraz zakładania, prowadzenia i rozwijania mikro przedsiębiorstw, a także małych i średnich firm na obszarach wiejskich. W art. 16 pkt. c widnieje zapis – „wsparcie szkolenia doradców”, co należy ocenić pozytywnie. Proponowane dofinansowanie wyniesie 50% kwoty kwalifikowanych kosztów.
- 3) Pozytywnie należy ocenić propozycję Parlamentu Europejskiego i Rady, że doradztwo w ramach systemu doradztwa rolniczego FAS będzie mogło obejmować nie tylko wymagania wzajemnej zgodności, ale również kwestie

związane z efektywnością ekonomiczną, rolną i środowiskową gospodarstwa (usługi doradcze w zakresie zarządzania powinny pomóc rolnikom w podnoszeniu konkurencyjności prowadzonych przez nich gospodarstw rolnych) lub przedsiębiorstwa.

- 4) Z badań prowadzonych przez Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa Polskiej Akademii Nauk (IRWiR PAN) i Uniwersytet Rolniczy w Krakowie wynika wniosek o dużym zaangażowaniu pracy doradców rolniczych z Ośrodków Doradztwa Rolniczego (ODR) w zakresie realizacji wspólnej polityki rolnej (WPR). W latach 2007-2010 doradcy ci przygotowali 91,6% wniosków dotyczących uczestnictwa gospodarstw w programie rolnośrodowiskowym, 55,5% wniosków dotyczących modernizacji gospodarstw rolnych, 52,5% wniosków ukierunkowanych na wsparcie młodych rolników, itd.
- 5) Uzyskane efekty i wiarygodność doradców ODR, podkreślana w opinii rolników, pozwala optymistycznie patrzeć w przyszłość co do skutecznej realizacji zadań objętych WPR w przyszłym okresie budżetowym Unii Europejskiej. Nowe Rozporządzenie MRiRW na lata 2014-2020 nie może jednak zawęzić pola działania doradców do świadczenia usług doradczych wspieranych ze środków UE tylko do wymogów cross compliance, jak to jest w obecnym okresie 2007-2013.

Literatura:

1. Kania J., Bogusz M.: *Efekty pracy doradczej we wdrażaniu instrumentów Wspólnej Polityki Rolnej na przykładzie województwa małopolskiego*, SERiA w Szczecinie, tom XII, zeszyt 5, 2010, s. 73-77.
2. Kania J.: *Status prawny doradztwa rolniczego w Polsce oraz jego rola we wdrażaniu instrumentów Wspólnej Polityki Rolnej*, Zagadnienia Doradztwa Rolniczego nr 4'12 (70), CDR, SERiA, Poznań 2012, s. 62-73.
3. Kania J., Kiełbasa B.: *Inwestycje w gospodarstwach rolnych dostosowujących się do wymogów wzajemnej zgodności*, Roczniki Naukowe SERiA, tom XIV, z. 8. Warszawa-Poznań-Białystok 2012, s 38-44.
4. *Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady w sprawie wsparcia rozwoju obszarów wiejskich przez Europejski Fundusz Rolny na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich z dnia 12.10.2011, KOM(2011) 627 wersja ostateczna*, <http://www.minrol.gov.pl/pol/Aktowka/Ogloszenia/Propozycje-legislacyjne-WPR2020>.

PODSUMOWANIE

Książka poświęcona jest problematyce wzmocnienia pozycji konkurencyjnej polskiego rolnictwa i zdolności konkurencyjnej krajowych gospodarstw rolnych mając na uwadze efektywne wykorzystanie środków przeznaczonych na realizację wspólnej polityki rolnej w nowej perspektywie finansowej (lata 2014-2020). Z siedmiu opracowań składających się na tę książkę wynikają następujące wnioski.

1. Analiza obejmująca lata 1993-2006 wskazała, że rolnictwo polskie znajdowało się na jedenastej pozycji listy konkurencyjnej wśród ogółu krajów Unii Europejskiej. Przed nim na tej liście znajdowały się rolnictwa dziesięciu krajów tzw. starej Unii (UE-15), za nim natomiast rolnictwa krajów UE-12, a także: Finlandii, Grecji, Portugalii, Szwecji i Wielkiej Brytanii.

Polskie rolnictwo zostało zakwalifikowane do grupy o najmniejszej pozycji konkurencyjnej, obejmującej rolnictwa siedemnastu krajów, ale było na pierwszym miejscu tej podgrupy. Wyróżniało się ono dodatkowo największym wśród krajów tej podgrupy tempem poprawy pozycji konkurencyjnej.

Przesunięcie się polskiego rolnictwa do grupy o wyższej pozycji konkurencyjnej nie będzie jednak łatwe, ponieważ większość krajów znajdujących się przed nim na liście konkurencyjnej miała większą wielkość wskaźnika zmian tej pozycji. Nie oznacza to oczywiście, że nie należy podjąć próby poprawy pozycji konkurencyjnej krajowego rolnictwa, albo też starań polegających na utrzymaniu pozycji dotychczasowej, tym bardziej, że analiza przedstawiona w tej książce została sporządzona na danych statystycznych obejmujących lata 1993-2006. Są bowiem poważne przesłanki, by uważać, że w kolejnym okresie (lata 2007-2011) w polskim rolnictwie dokonał się znaczący postęp w porównaniu z sytuacją z tamtego okresu (1993-2006).

2. Badania 76 wsi położonych na terenie całego kraju z gospodarstwami indywidualnymi wskazały, że rozwój gospodarczy kraju i proces wielofunkcyjnego rozwoju wsi przyspieszył proces dezagraryzacji obszarów wiejskich w naszym kraju. Wyrażało się to w latach 2000-2011 głównie odchodzeniem zamieszkującej je ludności od rolnictwa. W rezultacie udział rodzin z użytkownikiem gospodarstwa rolnego w ogólnej liczbie rodzin zamieszkujących badane wsie wyniósł w 2011 roku około 39%, podczas gdy w latach 2005 i 2000 wskaźnik ten wynosił odpowiednio 43% i 46%.

Jednocześnie trwał proces dywersyfikacji funkcji gospodarstw rolnych, który doprowadził do tego, że w 2011 roku udział rodzin utrzymujących się

głównie z rolnictwa wynosił tylko około 12% całego badanego zbioru wiejskich gospodarstw domowych, podczas gdy w 2005 roku było ich około 17% i około 21% w 2000 roku.

Podane wyżej liczby odbiegały od danych zestawionych na podstawie wyników PSR 2010²¹. Z ogólnej liczby gospodarstw prowadzących produkcję rolniczą w kraju w 2010 roku, aż 38% produkowało głównie na samozaopatrzenie, podczas gdy z przytoczonych wyżej wyników badań wynika, że udział ten był o 12 p.p. mniejszy i wynosił 26%. Udział natomiast gospodarstw domowych z użytkownikiem gospodarstwa indywidualnego, dla których głównym źródłem utrzymania była działalność rolnicza wyniósł według PSR 2010 28%, a więc był dla odmiany o 16 p.p. większy, niż to wynika z cytowanych wcześniej badań. Część z tych różnic jest zapewne powodowana faktem, że badania prowadzono w różnych latach. Trzeba jednak podkreślić, że liczby pochodzące z obu przytoczonych źródeł nie przeczą sobie, a wyrażają jedynie nieco inne proporcje istniejące między grupami krajowych gospodarstw różniących się realizowanymi funkcjami (celami).

Badania przeprowadzone na próbie 76 wsi dostarczyły ponadto dane pozwalające odnotować symptomy niwelowania różnic istniejących między wsiami poszczególnych makroregionów kraju, ale zakres i skala tego zjawiska były mocno ograniczone.

3. Analizowano gospodarstwa rolne, które w 2008 roku zaczęły realizować działanie „Ułatwianie startu młodym rolnikom” lub „Modernizacja gospodarstw rolnych”. Wyniki te porównano z wynikami innych gospodarstw spełniających warunki przyznania wsparcia w ramach obu wymienionych działań, ale z tej pomocy nie skorzystały. Stwierdzono na podstawie tych porównań, że gospodarstwa beneficjentów obu wymienionych działań przyniosły w latach 2009-2010 i w projekcji na 2013 rok wyraźny wzrost wartości dodanej brutto w stosunku do gospodarstw będących punktem odniesienia. Trzeba jednak podkreślić, że gospodarstwa beneficjentów charakteryzowały się w 2008 roku większym potencjałem produkcyjnym i korzystniejszymi wynikami ekonomicznymi.

Można na powyższej podstawie stwierdzić, że budżetowe środki unijne i towarzyszące im środki krajowe, oferowane w ramach Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich obejmującego lata 2007-2013, są wykorzystywane efektywnie.

4. Opracowano metodę sporządzania projekcji wartości dodanej brutto w perspektywie średnioterminowej w całym rolnictwie. Metoda pozwala dobrze okre-

---

²¹ A. Łączyński: *Zmiany w rolnictwie na podstawie wyników Powszechnego Spisu Rolnego 2002 i 2010*, Wiadomości Statystyczne, nr 1/2013.

ślać kierunek zmian wartości produkcji ogółem, kosztów zużycia pośredniego ogółem oraz wartości dodanej brutto, nie zawsze jednak dobrze przewiduje siłę tych zmian. Na tej podstawie można było stwierdzić, że korzystne zjawiska zapoczątkowane akcesją trwać będą w polskim rolnictwie do 2014 roku.

5. Sformułowano propozycje wyodrębnienia spośród ogółu gospodarstw rolnych, będących w posiadaniu osób fizycznych i osób prawnych o różnych typach (strukturze) produkcji, takich, które powinny mieć prawo do korzystania ze środków wspólnej polityki rolnej w nowej perspektywie finansowej (lata 2014-2020). Są to gospodarstwa w pełni towarowe (z wyłączeniem tych, które mają dość własnych środków na reprodukcję rozszerzoną majątku trwałego), drobne lecz żywotne gospodarczo i przejmowane przez młodych rolników w stanie wskazującym na możliwości ich dalszego rozwoju. Propozycja ta łączy cele i priorytety ogólnounijne przewidziane do realizacji w latach 2014-2020 (wzrost trwałości i zapobiegający wykluczeniu społecznemu, poprawa konkurencyjności rolnictwa, itd.) z potrzebami krajowymi. Chodzi o usuwanie najważniejszych barier utrudniających wzmacnianie pozycji konkurencyjnej krajowych gospodarstw rolnych (przejmowanie środków budżetowych przez gospodarstwa rolne na tyle silne ekonomicznie, że są w stanie bez wsparcia finansować własny rozwój, ograniczenie ryzyka gospodarczego związanego ze zmianami klimatu, celowość wprowadzenia tzw. wąskiej specjalizacji w produkcji określonych dóbr, itd.), przy jednoczesnym ograniczaniu negatywnego wpływu produkcji rolniczej na zmiany klimatu i ograniczaniu stopnia wykluczenia społecznego wśród ludności wiejskiej. Szacuje się, że realizacja wyżej przedstawionej propozycji pozwoli zwiększyć około dwukrotnie udział w łącznej liczbie gospodarstw – tych gospodarstw, które wyróżniają się zdolnością konkurencyjną, a także powiększyć liczbę posiadaczy niewielkich gospodarstw rolnych uruchamiających i następnie prowadzących działalności zapewniające dochody alternatywne względem dochodów z gospodarstwa rolnego. Przedstawiana propozycja zachęci ponadto młode i dobrze przygotowane od strony fachowej osoby do przejmowania gospodarstw rolnych z przesłankami wskazującymi na możliwość ich dalszego rozwoju.

6. Należy odróżnić gospodarstwa drobne, często o charakterze działek rolnych lub ogrodów przydomowych i nastawionych przede wszystkim na samozaopatrzenie rodziny posiadaczy w produkty spożywcze od niewielkich gospodarstw rolnych, które większość swych produktów przeznaczają na rynek. Te ostatnie mają bowiem znaczenie ekonomiczne, społeczne i polityczne. One trwają, mimo, że z oporami i powoli modernizują się w odpowiedzi na zmiany warunków.

Pełnią bowiem rolę buforu dla wielu osób mieszkających na wsi i czerpiących dochody również spoza gospodarstwa, a głównie z pracy zarobkowej. W razie utraty takich dochodów gospodarstwo dostarcza środki pozwalające posiadaczowi i jego rodzinie przetrwać do czasu pozyskania nowych, dodatkowych źródeł dochodu. Funkcjonowanie niewielkich gospodarstw rolnych odciąża poza tym budżet państwa od wsparcia służącego zagospodarowywaniu porzuconej ziemi i pomocy socjalnej.

7. Z wywiadów przeprowadzonych wśród posiadaczy niewielkich gospodarstw rolnych położonych w południowo-wschodniej części Polski wynika kilka ważnych spostrzeżeń. Chodzi o:

- ograniczenie kosztów transakcyjnych związanych z ubieganiem się o dopłaty (niezyciowe wymagania dużej liczby załączników, niechlujnie lub pobieżnie przeprowadzane kontrole i w następstwie żądanie dodatkowych wyjaśnień, itd.),
- ograniczenie częstotliwości zmiany na szczeblu krajowym przepisów, które utrudniają funkcjonowanie gospodarstw i narażają je na dodatkowe koszty,
- uchylene zasady, że kupno ziemi nieobjętej dotąd dopłatami nie daje kupującemu prawa do ubiegania się o dopłaty; analogicznie wygląda sprawa dopłat przy powiększaniu stada utrzymywanych zwierząt,
- uchylene zasady, że gospodarstwa rolne funkcjonujące na terenie miast nie mają prawa do wsparcia w ramach wspólnej polityki rolnej,
- pozbawienie prawa do wsparcia dopłatami gospodarstw, które nie prowadzą towarowej produkcji rolniczej,
- rezygnację z tzw. zazielenienia 7% powierzchni użytków rolnych, w warunkach rozdrobnionego rolnictwa (duży udział miedz w powierzchni gospodarstw i powierzchni zadarnionej na zboczach) oraz dużej różnorodności upraw.

8. Przewiduje się, że w nowym okresie budżetowym Unii Europejskiej funkcjonować będzie 30 różnorodnych działań (instrumentów, rodzajów środków) służących rozwojowi gospodarstw rolnych, tak, by poprawić ich konkurencyjność. Część z nich będzie zmieniona w odniesieniu do sytuacji z lat 2007-2013, część zaś będzie całkiem nowa.

Wymagać to będzie odpowiedniego szkolenia kadr doradczych, przeprowadzenia kampanii informacyjno-wdrożeniowej dla potencjalnych beneficjentów, a następnie świadczenia określonych usług doradczych. Prace doradcze wymagać będą dofinansowywania ze środków wspólnej polityki rolnej.

EGZEMPLARZ BEZPŁATNY

*Nakład 500 egz., ark. wyd. 8,35
Druk i oprawa: EXPOL Włocławek*